

ISSN 3042-3341 (ONLINE)

UVIDI

ČASOPIS EVROPSKE ASOCIJACIJE ZA
INTEGRATIVNU PSIHODINAMSKU PSIHOTERAPIJU

IZDANJE
1/2024

EAIPP
European Association for
Integrative Psychodynamic
Psychotherapy

IZDANJE 1/2024

ISSN: 3042-3341
(Online)

UVIDI

ČASOPIS EVROPSKE ASOCIJACIJE ZA INTEGRATIVNU
PSIHODINAMSKU PSIHOTERAPIJU

BR: 1/2024

„Uvidi“ – časopis Evropske Asocijacije za Integrativnu Psihodinamsku Psihoterapiju

Izdavač: Evropska asocijacija za integrativnu psihodinamsku psihoterapiju

Mesto: Beograd, Gandijeva 187/32

Mejl: journal.integrative.psy@gmail.com

Časopis izlazi najmanje jednom godišnje u elektronskom obliku. Radovi se objavljuju na sajtu EAIPP-a na adresi: <https://eaipp.org/eaippjournal/>

Cilj časopisa: da okupi relevantne stručno-aplikativne smernice i saznanja kako bi doprineo unapređenju rada u oblasti integrativne psihodinamske psihoterapije, kao i većem razumevanju unutrašnjih ljudskih procesa; da naučnoj i stručnoj javnosti prikaže savremene teorije, modele i tehnike u radu koji se primenjuju ili mogu imati primenu u stručnoj praksi. Ideja je da se integrišu naučni i stručni doprinosi u cilju unapređenja i proširenja korpusa znanja psihoterapijske i psihološke delatnosti.

Tematski okvir časopisa: Časopis objavljuje originalne stručne i naučne radove, pregledne radove i prikaze knjiga, koji nisu prethodno objavljeni i nisu istovremeno podneti za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji.

Glavni urednik:
dr Bojana Cvejić

Tehnički urednik:
msr Aleksandar Stevanović

Uredništvo:
msr Đorđe Civić
dr Bojana Miletić
msr Aleksandra Ovuka
dr Jelica Petrović
msr Marko Rudec
dr Jovana Škorić

Poštovani čitaoci

Izražavam veliko zadovoljstvo povodom pokretanja ovog časopisa pod okriljem EAIPP-a i objavljivanja prvog izdanja.

Cilj časopisa je promocija novih saznanja iz oblasti integrativne psihodinamske psihoterapije, kao i drugih integrativnih pristupa u psihoterapiji koji se zasnivaju na psihodinamskim načelima. Časopis je otvoren za raznovrsne tipove radova, uključujući teorijsko-metodološke članke, istraživačke radove, prikaze slučajeva, recenzije knjiga i druge oblike prezentacija koji doprinose razvoju teorijskih i metodoloških uvida u ovoj oblasti.

Posebno zahvaljujem autorima koji su svojim radovima obogatili ovo izdanje, kao i članovima redakcije koji su temeljno pregledali pristigle radove, pripremili ih i uredili za objavu. Takođe, pozivam sve zainteresovane autore da svojim doprinosima obogate buduća izdanja časopisa. Zajedno možemo proširiti vidike i promovisati stručne doprinose psihoterapiji, kako u okviru modaliteta integrativne psihodinamske psihoterapije, tako i kroz razmenu uvida sa drugim modalitetima.

Hvala vam na podršci i želim vam prijatno čitanje.

Nebojša Jovanović

Autor OLI integrativnog psihodinamskog
psihoterapijskog pravca

Sadržaj

Kako se u O.L.I. integrativnoj psihodinamskoj psihoterapiji pristupa anksioznom poremećaju: <i>Nebojša Jovanović, Marko Rudec</i>	1
Celoživotni razvoj celovitosti objekta/druga perspektiva: <i>Nebojša Jovanović</i>	27
Vertikalno nesvesno i novi mehanizmi odbrane: <i>Nebojša Jovanović</i>	45
Promene u super egu savremenog čoveka: <i>Nebojša Jovanović, Aleksandar Stevanović</i>	68
Razmatranja narcističke organizacije ličnosti iz ugla Kohutove psihologije selfa, Frojdovih psihoseksualnih stadijuma razvoja, OLI integrativne psihodinamske psihoterapije i njihovih implikacija u psihoterapijskoj praksi: <i>Sandra Jovanović, Đorđe Civić</i>	97
Prikaz knjige „Psihoterapijske tehnike za razvoj bazičnih emocionalnih kompetencija“ <i>Jovana Trbojević Jocić</i>	128

Nebojša Jovanović
Psiholog i psihoterapeut
Osnivač O.L.I. modaliteta¹
Marko Rudec
Master teolog i filozof
Edukant O.L.I. modaliteta²

Kako se u O.L.I. integrativnoj psihodinamskoj psihoterapiji pristupa anksioznom poremećaju Osam tipova paničnih napada

Sažetak

U ovom radu povezujemo različite tipove anksioznosti i napada panike sa nedostacima u razvoju neke od bazičnih emocionalnih kompetencija: neutralizacije, mentalizacije, celovitosti i konstantnosti objekta, tolerancije na ambivalenciju i frustraciju, volje i inicijative - bazičnim sposobnostima za obradu emocija i upravljanje emocijama koje nismo razvili, a koje bi nam omogućile da izađemo na kraj sa životnim problemima i emocijama koje oni izazivaju. Deficiti u navedenim kompetencijama izazivaju anksioznosti koje su specifične za svaku od navedenih kompetencija: deficit u neutralizaciji - anksioznost preplavlivanja i gubitka kontrole, deficit u mentalizaciji – socijalna anksioznost vezana za nerazumevanja sopstvenih i tuđih postupaka, celovitost objekta - progoniteljska anksioznost i strah od razočaravanja (nakon očaravanja, zaljubljenosti...) i strah od progoniteljske krivice i dezintegracije ako se spoje ljubav i agresija prema istom objektu, konstantnost objekta - separacione anksioznosti, tolerancija na frustraciju - anksioznost nepodnošenja osujećenja, tolerancija na ambivalenciju - anksioznost odlučivanja, volja - anksioznost samopodrške, istrajavanja, inicijativa - anksioznost isticanja, rivaliteta, “kastaciona anksioznost”. Ove anksioznosti su sadržaji koje kod klijenata nalazimo vezano za neki od osam vrsta paničnih napada. Prepoznavanje specifičnih strahova koji se javljaju kada neka od bazičnih emocionalnih kompetencija nije razvijena može nam pomoći da detektujemo u kojoj od navedenih emocionalnih kompetencija je deficit i usmeriti se na njeno deblokiranje i razvoj, koristeći neke od tehnika za razvoj određene kompetencije koje su sortirane u taksonomiji terapijskih ciljeva OLI Integrativne Psihodinamske Psihoterapije.

Ključne riječi: anksioznost, emocionalne kompetencije, strah, panični napad

¹ jnebojsa1@gmail.com

² markorudec@hotmail.com

1. Uvod

Zašto bi se čovek toliko uplašio života, ili nečega u životu, da ga uhvati panika ili anksiozni poremećaj? Najlogičniji odgovor na to je: zato što oseća da mu nedostaje neka sposobnost, ili sposobnosti, kojima bi mogao da prevlada situaciju ili problem.

O.L.I. IPP (OLI je skraćenica od **O**tkrivanje **L**ične **I**stine **O**tklanjanjem **L**ažnih **I**nformacija. **IPP**-skraćenica od **I**ntegrativna **P**sihodinamska **P**sihoterapija) ne poriče da u osnovi paničnih stanja ili napada mogu stajati mnoge stvari o kojima govore različiti psihoterapijski pravci: nesvesni uzroci, trauma, prisila ponavljanja radi ovladavanja, iracionalna uverenja, životni skript... Sve je to tačno. Ali, zašto neko drži u nesvesnom neke sadržaje koje bi mogao da osvesti i prevaziđe? Zašto ponavlja traumu umesto da je osvesti, psihološki obradi i prevaziđe? Zašto inteligentna osoba stvara i održava iracionalna uverenja o sebi, svetu, životu? Ako bi sama, i bez pomoći strnjaka, razmislila o načinu na koji misli, mogla bi da shvati da ima iracionalna uverenja. Život nas stalno suočava sa našim iracionalnim uverenjima kroz posledice sa kojima se suočavamo. Zašto ne učimo iz tih iskustava?

Verujemo da odgovor leži u bazičnim sposobnostima za obradu emocija – emocionalnim kompetencijama koje nismo razvili, a koje bi nam omogućile da izađemo na kraj sa životnim problemima i emocijama koje oni izazivaju (Senić, 2011). Kad ne razvije neophodne sposobnosti, čovek pokušava da rešava životne probleme onako kako ume i može bez tih sposobnosti koristeći, kao zamenu, razne „skupe” i neefikasne odbrambene mehanizme. Pronalazi različite načine kako da obavi neki životni posao bez neophodnog alata, da „skrpi” nešto „kako-tako”, po principu „drži vodu dok majstori odu”. Na taj način ljudi razvijaju organizovane sisteme misli, emocija i ponašanja koje u O.L.I. modalitetu nazivamo „kontraveštine”. Kontraveštine su nelegitimni načini da se obave neki životni zadaci, oblici „fušeraja” kojima pokušavamo da „zakrpimo rupe” u sopstvenim sposobnostima da se nosimo sa životom. One su, na kraće staze, lakši načini da se prevaziđe neka tenzija, neugodnost, bol..., ali na duže staze zaustavljaju razvoj naših životnih kompetencija-sposobnosti, i koštaju nas puno. Kontraveštine su naizgled lakši, ali izrazito skupi načini da se prevaziđu neprijatne emocije i stanja. To su oblici „poslovanja sa životom na crno”, oblici lenjosti koje plaćamo skupo, ali na odloženo plaćanje. Najčešći naziv za te oblike ponašanja je „mehanizmi odbrane”. Svaki mehanizam odbrane je neka vrsta laži, nesvesno iskrivljavanje stvarnosti da bi nam bilo lakše. Naravno, to su bili oblici adaptacije na sredinu u kojoj je osoba odrastala i imali su svoju razvojnu funkciju. Problem sa infantilnim adaptivnim mehanizmima je u tome što odrasla osoba može da razvije zrelije mehanizme i sposobnosti za obradu emocija koje služe adaptaciji, a ne iskrivljavanju realnost.

Da li su „zreli mehanizmi odbrane” maksimalni domet ljudskog razvoja? Nisu. Umesto mehanizama odbrane ljudi mogu da razviju bazične sposobnosti za obradu emocija ili emocionalne kompetencije koje se ne zasnivaju na iskrivljavanju stvarnosti, već na njenom testiranju i ovladavanju. Te emocionalne kompetencije su već otkrivene u psihodinamskim teorijama, u četiri psihoanalitičke psihologije: „klasičnoj psihoanalizi - teoriji nagona”, „Ego psihologiji”, „psihologiji objektnih odnosa” i „self psihologiji”. Pri stvaranju O.L.I. modaliteta nije se stvaralo nešto što već pre nije postojalo u različitim varijantama, već su iz različitih psihodinamskih teorija ekstraktovane bazične sposobnosti za obradu emocija, a iz različitih psihoterapijskih modaliteta tehnike koje mogu služiti za njihov razvoj ili deblokiranje. Anksioznom poremećaju, u O.L.I. modalitetu, pristupamo preko izgradnje ili deblokiranja bazične sposobnosti za obradu emocija koja ne funkcioniše, a zbog toga dolazi do anksioznih reakcija ili poremećaja.

2. Osnove OLI IPP

2.1. Emocionalne kompetencije

O.L.I. IPP je integrativan pristup. Osnovu za integraciju različitih teorijskih okvira, modaliteta i tehnika, pruža model bazičnih emocionalnih kompetencija. Osnovna postavka O.L.I. modaliteta je da „nema zanata bez alata“, da se osoba ne može promeniti ako se ne razviju ili deblokiraju njene osnovne „alatke za život“, bazične sposobnosti za obradu emocija, softveri kojima naša psiha obrađuje emotivne informacije (emocije su oblik obrade informacija). „Bagovi“ ili „virusi“ u tim izvršnim programima dovode do disfunkcionalnih emocija, pogrešnog opažanja i tumačenja odnosa sa sobom, drugima i svetom. O.L.I. IPP psihoterapeut radi u dve ravni: ravni sadržaja i ravni procesa. Slušajući sadržaj koji klijent iznosi, razgovarajući sa njim o tom sadržaju, životnim događajima, njegovim odnosima, ljubavi i radu, O.L.I. IPP psihoterapeut posebnu pažnju obraća na obrasce koje klijent primenjuje, na tipične načine na koje obrađuje svoja iskustva i emocije koje ta iskustva izazivaju.

Jedno od životnih pravila, zakona po kojima funkcionišu ljudi, i kojima učimo svoje klijente u O.L.I. IPP glasi: „Ljudi rade ono što ne bi smeli zato što ne rade ono što bi morali - da se razvijaju“. Ljudi koriste razne manipulativne veštine (kontraveštine) na sebi i u odnosima sa drugima zato što nisu razvili ili ne koriste (zbog blokada) legitimne ljudske sposobnosti za upravljanje emocijama.

O.L.I. modalitet se usmerava na dve ključne, složene sposobnosti: sposobnost za ljubav i sposobnost za rad. Ove dve složene ljudske sposobnosti su, kao „lego kocke“, sastavljene od određenog broja manjih, jednostavnijih kockica - bazičnih emocionalnih kompetencija.

Terapijske tehnike različitih pravaca se uključuju u rad sa klijentom ako one mogu da doprinesu razvoju određene bazične sposobnosti za obradu emocija. To je osnov za integraciju tehnika iz različitih pravaca, bilo da potiču iz psihodinamske, bihejvioralne ili neke druge orijentacije.

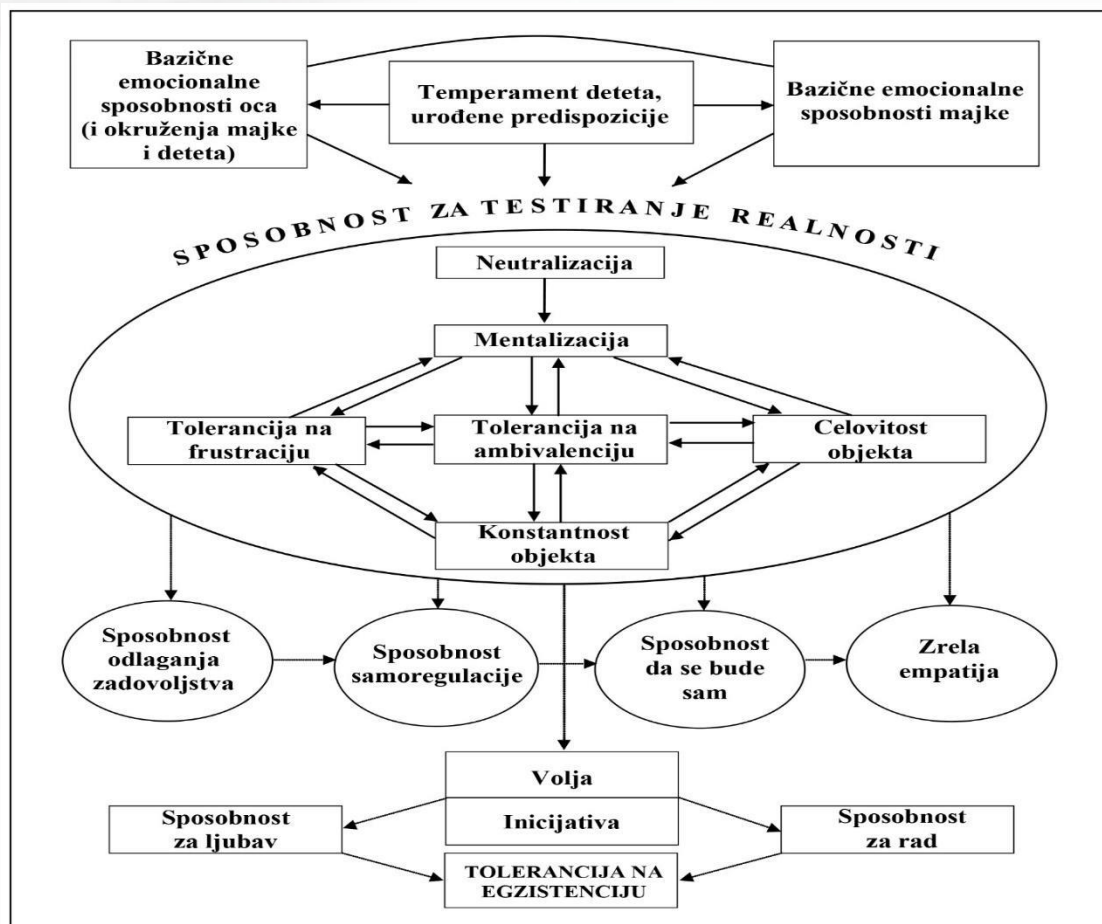
Koje su to emocionalne kompetencije?

1. **Neutralizacija** – „regulator psihe“
2. **Mentalizacija** – „artikulator psihe“
3. **Celovitost objekta** – „lepak psihe“
4. **Konstantnost objekta** – „stabilizator psihe“
5. **Tolerancija na frustraciju** – „imunitet psihe“
6. **Tolerancija na ambivalenciju** – „usmerivač psihe“
7. **Volja** – „motor psihe“
8. **Inicijativa** – „pokretač psihe“

Bez bilo koje od ovih kockica psiha je defektna. (Osobi „nedostaje neka daska u glavi“-neka kockica) Sposobnost osobe za ljubav i rad je oštećena. Bez razvijene neutralizacije osoba je u vlasti svojih nagona („kao bez glave“), impulsivna, iracionalna i neartikulisana. Bez „lepka“-sposobnosti za celovito doživljavanje druge osobe („objekta“) doživljaji osobe su rascepljeni na crno-beli svet dobra i zla (kaže se da je „odlepila“, sve vidi ili ružičasto ili crno, idealizuje ili mrzi...). Bez konstantnosti objekta - stabilizatora psihe, osoba je „nestabilna“, zavisna od drugih. Bez tolerancije na frustraciju - osoba nema imunitet na frustracije koje donosi život, ljubav i rad,

„puca pod pritiskom“. Bez tolerancije na ambivalenciju osoba je neodlučna, nesposobna da se suoči sa oprečnim emocijama prema nekome ili nečemu (ili prema sebi) i da odmeri i „preseče“, da se opredeli i donese odluku. Bez volje, osoba je kratkog daha, bez energije da podrži u kontinuitetu sopstvene želje i ciljeve. Bez inicijative osoba je reaktivna, nema „ključ“ za svoj „motor“, potrebno je da je pokrene neko drugi. Sve navedene sposobnosti su u međusobnoj interakciji, kao što pokazuje sledeći dijagram:

Slika 1: Sposobnost za testiranje realnosti

Izvor: Autor rada

Kroz četrdesetogodišnju praksu psihoterapeuta shvatio sam da su ljudi veoma kompetentna bića i da nikada ništa ne rade ako od toga nemaju neku korist. Čak i kada rade očigledno destruktivne ili autodestruktivne stvari, ljudi to rade zato što iz tih aktivnosti izvlače neku emocionalnu korist, neko zadovoljstvo ili neko, makar privremeno i skupo, oslobađanje od tenzije, straha, bola ili nekih drugih neprijatnih emocija i stanja. Ta „korist“ ne mora biti, i često nije, razvojna. Ne vodi čoveka ka napredovanju, razvoju sposobnosti, sticanju životnih kompetencija..., ali čini da mu nešto, makar na kratko, bude lepše, lakše ili manje bolno, predstavlja „manje zlo“.

Iako može biti koristan kao zaštitni mehanizam od anksioznosti različitih vrsta, svaki mehanizam odbrane koristi određeno iskrivljavanje stvarnosti, neku vrstu samozaštićujuće laži.

Freud (Freud, 1964 str. 237) je smatrao da je potiskivanje uvek patološki proces. On kaže:

„Mehanizmi odbrane pomažu u kontroli opasnosti... i verovatno ego bez njihovog učešća to ne bi mogao da postigne tokom razvoja. Ali je takođe sigurno da oni sami po sebi mogu da postanu opasni. Najčešće se ego njih ne odriče nakon složenih godina ranog razvoja što može voditi ka infantilnom ponašanju.“

Većina klasičnih psihoanalitičara smatra da bi, kada odsluže svoju razvojnu funkciju zaštite još uvek nezrelog ega, mehanizmi odbrane trebalo da odu „u zasluženu penziju“, ili da se aktiviraju, eventualno, u nekim izrazito kriznim situacijama i zaštite uzdrmani ego dok se ponovo ne konsoliduje. Čovek se, međutim, teško odriče bilo čega što umanjuje njegovu anksioznost ako ne razvije neki bolji mehanizam za nošenje sa njom.

Hartman (1958) je, međutim, smatrao da se ono što je nekada vršilo korisnu razvojnu funkciju ne odbacuje, već transformiše u zrelije, adaptivne forme. Njegov način razmišljanja ima sličnu logiku onoj koju je koristio Frojd kada je govorio o tome da se usvajanjem genitalnog primata ne ukidaju pregenitalni porivi, već se integrišu u genitalnost, ali gube svoju izvornu infantilnu dominaciju. „Ništa se ne baca“, samo se transformiše u razvojno zrelije adaptivne forme. Odbrambena ponašanja koja su prvobitno formirana kroz prevladavanje konflikata, kada se konflikti razreše, mogu se transformisati u ponašanja koja postaju „autonomna“ u odnosu na originale iz kojih su nastala, i koristiti za druge adaptivne funkcije. Taj način razmišljanja doveo nas je do toga da iz psihoanalitičke literature izdvojimo zrele mehanizme za nošenje sa anksioznošću koji ne iskrivljuju stvarnost, emocionalne kompetencije, i uzmemo ih kao osnovu za integraciju u OLI IPP. Međutim, da bismo u psihoterapijskom procesu došli do njih potrebno je da se prvo pozabavimo nezrelim mehanizmima odbrane, kontraveštinama i sekundarnom dobiti koju klijent dobija iz njih.

2.2. Sekundarna dobit - korist od sopstvene štete

Jedan od bitnih razloga zbog kojih ljudi ne prelaze na zrelije obrasce, emocionalne kompetencije u kojima nema iskrivljavanja istvarnosti niti manipulacije sobom i drugima je takozvana „sekundarna dobit“. Ona uvek postoji kod svakog nezrelog ponašanja, simptoma, manipulativnih obrazaca. Da bi edukanti lakše zapamtili i uvek to imali na umu u radu sa klijentima, uveo sam jedan „zakon“ psihodinamike koji kaže: „Čovek nikada ništa ne radi ako od toga nema neku koristi.“ Naravno da je nemoguće da postoji ponašanje bez motiva. To je bazična psihološka činjenica. Svako ponašanje služi zadovoljenju neke potrebe, pokreće ga neki motiv.

Dobit je psihoanalitički koncept koji je prvi zabeležio i definisao Frojd (Freud, 1917) Opisao je dve vrste psihološke dobiti od mehanizama odbrane (i „bolesti“): primarnu i sekundarnu. Za Freuda je primarna dobit bila smanjenje anksioznosti izazvano defanzivnom operacijom koja je rezultirala stvaranjem simptoma bolesti. Primer primarne dobiti mogao bi biti pacijent koji puca u svoju ženu koristeći desnu ruku. On je kriv i ima unutrašnji konflikt zbog ove akcije. Tada desna ruka postaje paralizovana pomoću mehanizma zvanog konverzija (pretvaranje psihičkog konflikta u fizički simptom). Zbog toga je kažnjen. To rezultira smanjenom krivicom i smanjenjem intrapsihičkog sukoba i smanjenom anksioznošću, to jest primarnom dobiti. Freud je dalje definisao sekundarnu dobit kao međuljudsku ili socijalnu korist koju je pacijent postigao kao posledicu bolesti (npr. podrška, pažnja, sažaljenje, zaštita, dopuštanje zavisnosti...).

U literaturi je opisan veliki broj sekundarnih dobiti:

1. Zadovoljenje postojećih težnji za zavisnošću (Ross, 1982)

2. Zadovoljenje osvetoljubivih težnji (npr. plaćanje za nerad u okruženju u kome se zaposleni osećao potcenjenim ili je bio angažovan u rizičnim poslovima, osveta roditeljima za loše roditeljstvo... „eto vidite šta ste napravili“...
3. Dobijanje privrženosti, pokušaj izazivanja brige (Bokan, 1981),
4. Prezaštićivanje od strane značajnih drugih.
5. Porodični antagonizam (bes) zbog nekog invaliditeta ili nesposobnosti može povećati nezadovoljstvo i odlučnost pacijenta da dokaže svoje pravo da ne radi jer je oštećen od društva, dobija neku „misiju“ da se bori.
6. Beneficije u radu, manje naporni uslovi rada. Izbegavanje rada.
7. Simpatija i briga porodice i prijatelja.
8. Mogućnost povlačenja iz neprijatne ili nezadovoljavajuće životne uloge ili aktivnosti.
9. Uloga „bolesnika“ omogućava pacijentu da komunicira i odnosi se prema drugima na nov, socijalno sankcionisan način.
10. Finansijske koristi povezane sa invaliditetom (npr. invalidska penzija...)
11. Lekovi za smanjenje napetosti, odnosno, „smirenje“.
12. Držanje supružnika u braku.
13. Održavanje statusa u porodici.
14. Održavanje porodične ljubavi.
15. Dominacija u porodici.
16. Oslobođenje od socioemocionalne uloge.

Smatra se da se i primarna i sekundarna dobit stiču nesvesnim mehanizmima.

Mogli bismo reći da je u osnovi sekundarne dobiti ambivalencija između potreba za zavisnošću, parazitiranjem, ostajanjem u ulozi deteta i življenjem na tuđ račun i potreba za sazrevanjem i osamostaljivanjem-življenjem na svoj račun. Ne samo finansijski, već i u emocionalnom smislu. Sekundarna dobit je nezdrava jer nije usmerena u pravcu razvoja. Uvek postoji deo nas koji bi da živi na lakši način, da se "ušuška", "učari" nešto, "dobije na foru...i deo nas koji teži razvoju, samostalnosti i uzajamnosti u odnosima. Taj drugi deo je osnova za uspostavljanje "radnog saveza" u psihoterapijskom radu. Kada uspemo da povežemo simptome, patnju zbog kojih se osoba obraća psihoterapeutu (štetom koju ima od sekundarnih dobiti), sa njegovim sekundarnim dobitima, nezrelim i manipulativnim obrascima ponašanja, on dolazi u poziciju da bira (jer je sada svestan obrazaca). Da bira da li će se odreći sekundarnih dobiti ili će prihvatiti i pomiriti se sa patnjom koja je izazvana njihovom zloupotrebom. Međutim, čoveku se ne može oduzeti nešto a da mu se nešto drugo ne da. Da bi se odrekao nezrelih obrazaca ponašanja mora razviti zrelije oblike ponašanja i zrele dobiti od njih, a za to mu je neophodno da razvije emocionalne kompetencije.

Ljudi su veoma kreativni i raznovrsni u razvijanju sopstvenih kontraveština i postaju pravi eksperti za njihovo praktikovanje. Ljudi su eksperti za pravljenje bolesti od kojih boluju, iako su nesvesni svoje ekspertize. To važi i za anksiozni poremećaj - ljudi koji ga imaju pravi su stručnjaci za stvaranje takvih stanja. I treba im pristupiti kao stručnjacima, a ne kao „žrtvama“. Šta to znači? Pronaći način, nesvesni algoritam kojim stvaraju ta stanja.

Da bismo dobro razumeli obrasce ponašanja koji dovode do sekundarne dobiti nije dovoljno da razumemo samo šta klijent dobija na nerazvojan način, već i kako tačno to čini. Tako dolazimo do koncepta „kontraveština“:

2.3. Kontraveštine – „vrši posao“ obrasci ponašanja

Kontraveštine su složeniji oblici ponašanja od mehanizama odbrane, mogu uključivati više mehanizama odbrane i povezane obrasce ponašanja. Mi koristimo pojam kontraveštine zbog naglaska na sposobnostima i „kontra sposobnostima“. (Jovanović, 2013) Razlikujemo ih od mehanizama odbrane jer su kontraveštine, zapravo, zloupotreba mehanizama odbrane, njihovo korišćenje zbog „sekundarne dobiti“, i onda kada nije neophodno. Kontraveštine su čorsokaci na putu razvoja. Kao što je potrebno da znamo kojim putem razvoj sposobnosti ide i gde treba da nas dovede, bitno je da znamo i kuda može da zaluta i kako se iz slepih ulica može vratiti na razvojni put. Prepoznavanje, rasvetljavanje kontraveština (nazivamo ih i „vrši posao“ veštinama, jer donose određenu emotivnu korist, ali i veliku štetu, pre svega, zbog zaustavljanja razvoja klijenta), njihova rekalkulacija (ponovno izračunavanje dobiti i štete procesom „emocionalnog računovodstva“ - tehnikom razvijenom u Integrativnoj Psihodinamskoj Psihoterapiji), odricanje od njih i njihova zamena bazičnim emocionalnim kompetencijama, nužni su u procesu koji vodi do promene.

Svako ponašanje je odraz određene veštine i strategije. Nijedna veština niti strategija nisu loše same po sebi. Vrednuju se u odnosu na cilj. Da li je ispasti glup veština? Naravno. Pitanje je samo kome treba takva veština i kojem bi cilju služila. Pogledajmo Mr. Bina. On dobro zarađuje od usavršene veštine da ispadne smotan, trapav, glupav... Postoji li mogućnost da se to može tako dobro odglumiti ako se ne poznaje suštinu tih veština, proces koji dovodi do njihovog usavršavanja. Da li je veština biti depresivan? Naravno, kao i biti entuzijastičan i dobro raspoložen. Kada bi bilo kupaca, depresivci koji bi imali motiv da se upuštaju u svesno istraživanje svoje veštine mogli bi da drže seminare i workshopove... Ako se postavi pitanje zašto bi neko naučio neku veštinu koja ničemu pozitivnom ne služi, to znači da se ne razume jedna suštinska odrednica ljudske prirode (žive prirode uopšte). Ljudi nikada ne razvijaju veštine koje ničemu ne služe. Ljudi nikada ne rade ništa od čega ne dobijaju neku korist, jer ne bi bilo motiva koji bi pokrenuo to ponašanje. Gde je ponašanje, tu je i motiv. Gde je motiv, tu je i potreba koju ponašanje zadovoljava i uverenje da se tako može zadovoljiti potreba i da se, na neki način, isplati.

Da bismo promenili rezultate, ako nam se ne dopadaju neke životne posledice, moramo promeniti veštine koje do njih dovode. Potrebno je da, prvo, prepoznamo, detektujemo svoje kontraveštine, pa da ih, potom, zamenimo legitimnim emocionalnim kompetencijama. Na taj proces je usmerena O.L.I. IPP. Ona je pristup čoveku preko sposobnosti - proces osvešćivanja kontraveština i razvoj bazičnih emocionalnih kompetencija.

Metod rada se, dakle, može prikazati u nekoliko koraka:

- Otkrivanje kontraveština, „bagova“ u obradi emocionalnih informacija, načina na koji klijent stvara svoj problem pokušavajući da ovlada nekim razvojnim zadatkom na neadekvatan način.
- Suočavanje klijenta sa odbranama, kontraveštinama, neuspešnim oblicima adaptacije.
- Odricanje od sekundarne dobiti
- Edukovanje o emocionalnoj kompetenciji koja je zdrav adaptivni mehanizam. Pokazivanje „kako se to radi“, proceduralno učenje.

3. Tipovi anksioznosti i paničnih napada - povezanost sa deficitima u bazičnim emocionalnim kompetencijama.

Panični napad može nastati kada životna situacija od nas zahteva bilo koju od navedenih sposobnosti koje nisu razvijene ili su blokirane. Zapravo, onda kada mi nešto želimo i hoćemo, a nemamo način da to i ostvarimo. Kada kontraveštine nisu dovoljne da nas dovedu do nečega što nam je važno, da ovladaju anksioznošću, a bazične sposobnosti nisu razvijene da zamene kontraveštine, nastaje velika anksioznost koja može da preraste u napad panike i panična stanja. Neće nas uhvatiti panika ako odustanemo od cilja koji nam je jako važan. Ako ubijemo želju, potrebu, odustanemo od cilja i umrtvimo se, pre će nas uhvatiti depresija. Panika nastaje kada nešto hoćemo, a ne možemo. Ona je, na neki način, prijatelj, koliko god to čudno zvučalo. Panika je unutrašnje upozorenje da nešto nije u redu, da „ne može više tako“, da nešto moramo da menjamo da bismo dostigli ono što u životu želimo, ili da ubijemo sopstvene želje i potrebe. Panika je unutrašnji poziv na odrastanje, na razvoj sposobnosti. Panični napad je šansa. Ako je iskoristimo, nateraće nas da se razvijamo i postanemo kompetentniji. Ako je ne iskoristimo, nateraće nas na zloupotrebu još skupljih kontraveština koje vode umrtvljavanju, nerealnosti, samoobmani. Kontraveštine moramo zameniti sposobnostima jer „nema zanata bez alata“. Bazične emocionalne kompetencije su naš alat za nošenje sa životom. Svaka od njih je alat za zdravo ovladavanje određenom vrstom anksioznosti. Ne postoji jedan anksiozni poremećaj. Svaka od sposobnosti koje ćemo navesti ima svoj specifični oblik anksioznosti koji nastaje kada sposobnost nije razvijena. I pristup psihoterapeuta određen je vrstom anksioznosti i defektom u nekoj emocionalnoj kompetenciji koju pokušava da razvije ili deblokira kod klijenta. Da vidimo koje su to neophodne emocionalne alatke i koju vrstu anksioznosti donosi njihov deficit.

3.1. Neutralizacija

Neutralizacija - *anksioznost preplavlivanja i gubitka kontrole* (u paničnom napadu strahovi od: ludila, gubitka kontrole nad impulsima, nanošenja povreda drugima ili sebi kad probiju impulsi, strah od proboja nekontrolisane seksualnosti, smrti zbog infarkta u emocionalnim burama).

Neutralizacija je sposobnost osobe da bude razborita, da *stiša strasti* i pretvori *energiju strasti* u *energiju razuma*, energiju koja je usmerena ka rešavanju problema i adaptaciji, ka zadovoljenju potreba na razuman način. To je sposobnost za samoregulaciju, regulator psihe. Kada se energija psihe izbalansira, osoba je u stanju da mentalizuje, da promisli, razume svoja stanja i stanja druge osobe, i tek onda da deluje. U svakodnevnom govoru ljudi proces neutralizacije i mentalizacije opisuju rečenicama kao što su sledeće: „Prvo se smiri, sredi se, jutro je pametnije od večeri... pa onda promisli zašto ti se to dešava, zašto se tako osećaš, zašto on ili ona tako oseća... i tada ćeš znati šta treba da uradiš..., stišaj strasti, nemoj da reaguješ na prvu loptu... udarili su ti hormoni u glavu, pa ne misliš... promisli to u svojoj glavi, preispitaj se, pa će ti sve drugačije izgledati...“. Ove rečenice opisuju aktuelne procese neutralizacije i mentalizacije. Međutim, ove sposobnosti imaju i svoja *hronična* dejstva. Neke osobe su generalno razborite, dok su druge impulsivne i nepromišljene u reagovanju. Neki ljudi prvo misle, pa onda rade, dok drugi prvo rade, pa onda misle.

3.1.1. Deficiti u neutralizaciji

Bez razvijene neutralizacije (Hartmann, 1939, 1950; Kris, 1951) osoba je u vlasti svojih nagona („kao bez glave“), impulsivna, iracionalna i neartikulisana, dela kao da je „nešto spalalo“. Verbalizuje: „To je jače od mene“, „uhvati me nezadrživ nagon“... Javlja se anksioznost preplavlivanja vezana za „opsednutost“, „ludilo“, „nekontrolu“, „gubljenje razuma“, za moguće

psihosomatske posledice nekontrolisanih emocija (najčešće se plaše srčanih problema) - difuzni strah od sopstvenih impulsa i mogućih posledica.

3.1.2. Kontraveštine u neutralizaciji

Uobičajene su dve vrste izbegavajućih kontraveština (maladaptacije-previše nečega i maligniteti - premalo nečega (Erikson, 1982): maladaptacija: razvijanje neurotičnog ponosa na impulsivnost, racionalizacija impulsivnosti kao spontanosti, otvorenosti, strastvenosti, snažne emotivnosti... maligniteti: izbegavanje svih situacija u kojima bi moglo doći do proboja impulsa, agresivnih ili seksualnih. Zatvaranje u kuću, panični napadi su često opravdanje za neizlaženje, izlaganje situacijama u kojima bi moglo doći do proboja impulsa. Opsesivno kompulsivne radnje i misli takođe mogu biti snažne odbrane kod osoba sa slabom sposobnošću za neutralizaciju.

3.2. Mentalizacija

Mentalizacija – *socijalna anksioznost vezana za nerazumevanja sopstvenih i tuđih postupaka*. (U paničnom napadu strahovi od: „nesnađenosti“ u socijalnim situacijama, „neću znati šta da odgovorim ako mi neko kaže...“, nerazumevanja sopstvenih i tuđih postupaka, emocija, neprilagođenosti, strah da se ne ispadne „socijalni idiot“, „čudak“, „naivan“...)

Mentalizacije je mentalni proces pomoću kojega neka osoba implicitno ili eksplicitno tumači svoje ili tuđe postupke kao smislene na osnovu intencionalnih psihičkih stanja kao što su želje, potrebe, osećanja, verovanja i razlozi (Bateman i Fonagy, 2004).

3.2.1. Deficiti u mentalizaciji

Deficiti mentalizacije očitavaju se kao nesposobnost da se razmišlja o svom unutrašnjem stanju, nesposobnost za razumevanje činjenice da drugi imaju sopstvena uverenja, želje i namere. Nesposobnost osobe da razume sebe i druge. Nesigurna afektivna vezanost. Osoba je podložna drastičnim promenama raspoloženja i self reprezentacija, u nemilosti je spoljašnjih i unutrašnjih događanja. *Psihička ekvivalentnost* – pojava da se mentalna stanja izjednačavaju s fizičkom realnošću; *omnipotencija subjektivnosti* – uverenje neke osobe da je njeno mentalizovanje nepogrešivo i da je ona uvek u pravu

3.2.2. Kontraveštine u mentalizaciji

Kontraveštine (odbrambeni obrasci), kao i kod nedostataka u razvoju svake emocionalne kompetencije, mogu se razviti maladaptacije ili maligniteti. Kod maladaptacija se javlja *hiperaktivno mentalizovanje* – pokušaj da se mentalni sadržaji vide i tamo gde ih nema, kao, na primer, u slučaju sumanutih ideja odnosa, paranoidnih ideja... osoba ima problem da razdvoji fantaziju od realnosti i u njenom funkcionisanju se ponovo javlja „kobajagi način funkcionisanja“, pretvaranje da razume i mentalizuje. *Omnipotencija subjektivnosti* – uverenje neke osobe da je njeno mentalizovanje nepogrešivo i da je ona uvek u pravu. Kod maligniteta osoba izbegava svako razmišljanje i razgovor o emocijama, psihološkim stanjima... „ne razume se ona u to“, „ne voli da psihologizira, analizira... stvari treba da se dešavaju spontano, bez mnogo razmišljanja o motivima, psihi... to kvari autentičnost odnosa, doživljaja...“. Razgovara samo o činjenicama, događajima, ne i o doživljaju, motivima, psihološkim stanjima. Postupke shvata samo u terminima fizičkih ograničenja ili opažljivih ciljeva; na ovakvo razumevanje logično se nadovezuje uverenje da se misli i osećanja menjaju isključivo putem akcije („uradi to i to, pa će ti biti bolje“). Često je izbegavanje socijalnih situacija, posebno onih u kojima bi moglo da dođe do bližih interakcija, ličnih razgovora, razgovora o emocijama.

3.3. Celovitost objekta

Kod nerazvijene celovitosti objekta javlja se *progoniteljska anksioznost i strah od razočaranja* (nakon očaranja, zaljubljenosti...), *strah od progoniteljske krivice i dezintegracije ako se spoje ljubav i agresija prema istom objektu* (izbegavanje depresivne pozicije zbog ekstremno oprečnih osećanja prema istoj osobi). Prateći je i „strah od raspadanja ličnosti“, dezintegracije (drastične oscilacije u doživljaju sebe, „supermenschki i jadni self“. Takva osoba može sukcesivno ispoljavati aroganciju i doživljaj nadmoći u nekim oblastima i situacijama, kao i bespomoćnost i doživljaj bezvrednosti u drugim. To sukcesivno cepanje, „temporalni splitting“ dovodi do podvojenosti reprezentacija selfa ili objekta u vremenu, podvojenih ličnosti koje kao da imaju nezavisnu egzistenciju... (Kohut, 1977) Česti su izrazi, obično nakon gubitka odnosa sa voljenom osobom, „raspadam se“, „pucam po šavovima“.

U paničnim napadima pojavljuju se snažni strahovi: kod negativnih emocija da će osoba izgubiti neutralizaciju, kontrolu, učiniti nešto impulsivno i opasno drugima i sebi, kao i da će drugi, ka kojima je usmerena agresija kroz projekciju, učiniti neko zlo delo njima. Javlja se progoniteljska anksioznost - strah od uništenja i dezintegracije: „biću uništen“, „raspašću se“, dominira mehanizam cepanja i projekcija, anksioznost zbog sopstvene destruktivnosti - „zlo u meni će uništiti sve dobro“. Kod pozitivnih emocija: javlja se strah od sopstvene idealizacije zbog koje osoba može ispasti „slepa“, „glupa“, „naivna“, „iskorišćena“ i teško se razočarati i biti povređena. Ako osoba ima takva iskustva, a verovatno ih ima ako celovitost objekta nije razvijena, javlja se u isto vreme želja za idealizacijom (zaljubljivanjem) i strah od nove povrede, što može dovesti do povećane anksioznosti i paničnih napada kada se jave snažnije pozitivne emocije. Strah od ambivalencije je takođe prisutan kod osoba sa nerazvijenom celovitošću objekta. Zapravo strah od progoniteljske krivice i dezintegracije ako se spoje ljubav i agresija prema istom objektu (izbegavanje depresivne pozicije zbog ekstremno oprečnih osećanja prema istoj osobi).

Celovitost objekta je sposobnost održavanja različitih aspekata doživljaja (pozitivnih i negativnih) neke osobe, sebe, stvarnosti, kao jedne celine. Prema funkciji koju obavlja nazvali smo celovitost objekta „lepak“ psihe. Celovitost objekta je termin koji je u psihoanalitičku teoriju uvela Melanija Klajn (Klein, 1940). Razviti celovitost objekta znači prevazići mehanizam cepanja (splitting) – primitivni odbrambeni mehanizam kojim psiha razdvaja pozitivne i negativne aspekte doživljaja objekta - cepa ih kao da postoje dva različita objekta. Pod pojmom „objekt“ psihoanalitičari podrazumevaju osobu, predmet, situaciju... prema kojoj su usmerena osećanja ljubavi ili mržnje. Prema Melaniji Klajn, svako dete u najranijem razvoju prolazi kroz „šizoidno-paranoidnu poziciju“ u kojoj je cepanje dominantan mehanizam odbrane i ne postoji doživljaj objekta kao celine (Klein, 1948). Doživljaj majke je rascepljen na dobru majku („dobra dojka“) koja se voli, i lošu majku („loša dojka“) koja se mrzi. Spajanje dobrih i loših aspekata objekta, sebe, sveta... dovodi, sa razvojem deteta, do onoga što Melanija Klajn naziva „depresivnom pozicijom“, do osećanja krivice zbog sopstvenih agresivnih impulsa prema objektu koje dete sada doživljava kao celovit. Ukoliko u doživljaju deteta dominiraju pozitivna osećanja prema objektu, dete razvija potrebu da „reparira objekt“, da popravi „štetu“ koju je, u svojim agresivnim fantazijama, nanelo voljenom objektu. Ukoliko postoji dominacija negativnih iskustava i osećanja prema objektu, proces reparacije je neuspešan, javlja se prevelika napetost kojom ego ne može da ovlada, što dovodi do regresivnog vraćanja na šizoidnu poziciju, na odvajanje dobrih i loših objekata.

3.3.1. Deficit u celovitosti objekta:

Kada ne funkcioniše adekvatno, ljudi u svakodnevnom govoru percepciju osobe sa nedostatkom celovitosti objekta artikuliraju izrazima kao što su: „nije čitav“, „puko je“, „odlepio“, „raspao se“... a stručnjaci koriste izraz „fragmentacija ličnosti“. Bez „celovitosti objekta“, „lepka psihe“ - sposobnosti za celovito doživljavanje druge osobe („objekta“) i sebe ili selfa su rascepljeni na crno - beli svet dobra i zla (kaže se da je „odlepila“). Osnovna mentalna operacija je kategorizacija (digitalna kategorizacija na dobro i loše, bez kontinuuma). Ishod su burne emocije. Pozitivne ili negativne.

3.3.2. Kontraveštine u celovitosti objekta

Kontraveštine (odbrambeni obrasci) mogu se razviti u maladaptacije ili malignitete. Kod maladaptacija osoba pojačava cepanje i racionalizuje ga time da jasno razlikuje dobro i zlo, da ima „čiste“ emocije, ne oseća „u sivoj zoni“, ne relativizuje dobro i zlo, da ima snažne emocije jer je strasna i moralno jasno određena osoba, gradeći oko toga svoj neurotični ponos na ekstremnost. Posledice crno-belog viđenja i reagovanja tumači kao posledice časti, iskrenosti i moralnosti u svetu ljudi koji nisu „čisti“, ne razlikuju jasno dobro i zlo... to su posledice koje plaćaju ljudi pravednici, anđeli, nosioci istine, strasti i morala. Kod osobe sa nedostatkom celovitosti objekta se ispoljava persistentno cepanje self i objekt reprezentacija, sa pratećim pojačavanjem afekata. Temporalni splitting dovodi do ćudljivog ponašanja (osoba može jedan dan da voli, drugi dan da mrzi, bez svesnosti suprotnog osećanja u prethodnom periodu. Ne vidi i ne oseća kontradikciju, umanjuje efekat toga na partnera (to su samo moje „bubice“, „ustala sam na levu nogu“...) Tu promenljivost i ćudljivost doživljava kao svoj karakter koji drugi treba da prihvati takav kakav jeste, i da se ne buni protiv toga. Pojavljuju se i sindromi kao što su: cepanje, emocionalno preplavlivanje i nasilje, maligni erotski transfer (Akhtar, 1994), paranoidna stanja i reakcije

Cepanje, emocionalno preplavlivanje i nasilje

Jedna od posledica neuspešnog usvajanja celovitosti objekta je persistirajuće cepanje self i objekt reprezentacija – gubljenje celovitosti objekta. Cepanje dovodi do ponovljenih, intenzivnih i ubedljivih oscilacija samopoštovanja (Akhtar i Byrne, 1983; Kernberg, 1976; Mahler, 1971), što doprinosi održavanju nesigurnog osećanja identiteta. Takva „difuzija identiteta“ dovodi ne samo do upadljivih kontradiktornosti u crtama ličnosti, već i do privremenog diskontinuiteta u doživljaju selfa. „To je život u parčićima“ (Pfeiffer, 1974). Unutrašnji svet ostaje nastanjen karikaturnim parcijalnim objektima. Osoba doživljava sebe i druge fragmentirano - kao idealno dobre, ili potpuno loše. Te iscepkane predstave sebe i drugoga se ne sastavljaju, već deluju nezavisno jedne od drugih. Ne postoji kapacitet za razumevanje drugih u njihovoj celosti i tolerancije na ambivalenciju, a javlja se tendencija da se na realne prepreke reaguje negativnim promenama raspoloženja. Kod klijenata sa aktivno usmerenim egom, takvo preplavlivanje agresivnošću koja ne može da se neutrališe, može dovesti do destruktivnih i nasilničkih postupaka.

Kod malignog erotskog transfera (transfer se odnosi na ponašanje klijenta u terapijskoj situaciji, ali se takvo ponašanje može ispoljavati i u životu van psihoterapije) postoji osećaj kod klijenta da je „u ljubavi sve dozvoljeno“, pa i grubo kršenje granica druge osobe, nametanje, insistiranja na zadovoljenju svojih potreba, ucenjivanje, manipulacije... jer „potreba je zakon“.

Paranoidna stanja i reakcije

Mada je idealizacija objekta ljubavi normalan, sastavni deo intimne privrženosti, kada se koristi u odbrambene svrhe ona je dizajnirana tako da zaštiti dijadu od ambivalencije. Odnosi te vrste su

veoma krhki jer ne mogu da podnesu bilo kakva razočarenja. Kada dođe do nekog razočarenja, idealizovani objekt se radikalno transformiše u svoju suprotnost (loš objekt) i intimnost se pretvara u mržnju. (Kernberg, 1995). Prenaglašen i nerealan kvalitet idealizacije sprečava formiranje intimne veze jer intimnost zahteva realističnu percepciju drugoga. Iako elementi ljubavi i mržnje postoje u većini ljudskih odnosa, intimnost zahteva integraciju tih osećanja i sposobnost za toleranciju ambivalencije. (Kernberg, 1984). Drugi glavni odbrambeni mehanizam u paranoidno-šizoidnoj poziciji, koji onemogućava intimnost, je *projektivna identifikacija*. Ova odbrana, koja je tesno povezana sa cepanjem, sastoji se u projektovanju neželjenih delova selfa (uglavnom destruktivnih) na druge osobe. Ta druga osoba se, zapravo, indukuje, navodi da se ponaša na način koji je u skladu sa tim projekcijama, a onda to dovodi do osećanja kod osobe koja je projektovala da mora da kontroliše drugoga jer ga doživljava kao pretnju. Ove primitivne odbrane dovode do nemogućnosti stvarnog kontakta, dijaloga, uzajamnosti i autentične povezanosti sa drugim. Intimnost je, pod tim uslovima, nemoguća.

Kod maligniteta dolazi do povlačenja iz komunikacije i življenja u fantaziji. Aktar (Akhtar, 1987) opisuje dve takve vrste fantazija: fantazija „jednog dana...“ (u kojoj se očekuje dan kada će u životu postojati potpuno odsustvo bola i konflikata) i fantazija „da je samo...“ (fantazija kako bi sve u životu bilo drugačije samo da se nije desilo nešto što je sve preokrenulo). Osobe sa ovom fantazijom nemaju nikakvo interesovanje za budućnost. One su konstantno preokupirane nečim što se dogodilo u prošlosti. Fokusirajući se na prošlost, oni insistiraju na tome da bi sve bilo u redu da se samo određeni događaj nije odigrao. Život pre tog događaja je retrospektivno idealizovan i, kao posledica toga, jako je izražena ranjivost i nostalgičnost. I jedna i druga fantazija vode ka magijskim stapanjem sa dobrim objektom, u prošlosti ili budućnosti, i do povlačenja iz realnog života u sadašnjosti. Takođe, sprečavaju sposobnost osobe da tuguje, da preboli.

3.4. Konstantnost objekta

Konstantnost objekta - *separacione anksioznosti* (kod paničnih napada: zavisno od faze separacije individuacije u kojoj je osoba zastala: *faza simbioze* - anksioznost bespomoćnosti, „svemirske samoće“, *faza diferencijacije* - anksioznost „gušenja“, „gubljenja sebe u odnosu“, „snažna želja za simbiozom i strah od gušenja, gubljenja sebe, granica, ja u odnosu“, *faza ponovnog približavanja* - anksioznost gubljenja podrške, straha da „nema nazad“, nema vraćanja objektu kad se jednom ode, krivica zbog odvajanja. *Faza separacije* - strah od gubitka objekta, nesposobnosti da se bude sam, strah od samoće, samostalnosti.

Termin konstantnost objekta uveo je u psihoanalitičku literaturu Hartmann (1952) kad je rekao: „...*dug je put od objekta koji postoji samo dok zadovoljava potrebe do onog oblika zadovoljavajućeg objektnog odnosa koji uključuje konstantnost objekta.*“ On je, ovim pojmom, hteo da označi stadijum u kome se sve dublja detetova veza sa voljenim objektom stabilizuje i postaje proširena unutrašnja povezanost, nezavisna od zadovoljenja potreba.

Ana Frojd (1965) je, takođe, u opisivanju razvoja od zavisnosti do oslanjanja na sopstvene snage, govorila o „*stadijumu konstantnosti objekta koji omogućava da se pozitivna unutrašnja slika objekta održi, bez obzira na zadovoljstvo ili nezadovoljstvo.*“ Jasna implikacija da objekat koji, u ovom kontekstu, predstavlja uglavnom majka, postaje eksplicitna u Spitzovom (1946; 1965) konceptu libidinalnog objekta, tj. razvijanja posebne stabilne veze deteta sa majkom. Ipak, tek je u radu Margaret Maler (Mahler, 1963) ideja postepenog usvajanje konstantnosti objekta u kontekstu odnosa majka-dete našla svoje istaknuto mesto. Margaret Maler je (Mahler, 1963) pojavljivanje konstantnosti objekta smestila u kasniji uzrast deteta smatrajući da dete dostiže

izvestan stepen konstantnosti objekta tek između 25 i 36 meseci starosti, za vreme četvrte subfaze procesa separacije-individuacije. Njen glavni kriterijum je bio sposobnost deteta da toleriše kratke separacije od majke - sposobnost za koju je verovala da je rezultat dostizanja stabilne unutrašnje reprezentacije majke od strane deteta. Koncept faze separacije - individuacije u razvoju ličnosti odnosi se na razvoj objektnih odnosa. Postoje kompleksne cirkularne interakcije, međutim, između progresivnog psihoseksualnog razvoja, sazrevanja ega, i procesa separacije – individuacije, čiji je ishod diferencijacija self i objekt reprezentacija jest i početak dostizanja konstantnosti objekta.

Separacija i individuacija uključuju dva međuzavisna procesa i komplementarne vrste razvoja. Separacija se odnosi na intrapsihički proces koji vodi do *self - objekt diferencijacije i objektivacije* (Hartman 1956). To je proces u kojem majka počinje da se opaža kao odvojena od selfa. Individuacija je centrirana oko detetovog razvijajućeg self koncepta, i nastaje kroz evaluaciju i ekspanziju detetovih autonomnih ego funkcija. Ovi procesi dovode do spremnosti i zadovoljstva u nezavisnom funkcionisanju. Kapacitet da se zadrži i koristi stabilna mentalna reprezentacija libidinalnog objekta je produkt međuzavisnih, recipročnih odnosa između sazrevanja, modulacije, i fuzije libidinalnih i agresivnih nagona; razvoja ega, uključujući perceptivni aparat i memoriju, i defanzivnih i adaptivnih funkcija; kao i stvarnog iskustva gratifikacije i frustracije u životu deteta. Posebno zavisi od emocionalne dostupnosti majke i kvaliteta interakcije majka-dete (McDevitt, 1975).

Ono što nas uvek voli, stvari koje konstantno zadovoljavaju sve naše potrebe, ne opažamo kao takve, već ih jednostavno računamo kao deo svog subjektivnog ega; ono što je oduvek bilo neprijateljski usmereno na nas, jednostavno odbacujemo; ali „za ono što se ne pokorava bezuslovno našim željama, što volimo zbog toga što nam donosi zadovoljstvo i mrzimo jer nam ne služi u svakom pogledu, vezujemo specifične mentalne markere i tragove u sećanju koji nose sa sobom kvalitet objektivnosti“ (Ferenczi, 1926). Ta psihološka pravilnost se može videti i u odnosima odraslih. Ako imamo partnera koji nam u svemu ugađa, koji se ponaša tako da „kud mi okom, tu on skokom“, počinjemo da ga ne primećujemo kao osobu. Uzimamo ga „zdravo za gotovo“, podrazumevamo ono što on čini. Deca, u današnjem sistemu „decocentričnog vaspitanja“, često roditelje doživljavaju na taj način, kao da se sve što dobijaju od roditelja podrazumeva, kao da ne primećuju ono što dobijaju od uvek uslužnih roditelja.

3.4.1. Deficit u konstantnosti objekta

Da bi se razvila konstantnost objekta potrebno je da dete, pre toga, razvije celovitost objekta - da objedini različite aspekte doživljaja majke u jednu celinu, da je vidi kao osobu koja i zadovoljava i frustrira. Pre razvoja celovitosti objekta, objekt i ne postoji kao celovito biće. Može se reći da se konstantnost objekta dostiže onda kada specifičan način odbrane - cepanje slike objekta - nije više lako dostupan egu (Mahler i Furer, 1968).

Mahlerova je takođe postulirala poredak simbioze i separacije-individuacije, faze kroz koje dete mora da prođe da bi dostiglo dovoljno stabilan doživljaj sebe i drugih:

-*Podfaza simbioze*-do 4 meseca: bazična srž (Weil, 1970) deteta u simbiotskoj fazi je u stanju isprepletanosti sa majčinim selfom,

-*Podfaza diferencijacije*: u podfazi diferencijacije, otprilike od 4-5 do 8-9 meseci, koja predstavlja prvu podfazu separacije-individuacije, dete je pogurano ka unutra težnjom za autonomijom, počinje da raspoznaje svoju psihološku razdvojenost kroz rudimentarno istraživanje selfa, majke i njihovog okruženja.

- *Podfaza praktikovanja* (od 9 do 16-18 meseci) u kojoj dete koje puže i kasnije hoda gegajući se, oduševljeno pokazuje svoju novootkrivenu psihičku autonomiju i motoričku slobodu. Ohrabreno probojnim sekundarnim narcizmom i relativno nepristupačno za spoljašnje izazove, čini se da je dete krenulo u osvajanje sveta. Iako se dete često osvrće na majku, radi emotivnog dopunjavanja. Njegova glavna preokupacija je da uvežba alate svoga ega i proširi krug istraživanja.

- *Podfaza ponovnog približavanja* (između 16. i 24. meseca) u kojoj dete oseća da njegova autonomija i psihomotorička sloboda imaju svoja ograničenja i da je spoljašnji svet kompleksniji nego što je ono to prethodno zamišljalo. Dete koje je pretrpelo narcističku povredu, shvatio da nije tako moćno i sposobno kao što mu se činilo u prethodnoj fazi, regredira u nadi da će ponovo naći simbiotsko jedinstvo sa majkom. Ipak, povratak izaziva ambivalenciju, s obzirom da je nagon za individuacijom već uzeo maha, a dete se susrelo sa zadovoljstvom ega koje donosi autonomno funkcionisanje. Ova ambivalencija ima i svoju bihevioralnu manifestaciju, tj. tendenciju da se rade kontradiktorne stvari (Mahler, 1974). Tako se dete u jednom trenutku naginje i pripija uz majku tražeći sigurnost, čak i stapanje, a u drugom hrabro distancira da bi potvrdilo autonomiju, kontrolu i separaciju.

- Poslednja *subfaza separacije - individuacije*, (između 24 i 36 meseci), završava se postizanjem konstantnosti objekta i, sa tim u vezi, konstantnosti selfa. Ovu subfazu karakteriše pojavljivanje realističnijeg i manje promenljivog doživljaja selfa. Takođe je karakteriše učvršćivanje dublje, donekle ambivalentne, ali održivije internalizovane objekt-reprezentacije majke, libidinalne vezanosti koja nije ozbiljno ugrožena privremenim frustracijama. Postojanje konstantnosti objekta osigurava majčino dugotrajno prisustvo u mentalnoj strukturi deteta. Razvoj konstantnosti selfa uspostavlja koherentnu, samostalnu self - reprezentaciju, sa minimalnim fluktuacijama pod pritiskom nagona. Zajedno, ove dve funkcije, rezultiraju odstranjivanjem agresivnosti prema selfu i objektu putem potiskivanja, a ne cepanja. Kapacitet za toleranciju ambivalencije se sada pojavljuje na psihičkom horizontu.

Dete postaje sposobno za kompleksnije veze sa objektom (Kramer i Akhtar, 1988). Unutrašnje prisustvo „dovoljno dobre majke“ (Winnicott, 1962) smanjuje potrebu za njenim fizičkim prisustvom. Pripijanje i odvajanje od nje omogućavaju održavanje „optimalne distance“ (Bouvet, 1958; Mahler, 1974). „Psihičko pozicioniranje koje dopušta intimnost bez gubitka autonomije i odvojenost bez bolne usamljenosti“ (Akhtar, 1992). Paralelno sa ovim se odvija razvoj konstantnosti realnosti (Frosch, 1966), koja omogućava autonomnim ego funkcijama da tolerišu promene u sredini bez psihičke pometnje ili poremećaja adaptacije.

Postizanje konstantnosti selfa i objekta ipak nije korak koji se čini jednom za uvek, već proces koji se dalje odvija. Mahlerova (1968, 1971, 1974) je naglašavala da, iako se njeni opisi fokusiraju na fazu separacije-individuacije, taj proces nastavlja da se razvija i stabilizuje kroz dalji razvoj, čak i u toku odraslog doba.

Poznavanje ovih podfaza procesa separacije i individuacije, kao i problema koji nastaju ako se osoba „zaglavi“ u nekoj od ovih faza, omogućava nam da bolje prepoznamo specifične anksioznosti i kod odraslih klijenata i povežemo ih sa specifičnim strahovima vezanim za napade panike.

- Bez razvijene konstantnosti objekta-*stabilizatora psihe* (Hartman, 1952), osoba je „nestabilna“, zavisna od drugih. Nema stabilnu mentalnu reprezentaciju drugoga i sebe i mogućnost samoregulacije. Izražena „potreba-strah“ dilema (snažna želja za simbiozom i strah od gušenja, gubljenja sebe, granica, Ja u odnosu) (Akhtar, 1987; 1990; 1994;

Burngam et al., 1969). U zavisnosti od faze razvoje konstantnosti objekta mogu dominirati različite anksioznosti:

- Anksioznost bespomoćnosti, „svemirske samoće“, „Svet je prazan, bez objekta“ - faza simbioze
- Anksioznost „gušenja“, „gubljenja sebe u odnosu“ - faza diferencijacije sebe i objekta.
- Anksioznost gubljenja podrške, „nema nazad“-faza „ponovnog približavanja“, krivica zbog odvajanja
- Separaciona anksioznost - gubitak objekta, nesposobnost da se bude sam, strah od samoće, samostalnosti - faza separacije

3.4.2. Kontraveštine u konstantnosti objekta

Takođe se organizuju u dve grupe, maladaptacije i malignitete. Kod maladaptacija osoba je usmerena na kontrolu objekta, izgrađivanje simbiotičnog odnosa, zavisničkih veza. Opet, u zavisnosti od podfaze u kojoj je zastao razvoj konstantnosti objekta, kontraveštine mogu biti organizovane kao kontraveštine stapanja, izgradnje simbiotičnih odnosa bez diferencijacije (simbiotička faza, neuspeh diferencijacije, par postaje „Mi“, bez diferencijacije individua u paru. Nema optimalne distance). Kod zastoja u *subfazi ponovnog približavanja* kontraveštine se organizuju oko pokušaja da se dobije i simbioza i separacija (sloboda) i javljaju se razne igre tipa „jedan juri-drugi beži“, „potreba strah dilema“, raskidi pa mirenje, uzimanja slobode za sebe na račun drugoga koji je zavisan... *Granična ličnost* nastavlja da se kreće napred - nazad (Akhtar, 1990), stalno je na „klackalici“ između zbližavanja i bežanja, simbioze i odvajanja; (Gunderson, 1985); (Melges i Swartz, 1989). Veze koje gradi su haotične, nestabilne, sa velikim oscilacijama između ljubavi i mržnje (odraz deficita celovitosti objekta), sa periodima idile i periodima nepodnošenja. Oni teže potpunom spajanju od kojega ih uhvati užas, i tada se okreću u suprotnost. *Ličnost narcističke organizacije* može da ostane odana duže i da ređe pokazuje takve oscilacije (Adler, 1981; (Akhtar, 1989; Kernberg, 1970a). Međutim, strategija osobe sa narcističkim poremećajem je u tome da ona gradi dvostruka pravila za sebe i druge. Ne želi da se odrekne svoje potpune autonomije u odnosu, ali ni da prihvati to isto pravo za partnera, da prihvati njegov odvojeni mentalni život.

Kod maligniteta se pojavljuju kontraveštine izbegavanja realnog odnosa i zadovoljenja simbioze kroz fantaziju. *Paranoidna ličnost* se ježi od svake promene distance koju iniciraju drugi (Akhtar, 1990b) i nastoji da se oslanja na „pouzdanost“ svog straha da će ga drugi izdati (Blum, 1981). Kada oseti bliskost i potrebu za drugim, paranoidna ličnost kreće sa paranoidnim strahovima u odnosu na objekt ljubavi, koji je održavaju na distanci od njega. Međutim, u isto vreme, umesto realne emotivne povezanosti, održava fantaziju o specijalnoj, magičnoj povezanosti sa objektom. (Imaju iste misli, neprekidno su jedno drugom „u glavi“...). Paranoidna ličnost ne može da podnese ravnodušnost, ali ni kontakt. Građenje „specijalne veze“ je njena zamena za realni kontakt. Međutim, ta specijalna veza je nešto kao „on line“ povezanost, nešto što je, takođe, ugrožavajuće. Kada se pokrenu negativne emocije u odnosu, takva povezanost se doživljava kao opasna, jer partner može da joj „uđe u glavu i kontroliše je“. *Šizoidna ličnost* se odlučuje za prividno povlačenje, dok zadržava intenzivnu zamišljenu vezu sa svojim objektima (Akhtar, 1987; Fairbairn, 1952; Guntrip, 1969). Umesto odnosa sa realnim osobama, šizoidna osoba rešava *potreba - strah dilemu* tako što se povlači iz realnih odnosa i živi kroz odnose koji se dešavaju samo u „njenoj glavi“, sa izmišljenim osobama.

3.5. Tolerancija na frustraciju

Tolerancija na frustraciju donosi *anksioznost nepodnošenja osujećenja* („To ne mogu da podnesem“) U zavisnosti od vrste potreba vezanih za neku fazu psihoseksualnog razvoja ili povredu neke potrebe vezane za sliku o sebi, narcističku povredu, možemo primetiti i specifične anksioznosti vezane za određene potrebe pri čijem se nezadovoljavanju ili slutnji da mogu biti nezadovoljene mogu javiti napadi panike:

- oralne potrebe-*strah od nepodnošenja nezadovoljenja potrebe za zaštitom*, ušuškanošću, da se bude u centru nečije pažnje, da se prima bez obaveze davanja.
- analne-*strah od gubitka autonomije, zarobljavanja* nečim, da će nam neko ili nešto nametnuti svoju volju, *strah od gubitka kontrole* nad situacijom, sopstvenim emocijama.
- falusne- *strah od isticanja* (kastracioni strah) kazniće nas zbog egzibicionizma ili rivaliteta), *strah od gubljenja ponosa* (na svoju muškost ili ženstvenost)
- narcističke potrebe - *strah od gubitka sopstvene vrednosti*, dobre slike o sebi. Strah od negativnog ogledanja svojih osobina, postupaka, ambicija, strah od prezira od strane drugih, gubitka samopoštovanja, osećaja bezvrednosti, inferiornosti, nebitnosti. Strahovi od gubitka idealizovane slike roditelja ili neke druge grupe kojoj pripadama, rušenja ideala.

Toleranciju na frustraciju smo, u OLI IPP nazvali imunitet psihe jer je ova sposobnost osnov naše otpornosti na osujećenja koja život sa sobom nosi. Kao i fizički imunitet, tolerancija na frustraciju se razvija pelcovanjem oslabljenim izazivačima - optimalnim frustracijama (Kohut, 1971). U psihološkom smislu, ontogenetski razvoj čoveka nije moguć bez frustracije; pri tome, nivo frustracije mora biti adekvatan konkretnoj razvojnoj fazi i dečjim kapacitetima, koji se mogu individualno razlikovati prema samim konstitucionim osobenostima.

3.5.1. Deficit u toleranciji na frustraciju

U osnovi, možemo reći da nerazvijana tolerancija na frustraciju ima korene u dve vrste izvora: 1. Trauma (traumatično nezadovoljavanje određenih razvojno bitnih potreba) i 2. Fiksacija (preterano zadovoljavanje, nedostatak optimalne frustracije, erotizacija)

Uporedili smo toleranciju na frustraciju sa imunitetom. Kada govorimo o imunitetu, razdvajamo nešto što nazivamo „opšti imunitet“, generalnu sposobnost organizma da se nosi sa izazivačima bolesti, i „specifični imunitet“ na određene izazivače bolesti. Nešto slično postoji i kod sposobnosti tolerancije frustracije. Možemo reći da neki ljudi, generalno, bolje podnose frustraciju od drugih, da imaju bolji „opšti psihički imunitet“ na frustracije koje život sa sobom nosi. Međutim, možemo reći i to da svako ima i neku svoju „Ahilovu petu“, neki tip frustracija koje podnosi teže od drugih oblika frustracija. Ti tipovi frustracija mogu, i u životu odrasle osobe, biti doživljeni kao „tipični predstavnici“ frustracija vezanih za neku od navedenih razvojnih faza i frustraciju potreba iz tih faza i na njih osoba može reagovati slično kao što je reagovala u detinjstvu. Braneći se od frustracija koje ne mogu da podnesu (ili su uverena da ne mogu) ljudi se obično brane na dva tipična načina: 1) izbegavanje svih situacija u kojima bi mogli da dožive frustraciju neke potrebe na čije nezadovoljenje su posebno osetljivi (maligniteti) ili 2) prisiljavanje drugih ljudi nekim oblikom manipulacije da zadovolje tu potrebu (maladaptacije).

- Bez tolerancije na frustraciju-osoba nema imunitet na frustracije koje donosi život, ljubav i rad, „puca pod pritiskom“.

- Ima „Ahilovu petu“, specifičnu frustraciju koju ne može da podnese, strah „samo da mi se to ne desi“.
- Specifične netolerancije - anksioznosti nepodnošenja frustracije, mogu biti: „oralne“ (frustracija potreba za primanjem, brigom, zaštitom, „analne“ (frustracija potrebe za autonomijom, zadržavanjem „vlasništva“, kontrolom nad impulsima), „falusne“ (frustracija egzibicionističkih potreba, rivalskih...)
- Netolerancija na frustraciju narcističkih potreba-preosetljivost na povredu slike o sebi (grandiozni self) i sliku idealizovanog objekta (idealizovana roditeljska slika)-anksioznost narcističke povrede (stida, bruke....)

3.5.2. Kontraveštine u toleranciji na frustraciju

Takođe se organizuju u dve grupe, maladaptacije i malignitete. Kod maladaptacija osoba je usmerena na aktivno manipulisanje drugima ne bi li ih nekako naterala da zadovolje njene potrebe jer nezadovoljenje tih specifičnih potreba ne može da podnese (može manipulirati silom, preosetljivošću, izazivanjem krivice...). Kod maligniteta se osoba povlači iz situacija u kojima bi mogla da doživi frustraciju neke potrebe na koju je posebno osetljiva. Može devaluirati ili negirati samu potrebu („meni i nije do toga...“, „to je glupo...“) i time izbegavata, uz racionalizaciju, doživljaj frustracije. Može potrebu projektovati u drugoga, sa kojim se identifikuje, i zadovoljavati je delimično kroz njega, „živeti kroz njega/nju“) dok se drugi izlaže riziku kojega se osoba plaši.

3.6. Tolerancija na ambivalenciju

Tolerancija na ambivalenciju donosi *anksioznost odlučivanja, greške*. Strah od krivice ako se osveste oprečne emocije prema voljenom objektu. Kod paničnih napada javljaju se snažne anksioznosti kada treba doneti odluku, opredeliti se.

3.6.1. Deficit u toleranciji na ambivalenciju

Strah od greške, preuzimanja odgovornosti za donetu odluku, od gubitka nečega, jer opredeljenje za nešto je u isto vreme i gubitak nečega drugog. Takve individue su se identifikovale sa obe polarne suprotnosti i sam njihov identitet zavisi od održavanja obe. Oni mogu videti razrešavanje ambivalencije kao ekvivalent gubljenja dela sebe. Strah od posvećivanja-ambivalentne individue pokazuju najjači strah od smrti, uključujući i strah od gubitka svog socijalnog identiteta u smrti. Kao odrasle osobe, oni razvijaju ego identitet koji je obojen odlaganjem, uključen u stalno aktivno posezanje za određenim ciljevima i vrednostima koje bi vodile njihov život, ali bez realizacije. Odbijanje da se nečemu posvete, odbijanje privrženosti, čini nemogućim formiranje čvrstog identiteta. Strah od smrti je često povezan sa osećajem neostvarenosti, neproživljenog života zbog ambivalencije. Odluka, opredeljivanje, posvećivanje...se može doživeti kao „nešto definitivno“, kao konačnost-smrt.

Patrik MekGinis (McGuiness, 2004) konceptualizovao nove anksioznosti savremenog doba koje su vezane za strah od propuštanja nečega, strah da se nešto izgubi: FOMO i FOBO. FOMO (*eng.* Fear of Missing Out), strah da se ne propusti nešto, da se ne bude u toku, informisan...što kod mnogih dovodi do anksioznosti vezane za nemanje interneta, anksioznost zbog nepovezanosti, isključenja, propuštanja prilike za društvenu interakciju, pojavljivanje na nekim društveno važnim događanjima, nečinjenja pravih izbora u paradigmi u kojoj se u svakom iskustvu mora uživati u potpunosti. Taj strah primećujemo i u drugim oblastima života kroz priče klijenata o anksioznostima da će u životu propustiti nešto, da neće proživeti sve mogućnosti svog života, da kasne sa ostvarenjima i da će zbog te neefikasnosti propustiti mnoge važne stvari, da neće „probati

sve u životu“. FOMO je tesno povezan sa FOBO (*eng.* Fear of Better Options), strahom od odlučivanja za nešto, jer se uvek može pojaviti neka bolja opcija. Svaka odluka će mi nešto dati, ali nešto i uzeti. Šta ako izaberem jednog partnera, a posle se pojavi neki bolji kandidat, ili bolji posao...FOBO karakteriše osećaj anksioznosti, frustracije, stresa i nesreće. One proizilaze iz viška slobode izbora, što postaje problematično za postmodernog subjekta jer on nema utvrđene kriterijume koji bi mu pomogli da odluči. U svojoj postmodernoj Faustovskoj omnipotenciji prevazilaženja svih ograničenja ne može da prihvati da se u životu uvek nešto mora propustiti zarad nečega što nam je vredno i što smo odabrali. Roditeljstvo je, na primer, izbor da propustimo mnogo mogućnosti za napredak u karijeri ili za zabavu, jer vreme, ljubav i energiju želimo da posvetimo svojoj deci.

- Sposobnost tolerancije na ambivalenciju smo nazvali usmerivač psihe. To je sposobnost da se tolerišu oprečna osećanja prema drugoj osobi, sebi, aktivnostima...uz predominaciju pozitivnih osećanja. Sposobnost da opredeli, odluči. Krene ka-ili od nečega. Opredeljenje je moguće ako smo istovremeno svesni različitih emocija, ako ne bežimo od jedne strane polariteta (bežanje u jednu stranu nije tolerancija niti razrešenje ambivalencije, već odbrana od nje). U psihoanalizi se termin ambivalencija koristi da opiše simultano postojanje oprečnih osećanja prema istom objektu (osobi, predmetu, pojavi...). Termin je uveo Paul Eugen Bleuler (1952).
- Ispoljavanje razvijene sposobnosti: Osoba je u stanju da, i pored negativnih osećanja prema nekoj osobi ili aktivnosti, odluči da li će ostati u tom odnosu ili aktivnosti. „Hoće ili neće“. Kad hoće, onda stvarno hoće (i pored svesnosti da ima i neka negativna osećanja prema odnosu ili aktivnosti). Kad neće, onda donosi jasnu odluku i ne upušta se u odnos ili aktivnost. Kad radi, ne opstruira samu sebe ambivalencijom, ne „podmeće klipove pod točkove“, ne prokastinira, ne preuveličava. Radi u skladu sa zahtevima zadatka-cilja koji je postavila.
- Bez tolerancije na ambivalenciju osoba je neodlučna, nesposobna da se suoči sa oprečnim emocijama prema nekome ili nečemu (ili prema sebi) i da odmeri i „preseče“, da se opredeli i donese odluku. Zrela odluka zahteva „merenje bez varanja“, iskreno odmeravanje svih emocija koje imamo prema objektu.

3.6.2. Kontraveštine u toleranciji na ambivalenciju

Organizuju se kao maladaptacije i maligniteti. Kod maladaptacija se razvijaju razni maksimalistički obrasci gde osoba „preseca preko kolena“, deluje vrlo odlučno i opredeljeno, pokazuje previše brige, truda oko osobe koju „voli“, prenaglašava pozitivno potiskujući negativno. Ili obrnuto, prenaglašava negativno potiskujući pozitivno, a ostaje u odnosu. Perfekcionizam je jedna od maladaptacija. Druga strana medalje se može videti u pasivno agresivnom ponašanju. Kod maligniteta: osoba je površna, teško odlučuje, izbegava odluke, razvlači donošenje odluka, htela bi „i jare i pare“...gradi površne odnose da bi izbegla konflikt ambivalencije, „leprša“. FOMO i FOBO spadaju u malignitete jer su večite neodlučnosti u strahu da se ne propusti nešto.

3.7. Volja

Kod nerazvijene volje razvija se *anksioznost samopodrške, istrajavanja, gubitka slobode, autonomije*.

3.7.1. Deficit u volji

Kod paničnih napada prisutni su: anksioznost nedostatka samopouzdanja – „mogu li da se pouzdam u sopstvenu istrajnost“, volju, samodisciplinu, radne navike... Anksioznost gubitka slobode, autonomije, od toga da se bude iskorišćen, „nametnuće mi, zarobiće me, iskoristiće me...“- osoba nerazvijene volje se „namešta“ da je kontrolišu, a potom se opire kontroli. „Strah od ropskog života“ (od zaposlenja, fiksnog radnog vremena, stalnih obaveza, gubitka slobode...). Strah od gubitka volje, strah od opuštanja - osobe snažne, disciplinovane volje koja je nadkompenzacija plaše se opuštanja, prelaženja u suprotnost, lenjosti koje se krije u njima. Strah od intimnosti - pribegavanje manipulativnim veštinama, manipulacijama voljom drugih. Strah od suprotnosti u sebi, slabosti koja se prikriva, strah od snage koja se prikriva, strah od otkrivanja i pucanja manipulativnih veština i razotkrivanja.

Volju smo nazvali „motor psihe“. Taj motor bi trebalo da vodi osobu ka razvoju i podsticanju razvoja drugih. Rank (1932) je volji pripisao pozitivnu liniju razvoja koja vodi ka postizanju najviše forme ljudskog stvaranja - stvaranju ličnosti. Instrument te kreativnosti je ljudska volja, „koja se može manifestovati negativno kao inhibicija (kontrola) ili kao kreativna energija „koja pokreće, daje usmerenje i svrhovitost“. Volja je, međutim, motor koji može „voziti“ u različitim pravcima i smerovima. Ključna osobenost zrele volje je da ona vodi u pravcu razvoja, adaptivnog ponašanja i življenja na svoj račun. Ključna osobenost nezrele volje je da „vozi“ u smeru koji ne vodi razvoju osobe (niti razvoju drugih), već je usmerena ka manipulaciji sobom i drugima, i nekom obliku „parazitiranja“, življenja na tuđ račun. Zrela volja je usmerena ka razmeni, uzajamnosti, nezrela volja ka eksploataciji, uzimanju od drugih, uz pomoć manipulacije, bez uzajamnosti, korektne, adekvatne razmene. Pominjali smo već jedan od „zakona“ OLI IPP: „ljudi dozvoljavaju sebi da rade ono što ne bi smeli, zato što ne dozvoljavaju sebi da rade ono što bi morali-da se razvijaju“ (Jovanović, 2013).

Rank je opisao nekoliko faza na liniji razvoja volje: Prva razvojna faza razvoja volje manifestuje se kao „kontra volja“, kao „neću“ koje se protivi volji drugih, onome što se „mora“. Druga faza, faza pozitivnog ispoljavanja volje, dobre volje, odnosi se na to da neko hoće svojom voljom da učini ono što mora („što se mora , nije teško“). Treća, kreativna faza odnosi se na to da je osoba voljna da radi ono što sama hoće (ostvarivanje sopstvenih ciljeva). Zastoj u svakoj od ovih faza vodi do specifičnih deficita u razvoju volje.

3.7.2. Kontraveštine u volji

Devijacija volje je nametanje sopstvene volje drugima različitim sredstvima aktivne i pasivne manipulacije. Osobe slabe volje manipulišu pasivno, nekim oblikom slabosti, kačeći se obično zavisnički za aktivne manipulatore koji imaju jaču volju. Osobe jake volje koje nisu okrenute razvoju koriste aktivne manipulativne veštine (kontraveštine) da vladaju voljom drugoga. Manipulacije voljom se zasnivaju na projekciji sopstvenih unutrašnjih suprotnosti (onog dela koji kriju, potiskuju) na druge.

Volja koja je slaba ili nije usmerena ka razvoju koristi se za pasivnu ili aktivnu manipulaciju drugima. Može biti „zaglavljena“ u „kontravolji“ - stalnom suprotstavljanju, kontriranju, u „dobroj volji“ - potrebi za udovoljavanjem, ispoljavati se kao „samovolja“, ili kao „bezvoljnost“.

Sva ova ispoljavanja usmerena su ka nekom obliku manipulacije, umesto ka aktualizaciji. Ljubav se zamenjuje za moć, neodgovornost, zavisnost, korišćenje drugih, strahopoštovanje, osećaj sopstvene ispravnosti, osećaj da drugi zavise od osobe... za neku „utešnu nagradu“.

U manipulacijama voljom drugih osoba negira deo sebe koji, potom, kontroliše u drugima.

Kontraveštine se organizuju oko maladaptacija, aktivnih veština nametanja sopstvene volje drugome i maligniteta - pasivnih načina kačenja o volju drugih. Detaljno smo ih opisali u knjizi Sposobnost za ljubav i rad - OLI Integrativna Psihodinamska Psihoterapija (Jovanović, 2013). Dok aktivni manipulator dobija pobeđivanjem, pasivni manipulator dobija gubljenjem. Aktivni manipulatori (maladaptacije) manipulišu nekim oblikom otvorene moći: „Diktator“ prenaglašava svoju snagu, „Kalkulator“ prenaglašava svoju kontrolu, „Siledžija“ prenaglašava agresiju, „Sudija“ prenaglašava kritičizam. Pasivni manipulatori (maligniteti) manipulišu nekom svojom slabošću: „Slabić“ prenaglašava svoju osetljivost, „Lepljivac“ prenaglašava zavisnost, „Dobrica“ prenaglašava brižnost, ljubav... guši ljubaznošću, „Zaštitnik“ je opozit Sudiji, prenaglašava poršku. I Dobrica i Zaštitnik mogu spadati u aktivne manipulatore.

3.8. Inicijativa

Inicijativa - *anksioznost isticanja, rivaliteta, „kastaciona anksioznost“*. Strah od krivice za inicijativu, preuzimanje nečega „na svoju ruku“. Strah od zavisti na uspeh, od degradiranja iz zavisti, zlonamernosti, odbacivanja od sredine. Strah od kazne za drske želje, za isticanje, takmičarstvo. Kod napada panike vezanih za nedostatke u inicijativi javljaju se navedeni strahovi posebno kada je osoba izložena, kada napreduje ili želi da napreduje, da osvoji nekoga ili nešto, kada je u nekom rivalstvu ili ga očekuje ako se „drzne da štrči.“

Inicijativa je sposobnost da se otpočne, pokrene nešto samostalno, voljnost da se preuzme prvi korak, kao i odgovornost za to, da se istraje u otpočetoj aktivnosti. Inicijativa je kad „prepoznam i uradim ono što mislim da treba da se uradi pre nego što to neko traži od mene“ Prema Eriksonovoj (1985) teoriji, zrela, razvijena sposobnost za inicijativu je sposobnost da se razviju aktivnosti ili projekti, poverenje i uverenje da je u redu to uraditi, čak i ako postoji rizik neuspeha ili grešaka. Bazične vrline ili veštine koje su uključene u inicijativu su osećanje svrhe i usmerenost, sposobnost donošenja odluka, sarađivanje sa drugima i vođenje drugih, sposobnost da se definiše lično usmerenje i ciljevi, sposobnost da se preduzme inicijativa i prikladni rizici.

Neuspeh: Ako su ekspanzija i pokušaji inicijative u periodu razvoja praćeni prevelikim strahom, osećanjem krivice zbog rivalstva i seksualnih fantazija, može doći do zastoja i odustajanja od inicijative. Neuspeh u razrešavanju ove krize vodi do učvršćivanja osećanja krivice, uznemirenosti, strahovanja za život i udove (tzv. „kastacioni strah“ – „mnogo sam se isticao, pokazivao svoju moć, pa mogu da me kazne tako što će da mi iseku penis.“ Kod devojčice vodi do nesvesnog uverenja da je imala muške genitalije, pa su joj odsećene po kazni zbog tajnih dela i mišljenja). Gubi se inicijativa i razvija „progoniteljska savest“ - unutrašnji glas koji nas stalno posmatra, optužuje, opterećuje krivicom i nagoni na samokažnjavanje. Ovakav ishod krize može

da vodi do stalnih samoograničavanja koja jedinki ne dozvoljavaju da živi u skladu sa svojim kapacitetima. Drugo moguće rešenje je inicijativa koja se ispoljava uprkos snažnom osećanju krivice. Napetost koja se pri tome stvara u telu osobe može dovesti do „neumornih nastojanja“ da pokaže svoju inicijativu besomučno radeći (radoholizam) kao da se njena vrednost sastoji samo iz onoga što nastoji da uradi. Ovakav način rešavanja krize često vodi do psihosomatskih oboljenja.

3.8.1. Deficit u inicijativi

Bez inicijative osoba je reaktivna, nema „ključ“ za svoj „motor“, potrebno je da je pokrene neko drugi. Plaši se da nešto otpočne samostalno i da stoji iza toga. Javlja se „kastaciona“ anksioznost- „poniziće me“, „skinuće me sa položaja“, „kazniti zbog štrčanja, egzibicionizma, pretenzija na nešto što mi ne pripada...“, anksioznost rivalstva, poraza, „impotencije“, simbolizacija „manjeg penisa“, „rival će me pobediti i poniziti“- anksioznost faličko-narcističke povrede.

3.8.2. Kontraveštine u inicijativi

Maladaptacije - Inicijativa koja se razvija uprkos krivici, koja negira krivicu, može dovesti do bezdušne inicijativnosti na uštrb drugih, bezosećajnosti, „krađe inicijative“ od drugih, često i od sopstvene dece (roditelj koji uvek prvi pokrene nešto vezano za aktivnosti deteta, pre nego što dete artikuliše svoju želju, interesovanje)...kao što, kod razvoja autonomije i volje, autonomija stečena poricanjem stida i sumnje vodi do impulsivnosti, samovolje koja se odlikuje nepromišljenošću, bezobzirnošću, nesmotrenošću prema drugima. Seksualna inicijativa faličko - osvetničkog muškarca može biti, kao što Erikson opisuje maladaptaciju krize stadijuma inicijative nasuprot krivice, eksploatatorska, bezobzirna, usmerena na skupljanje trofeja i zadovoljenje seksualnih potreba i ambicije (takva može biti i kod žena, „fam fatal“ inicijavnost usmerena na zavođenje i ostavljanje, skupljanje trofeja, kastrativna). Maligniteti: Averzija prema svakom riziku, nepreduzetnost. Osoba izbegava svako izlaganje, napredovanje, takmičenje, svaki mogući rivalitet. Zadovoljiće se poslom koji je ispod njenih mogućnosti jer tako „nikome ne upada u oči“, „ne štrči“, ne izaziva zavist, rivalitet. Izabraće i manje atraktivnog partnera da ne bi izazvala nečiji rivalitet, potrebu da mu „otme“ partnera. Često ljudi sa malignitetom u inicijativi izbegavaju i sport, jer u njemu ima rivalstva, pobeđivanja, gubljenja...

Implikacije na tehniku rada

U O.L.I. I.P.P modalitetu

- Ne pristupamo svakoj vrsti anksioznosti na isti način.
- Zapravo, ne „lečimo“ anksioznost, već se usmeravamo na emocionalnu kompetenciju koja nije razvijena - koja je psihodinamski mehanizam prevladavanja te anksioznosti.
- Ispravljamo „greške u softveru“ koje su pozadina „kliničke slike“.

Kako svaka od navedenih bazičnih emocionalnih kompetencija ima svoj algoritam, korake koji se odvijaju u našem mentalnom aparatu kada je primenjujemo, možemo jasnije odrediti i vrste učenja i psihoterapijske tehnike koje doprinose razvoju ili deblokiranju određene sposobnosti. U tome nam pomaže i **taksonomija terapijskih ciljeva** koju smo razvili radi jasnijeg razvrstavanja psihoterapijskih tehnika i vrsta učenja u procesu psihoterapije.

- Terapijske tehnike su „sortirane“ po tome koju sposobnost i u kojoj fazi razvoja mogu da pokrenu ili deblokiraju (Cmiljanović i Škorić, 2024).
- O.L.I. I.P.P. modalitet daje i **taksonomiju psihoterapijskih ciljeva**, ukazujući na to koje vrste učenja se odvijaju u procesu psihoterapije i koje sposobnosti se aktiviraju kroz određeni oblik učenja.

Tabela 1

Taksonomija psihoterapijskih ciljeva-Sortiranje psihoterapijskih tehnika po vrstama učenja i primenljivosti za razvoj određenih emocionalnih kompetencija.

Vrste učenja-znanja	Bazične emocionalne kompetencije-procesi						
	Neutralizacija i mentalizacija	Celovitost objekta	Konstantnost objekta	Tolerancija na frustraciju	Tolerancija na ambivalenciju	Volja	Inicijativa
Konceptualno-deklarativno	T	E	H	N	I	K	E
Proceduralno	T	E	H	N	I	K	E
Metakognitivno	T	E	H	N	I	K	E

Zaključak

U ovom radu smo povezali različite tipove anksioznosti i napada panike sa nedostacima u razvoju neke od bazičnih emocionalnih kompetencija: neutralizacije, mentalizacije, celovitosti i konstantnosti objekta, tolerancije na ambivalenciju i frustraciju, volje i inicijative - bazičnim sposobnostima za obradu emocija i upravljanje emocijama koje nismo razvili, a koje bi nam omogućile da izađemo na kraj sa životnim problemima i emocijama koje oni izazivaju. Ove anksioznosti su sadržaji koje kod klijenata nalazimo vezani za neki od osam vrsta paničnih napada. Prepoznavanje specifičnih strahova koji se javljaju kada neka od bazičnih emocionalnih kompetencija nije razvijena može nam pomoći da detektujemo u kojoj od navedenih emocionalnih kompetencija je deficit i usmeriti se na njeno deblokiranje i razvoj, koristeći neke od tehnika za razvoj određene kompetencije koje su sortirane u taksonomiji terapijskih ciljeva OLI Integrativne Psihodinamske Psihoterapije.

Tehnike širokog spektra i usmerene tehnike: Najčešće nije jasno definisano čemu neka tehnika služi, šta, zapravo, razvija. Obično su to uopštene pretpostavke kao što su „proširenje svesnosti“, „suočavanje sa neprihvaćenim aspektima sebe“, „preuzimanje odgovornosti“... „tehnike opšte prakse“, nešto kao antibiotik širokog spektra, kao mreža koju bacimo u vodu, pa šta uhvatimo.

Ako poznamo bazične sposobnosti za obradu emocija, „šta one rade u našoj glavi“, možemo odabrati specifične tehnike koje služe za razvoj baš te sposobnosti i oblik učenja preko kojega je ovladavanje sposobnošću najefikasnije. Prepoznavanje specifičnih strahova koji se javljaju kada neka od bazičnih emocionalnih kompetencija nije razvijena može nam pomoći da detektujemo u kojoj od navedenih emocionalnih kompetencija je deficit i usmeriti se na njeno deblokiranje i razvoj. Panični napadi i nastaju onda kada osoba oseća da neki životni zadatak koji je pred njom ne može da reši jer nema kompetencije za to.

Literatura

- Adler, G. (1981). The borderline-narcissistic personality disorders continuum. *American Journal of Psychiatry*, 138, 46–50.
- Akhtar, S. (1987). Schizoid personality disorder. *American Journal of Psychotherapy*, 41, 499–518.
- Akhtar, S. (1989). Narcissistic personality disorder. *Psychiatric Clinics of North America*, 12, 505–529.
- Akhtar, S. (1990a). Concept of interpersonal distance in borderline personality disorder (letter to the editor). *American Journal of Psychotherapy*, 147(2).
- Akhtar, S. (1990b). Paranoid personality disorder. *American Journal of Psychotherapy*, 44, 5–25.
- Akhtar, S. (1992). Tethers, orbits, and invisible fences: clinical, developmental, sociocultural, and technical aspects of optimal distance. In *When the Body Speaks: Psychological Meanings in Kinetic Clues*, ed. S. Kramer i S. Akhtar. Northvale, NJ:
- Akhtar, S. (1994). Object constancy and adult psychopathology. *International Journal of Psycho-Analysis*, 75, 441–455.
- Akhtar, S., i Byrne, J. P. (1983). The concept of splitting and its clinical relevance. *American Journal of Psychiatry*, 140, 1013–1016.
- Assagioli, R. (1973). *The act of will*. New York: Viking Press.
- Bateman, A., i Fonagy, P. (2004). *Psychotherapy for borderline personality disorder: Mentalization-based treatment*. Oxford: Oxford University Press.
- Bleuler, E. (1952). *Dementia praecox* (J. Zinkin, Trans.). New York: International Universities Press. (Originalni rad je publikovan 1911.)
- Blum, H. P. (1981). Object inconstancy and paranoid conspiracy. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 29, 789–813.
- Bokan, J. A., Ries, R. K., i Katon, W. J. (1981). Tertiary gain and chronic pain. *Pain*, 10(4), 331–335.
- Bouvet, M. (1958). Technical variation of the concept of distance. *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, 211–221.
- Burngam, D. L., Gladstone, A. E., i Gibson, R. W. (1969). *Schizophrenia and the need-fear dilemma*. New York: International Universities Press.
- Cmiljanović, O., Škorić, J. (2024). *Psihoterapijske tehnike za razvoj bazičnih emocionalnih kompetencija*. Novi Sad: Centar za nestalu i zlostavljanu decu.
- Erikson, E. (1985). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Erikson, E. (1982). *The life cycle completed*. New York: W. W. Norton and Company.
- Fairbairn, W. R. (1952). *Psychoanalytic studies of personality*. London: Tavistock Publications.
- Ferenczi, S. (1926a). The problem of acceptance of unpleasant ideas: Advances in knowledge of the sense of reality. U S. Ferenczi, *Further contributions to the theory and technique of psycho-analysis* (str. 366–379). New York: Boni and Liveright, 1927.

- Freud, A. (1989). *Normality and pathology in childhood: Assessment of developments* (Originalno izdanje 1965). London: Karnac Books.
- Freud, S. (1917/1959). Introductory lectures on psychoanalysis (pp. 378–391). U S. E. (Vol. 16). London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1964). Analysis terminable and interminable. U S. E. (Vol. 23, str. 211–253). London: Hogarth Press.
- Gunderson, J. G. (1985). *Borderline Personality Disorder*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Guntrip, H. (1969). *Schizoid phenomena, object relations, and the self*. New York: International Universities Press.
- Hartmann, H. (1939). Psycho-analysis and the concept of mental health. *International Journal of Psycho-Analysis*, 20, 308–321.
- Hartmann, H. (1950). Comments on the psycho-analytic theory of the ego. U H. Hartmann (1964), *Essays on ego psychology*. London: Hogarth Press; New York: International Universities Press.
- Hartmann, H. (1952). The mutual influences in the development of ego and id. U H. Hartmann (1964), *Essays on ego psychology* (str. 155–182). New York: International Universities Press.
- Hartmann, H. (1958). *Ego psychology and the problem of adaptation*. New York: International Universities Press.
- Jovanović, N. (2013). *Sposobnost za ljubav i rad—OLI integrativna psihodinamska psihoterapija*. Beograd: Beoknjiga.
- Kernberg, O. (1970a). Factors in the psychoanalytic treatment of narcissistic personalities. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 18, 51–85.
- Kernberg, O. (1976). *Object relations theory and clinical psychoanalysis*. New York: Jason Aronson.
- Kernberg, O. F. (1984). *Severe personality disorders: Psychotherapeutic strategies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kernberg, O. F. (1995). *Love relations*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. U M. Klein, *Love, guilt and reparation*. London: Hogarth Press.
- Klein, M. (1948). *Contributions to psychoanalysis (1921–1945)*. London: Hogarth Press.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York: International Universities Press.
- Kramer, S., i Akhtar, S. (1988). The developmental context of internalized preoedipal object relations: Clinical applications of Mahler's theory of symbiosis and separation-individuation. *Psychoanalytic Quarterly*, 57(4), 547–576.
- Kris, E. (1951). The development of ego psychology. *Samiksa*, 5.

- Mahler, M. S. (1971). A study of the separation-individuation process and its possible application to borderline phenomena in the psychoanalytic situation. *Psychoanalytic Study of the Child*, 26, 403–424.
- Mahler, M. S. (1974). Symbiosis and individuation: The psychological birth of the human infant. U M. S. Mahler, *The selected papers of Margaret S. Mahler, Vol. 2: Separation-individuation* (str. 149–165). New York: Jason Aronson, 1979.
- Mahler, M. S., i Furer, M. (1963). Certain aspects of the separation-individuation phase. *Psychoanalytic Quarterly*, 32, 1–14.
- Mahler, M. S., i Furer, M. (1968). On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation, *New York: Int. Univ. Press*.
- May, R. (1966). The problem of will and intentionality in psychoanalysis. *Contemporary Psychoanalysis*, 3, 55–70.
- McDevitt, J. B. (1975). Separation-individuation and object constancy. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 23, 713–742.
- McGuinnis, P. (2004). Social theory at HBS: McGuinnis two fos. *Harbus*.
- Melges, F. T., i Swartz, M. S. (1989). Oscillations of attachment in borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 146, 1115–1120.
- Pfieffer, E. (1974). Borderline states. *Diseases of the Nervous System* 35 212-219
- Rank, O. (1972) Will Therapy, 1929-31. In: *Will Therapy and Truth and Reality*. New York: Knopf.
- Ross, D.W., Differentiating compensation factors from traumatic factors, p. 31. In Leedy JJ (ed): *Compensation in psychiatric disability and rehabilitation*. Charles C. Thomas, Springfield, 1982
- Senić, R, Jovanović, N. (2011), Strah od života-o anksioznosti i paničnim napadima, *Beoknjiga, Beograd*
- Shostrom, E. (1968) Man, the manipulator. *New York, Bantam Books*,
- Spitz, R. (1946). The smiling response: a contribution to the ontogenesis of social relations. *Genetic Psychology Monograph* 34 57-125
- Spitz, R. (1965). The First Year of Life, *New York: Int. Univ. Press*.
- Weil, A. (1970). The basic core. *Psychoanal. Study Child* 25:442-460
- Winnicott, D. W. (1962). The aims of psychoanalytical treatment. In *The Maturation Processes and Facilitating Environment*. London: Hogarth Press, 1976, pp. 166–170.

Nebojša Jovanović
Psiholog i psihoterapeut
Osnivač O.L.I. modaliteta³

Celoživotni razvoj celovitosti objekta/druga perspektiva

Sažetak

Psihodinamske teorije razvoja uglavnom se baziraju na ranom razvoju i uticaju ranog razvoja na kasnije obrasce ponašanja čoveka. Jedna od osam ključnih emocionalnih kompetencija na kojoj se zasniva psihoterapijski rad u Integrativnoj Psihodinamskoj Psihoterapiji je celovitost objekta, pojam-kompetencija koji je uvela Melanija Klajn (Klein, 1940). Klajn je opisala najranije faze razvoja celovitosti objekta, i neke manifestacije defekta ove sposobnosti kod odraslih osoba. Smatramo da je vredno daljih istraživanja praćenje razvojnih faza ove sposobnosti u kasnijim životnim razdobljima. Jedno od takvih istraživanja dolazi od autora čiji je referentni okvir teorija ego razvoja Džejn Levinger (Loevinger, 1970). U ovom radu daćemo sažeti prikaz ove teorije i povezati je sa nalazima Melanije Klajn i doprinosima Ferbera, Kohuta kako bismo pokazali moguću skicu celoživotnog razvoja celovitosti objekta, odnosa prema polarnostima i put razvoja ka mudrosti. Otkrića o razvoju Ega koja dolaze iz drugih istraživačkih oblasti, van psihoterapijskih iskustava, mogu biti od velike koristi kao dopuna naših znanja o psihološkom razvoju i pomoću nam da bolje razumemo faze razvoja, a time i onoga što razvojni psiholog Vigotski (1993) naziva "zonom narednog razvoja". Kada znamo kuda idemo, i koje su "stanice" na tom putu, bolje ćemo pomoći one koje tim putem usmeravamo ka razvoju.

U ovom radu prikazali smo pogled na razvoj ega kroz optiku razvoja odnosa prema suprotnostima koje su dale Šarma i Kuk-Grojter (2011) jer odslikava iz jednog drugog ugla i načina posmatranja sposobnost za celovito doživljavanje objekta koju je opisala Melanija Klajn na ranim uzrastima. Stiče se utisak kao da sa njome počinje i završava razvoj, da se on kreće od spajanja, preko razdvajanja, do ponovnog spajanja na drugom nivou.

Ključne reči: celovitost objekta; polarnosti; integracija; razvoj ega;

³ jnebojsa1@gmail.com

Celovitost objekta - lepak psihe

„Ništa na zemlji nije tako bedno

Da ne pruži kadkad i po dobro jedno

Nit je išta dobro toliko da neće

Od prirode svoje ponekda da skreće

Što u zlo neko neće da zabasa.

I vrlina sama ponekog se časa rđavo primeni,

te će porok biti;

a porok se katkad

dobrim delom kiti.”

(Šekspir, „Romeo i Julija”, govor monaha Lavrentija)

1. Uvod

Celovitost objekta je termin koji je u psihoanalitičku teoriju uvela Melanija Klajn (Klein, 1940). Razviti celovitost objekta znači prevazići mehanizam cepanja (splitting) – primitivni odbrambeni mehanizam kojim psiha razdvaja pozitivne i negativne aspekte doživljaja objekta - cepa ih kao da postoje dva različita objekta. Pod pojmom „objekt” psihoanalitičari podrazumevaju osobu, predmet, situaciju...prema kojoj su usmerena osećanja ljubavi ili mržnje. Prema Melaniji Klajn, svako dete u najranijem razvoju prolazi kroz „šizoidno-paranoidnu poziciju” u kojoj je cepanje dominantan mehanizam odbrane i ne postoji doživljaj objekta kao celine (Klein, M. 1948). Doživljaj majke je rascepljen na dobru majku („dobra dojka”) koja se voli, i lošu majku („loša dojka”) koja se mrzi. Spajanje dobrih i loših aspekata objekta, sebe, sveta...dovodi, sa razvojem deteta, do onoga što Melanija Klajn naziva “depresivnom pozicijom”, do osećanja krivice zbog sopstvenih agresivnih impulsa prema objektu koje dete sada doživljava kao celovit. U koliko u doživljaju deteta dominiraju pozitivna osećanja prema objektu, dete razvija potrebu da “reparira objekt”, da popravi “štetu” koju je, u svojim agresivnim fantazijama, nanelo voljenom objektu.

U koliko postoji dominacija negativnih iskustava i osećanja prema objektu, proces reparacije je neuspešan, javlja se prevelika napetost kojom ego ne može da ovlada, što dovodi do regresivnog vraćanja na šizoidnu poziciju, na odvajanje dobrih i loših objekata. Smatramo da se tek ovo regresivno vraćanje na mehanizam cepanja može smatrati odbranom, a da je rascepljeni svet dobrih i loših objekata na ranijem uzrastu prirodno stanje nezrelog ega. Do odbrambenog

regresivnog ponašanja dolazi zbog anksioznosti koja nastaje pri spajanju dobrih i loših reprezentacija objekata u celovit doživljaj, "spoznaje" da mrzimo ono što volimo, da imamo fantazije uništavanja objekta od kojeg zavisimo... Teško je spojiti intenzivno oprečna osećanja i reprezentacije u jedinstvenu celinu. U koliko ne postoji intenzivna ambivalencija, kada pozitivni doživljaji objekta pretežu, ego je u stanju da podnese ambivalenciju i da se bori sa depresivnom pozicijom kroz process reparacije. Ceganje prestaje da bude nužna odbrana.

Prema funkciji koju obavlja nazvali smo celovitost objekta „lepak” psihe. To je sposobnost održavanja različitih aspekata doživljaja (pozitivnih i negativnih) neke osobe, sebe, stvarnosti, kao jedne celine. Kada ne funkcioniše adekvatno, ljudi u svakodnevnom govoru percepciju osobe sa nedostatkom celovitosti objekta artikuliraju izrazima kao što su: „nije čitav“, „puko je“, „odlepilo“, „raspao se“... a stručnjaci koriste izraz „fragmentacija ličnosti“.

Celovitost objekta je ono što osobu čini realističnom, sposobnom da vidi druge, sebe i svet onakvima kakvi jesu, ne iskrivljavajući svoju percepciju i doživljaj kako bi odgovarali onome što osoba zamišlja ili želi da bude. Mehanizam cepanja doživljaja sebe, drugoga ili sveta, koji je na delu kada nema razvijene celovitosti objekta, pravi veliku distorziju u doživljaju stvarnosti deleći dobre i loše aspekte istog objekta na razdvojene svetove („parcijalne objekte”). Ceganje objekat osoba se fragmentira. Osnovna mentalna operacija koju koristi je kategorizacija, klasifikacija. Klase i kategorije su oštro razdvojene i isključuju se. Osobe sa snažno izgrađenom celovitošću objekta u stanju su da ostanu „u komadu, zalepljene, integrisane“ i pod veoma visokim pritiskom. Prevladavanje pozitivnih emocija, ono što zovemo bazično poverenje i optimizam, opstaje, zahvaljujući tom lepku, i pod stresom, pod naletom negativnih emocija. Kada je besna ili uplašena, osoba ne gubi doživljaj pozitivnih aspekata drugoga, sebe ili stvarnosti. Oni su tu da je sačuvaju od preplavlivanja negativnim emocijama.

Ferbern je (Fairbairn 1952), pošavši od koncepta Klajnove o internalizovanim objektima, osnovu kasnijih mehanizama potiskivanja video u objektnim odnosima, umesto u instiktima kako je smatrao Frojd. On kaže:

„Prve odbrane koje koristi još uvek nezreli ego u ovladavanju nezadovoljavajućih odnosa sa drugima su mentalne internalizacije ili introjekcije objekta nezadovoljstva“.

Ego deteta se strukturira sa odbranama od nezadovoljavajućih objektnih odnosa. Na početku su te odbrane bazirane na rascepu oprečnih iskustava, projekciji, introjekciji, negaciji... Postoji »vertikalni rascep« selfa.

Različite manifestacije nedostataka u kohezivnosti selfa Kohut (1971,1977) je objašnjavao preko mehanizama *vertikalnog i horizontalnog cepanja ličnosti*. Kod vertikalnog cepanja razdvijaju se dva selfa koja su u doživljaju razdvojeni jedan od drugoga („dvostruka ličnost”). Jedan je „supermenski self” (obično se razvija iz onih iskustava koje je roditelj ogledao, ono što se roditelju sviđalo kod deteta jer je zadovoljavalo njegove narcističke potrebe) i „jadni self” (razvijen iz iskustava nedostatka ogledanja i potvrđivanja detetovog stvarnog selfa, njegovih

potreba, ambicija, talenata, veština...). Takva osoba može sukcesivno ispoljavati aroganciju i doživljaj nadmoći u nekim oblastima i situacijama, kao i bespomoćnost i doživljaj bezvrednosti u drugim. To sukcesivno cepanje, „*temporalni splitting*” dovodi do podvojenosti reprezentacija selfa ili objekta u vremenu, podvojenih ličnosti koje kao da imaju nezavisnu egzistenciju („Doktor Džekil i Mister Hajd”). Kod horizontalnog cepanja, u igri je mehanizam potiskivanja grandioznih potreba i fantazija, što dovodi do nedostatka ambicija, inertnosti, „lažne skromnosti”, osećanja praznine, umrtvljenosti i nedostatka inicijative. Self je podeljen horizontalno, na svesne i nesvesne aspekte jedinstvenog selfa.

Postizanje i održavanje celovitosti doživljaja selfa i objekta je ključna sposobnost za razvoj ega i integraciju ličnosti. Pojam objekt ima široko značenje. Objekti nisu samo značajne linosti u razvoju deteta, već sve u šta se ulažu emotivne investicije. Možemo imati celovit ili rascepljen doživljaj sopstvenog selfa, drugih ljudi, posla kojim se bavimo, sopstvenog života...Na primer, življenje u prošlosti je odraz nedostatka celovitost doživljaja sopstvenog života u vremenu, življenje „od danas do sutra”, samo u sadašnjosti, takođe predstavlja nedostatak doživljaja sopstvenog života kao celine. Ekscesivno isticanje jednog aspekta selfa, na primer ambicioznosti u radu, uz zanemarivanje drugih, na primer sposobnosti za ljubav, zdravlja...takođe su odraz fragmentiranosti selfa. Sposobnost za održavanje celovitosti objekta je „centripetalna sila” ličnosti, sila koja održava koheziju. Njen nedostatak dovodi do intenzivnog straha od fragmentacije, „raspadanja”.

Celovitost objekta je sposobnost koja nas same čini celovitima, osobama „iz jednog komada”, integrisanima. Takođe, ono što čini da naš doživljaj drugoga i stvarnosti bude celovit - integrisan. Ta sposobnost, međutim, nije nešto što se razvije na mlađim uzrastima ako je odnos sa objektom dovoljno dobar, već ima svoju celoživotnu razvojnu liniju. Klajn je opisala najranije faze razvoja celovitosti objekta, i neke manifestacije defekta ove sposobnosti kod odraslih osoba. Smatramo da je vredno daljih istraživanja praćenje razvojnih faza ove sposobnosti u kasnijim životnim razdobljima. Jedno od takvih istraživanja dolazi od autora čiji je referentni okvir teorija ego razvoja (Loevinger,1970).

2. Sazrevanje ličnosti kroz suprotnosti

Bina Šarma i Suzana Kuk-Grojter (Sharma i Cook-Greuter, 2011) ispituju odnos između sazrevanja ličnosti i toga kako ovladavaju polarnostima, kako osmišljavaju svoja iskustva kroz suprotnosti. Mišljenje u suprotnostima je duboko prožimajuće i ugrađeno u način na koji gradimo smisao naših iskustava. Kad god izdvojimo nešto iz fenomenološkog kontinuuma mi automatski kreiramo objekt (A) i njegov opozit (ne - A). Opisivanje iskustava u dualističkim terminima je neizbežno u svakodnevnom govoru. Integriranje međuzavisnih suprotnosti je sržni element razvoja integralne perspektive stvarnosti. To da je mnogo ljudske patnje uzrokovano mentalnim mehanizmima koji cepaju iskustvo na razdvojene opozite kao što su dobro-loše, svetlo-tama, zadovoljstvo-bol, poznato je od davnina. U našem načinu stvaranja smisla, što više postajemo socijalizovani članovi ljudskog društva, inherentno je pripisivanje vrednosti poželjnim i nepoželjnim aspektima doživljaja. Naša tendencija da imamo preferencije, zajedno sa moralnim suđenjem, dovodi do toga da preferiramo jedan aspekt iskustva nad njegovim opozitom. Buda je govorio da je to naše snažno vezivanje za određeni aspekt stvarnosti, jedan od opozita, uzrok patnje. Hteli bismo da eliminišemo suprotnosti iz naših života. Da pobedimo slabosti snagom volje, smrtnost sve većim produžavanjem životnog veka, starenje raznim mogućnostima koje nude nauka...Sazrevanje donosi spoznaju da „čša žuci ište čšu meda...smiješane najlakše se piju“ (Njegoš, Gorski vijenac). Počinjemo da shvatamo da su ono što smo razdvojili kao međusobno isključive izbore, međuzavisne dimenzije jedne realnosti u kojoj je jedan koncept moguće spoznati samo kroz drugi. Nekolicina ljudi nauči da prihvatiti nefiltrirano iskustvo realnosti izvan naših konstrukcija i simboličkih reprezentacija.

Bina Šarma i Suzana Kuk-Gruter (Sharma i Cook-Greuter, 2011) postavljaju nekoliko ključnih pitanja: 1. Kako i u kom stepenu opoziti i polarnosti igraju ulogu u kreiranju smisla? 2. Da li postoje polarnosti specifične za svaki stadijum razvoja ega kojima odrasla osoba treba da upravlja? Ako postoje, koje su to polarnosti? 3. Da li postoji veza između stadijuma razvoja ega koji je osoba dostigla i načina na koji se odnosi prema polarnostima?

Razvoj počinje diferencijacijom, nakon faze simbiotične stopljenosti sa objektom. Diferencijacijom i imenovanjem počinje i Biblija. „U početku stvori Bog nebo i zemlju, potom stvori svetlost i razdvoji je od tame, i svetlost nazva dan, a tamu noć. Potom reče Adamu da da imena životinjama i biljkama...da ih tim imenovanjem označi, diferencira“. Nastavljanje razvoja je progresivna distinkcija i diferencijacija. Počevši od jednostavne dualistične podele nekog kontinuuma na „svetlost i tamu“, „dan i noć“, „pozitivno i negativno“, progresivna diferencijacija i elaboracija nas izvode iz nediferenciranih početaka ka većem znanju i kontroli nad svetom.

Međutim, i diferencijacija je jedna strana polarnosti. Koliko god korisna i razvojna bila, bez svog opozita gubi smisao. Građenje značenja počiva, takođe, i na procesu upoređivanja i prepoznavanja sličnosti. Kako odrastamo, naučimo da prepoznavamo ono što je slično od onog što je različito da bismo mogli da konstruišemo koherentnu mentalnu ili simboličku mapu

stvarnosti. Što nam je mapa stvarnosti kompleksnija i integrisanija, mi smo razvijeniji. Mehanizmi progresivne diferencijacije i elaboracije neizbežno dolaze do limita iznad kojeg dalja diferencijacija postaje apsurdno kompleksna i iskustveno besmislena. Potrebna je integracija.

Šarma i Grojter (2011), kažu: „Teorija Ego-razvoja je teorija o prepoznatljivim pričama ljudi o tome ko su, što je važno za njih, kuda idu i šta su zamislili da je svet i realnost. Ona istražuje kako ljudi kreiraju drugačije značenje života koje žive. Konstrukt ega vidi kao srce ljudskog poriva za stvaranjem značenja. Prema teoriji razvoja ega, ego ima dvije funkcije: 1. Ego kao procesor percipira, posreduje, orkestrira, metabolizira, te probavlja i spoljašnje i unutrašnje iskustvo tokom razvoja do najsuptilnijih razlika u transcendentnoj realnosti. Ego se tako vidi kao neumorni pripovedač priča, stvaralac značenja. 2.. Ego kao reprezentacije, s druge strane, integriše sve aspekte iskustva kako bi ispričao suvislu priču o sebi. To čini stvarajući trajne i čvrste slike o sebi kako bi odbio strah od ne-bitka i prolaznosti.“

Istraživanja koja su uradile Šarma i Grojter (2011), koristeći SCTi-MAP (Sentence Completion Test Integral - Maturity Assessment Profile –Integralni Test Dovođavanja Rečenica - Profil Merenja Zrelosti), pokazuju da postoje obrasci priča koje ego saopštava koji se menjaju kroz razvojnu putanju. MAP se temelji na pretpostavci da je naš jezik odražava složenost naše mape stvarnosti i nivo diferencijacije i integracije koji smo dostigli. Dubina, složenost i opseg naše perspektive evoluirao. Kako individua sazreva, ego govori novu priču o tome „ko sam ja“ i „kako realnost funkcioniše“. Teorija ego razvoja daje dijagram tih puteva menjanja self reprezentacija, razlikujući devet različitih faza razvoja odraslih, od kojih je svaka diskretan nivo samoidentifikacije. Ljudi u svakoj fazi stvaraju značenje na jedinstven način koji se kvalitativno razlikuje od onog u prethodnoj fazi. Svaki kasniji stadijum predstavlja transformaciju prethodne perspektive, to jest, uključuje i nadilazi ranije stajalište.

Pre nego što pređemo na razvojne stadijume odnosa prema suprotnostima da prikazemo kako su autorke definisale ključne pojmove kojima se služe:

1. *Suprotnosti* 2. Različite vrste suprotnosti: (A) *Vrednosno-neutralne* i (b) *vrednosno obojene*. 3. *Polarnosti i Višestrukosti*.

-*Opoziti – Suprotnosti* imaju značenje “biti drugi deo para koji je korespondentan ili komplementaran u poziciji, funkciji ili prirodi, različit u kvalitetu, smeru, rezultatu ili značaju. Ova dva elementa koja čine suprotnosti često se nazivaju polovima.” Suprotnosti mogu biti:

(a) "Vrednosno neutralne „ i (b) " Vrednosno obojene".

Vrednosno neutralni opoziti su deskriptivni, bez evaluativne komponente, kao što su dugo – kratko, veliko – malo, dečak – devojčica. Ni jedan od polova nije bolji ili gori, poželjniji ili manje poželjan. Vrednosno obojeni opoziti su oni koji se odnose na bilo koje naizgled suprotstavljene, kontradiktorne parove vrednosti, one koji proizvode tenziju jer svaki pol ima

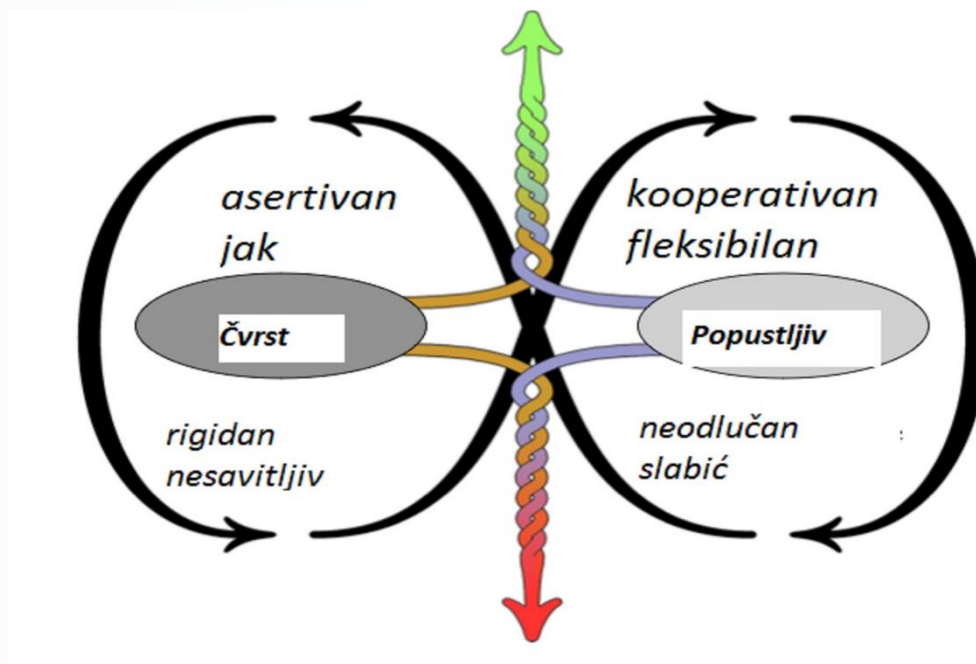
pripisanu pozitivnu ili negativnu vrednost. Deca apsorbiraju te vrednosno obojene tazičke kroz socijalizaciju i akulturaciju. Ona treba da budu “dobra” a ne “nevaljala”, čista” a ne “prljava”. Pokazivanje jednog pola dovodi do nagrade, a drugoga do kazne. Takva sklonost se proširuje i počinjemo da vrednosno bojimo sva naša iskustva vezana za opozite.

2.1. Polarnosti i višestrukosti

Kada oba pola u okviru para imaju pozitivnu ili negativnu vrednost, nazivaju se *polarnostima*. Polarni parovi imaju dva međuzavisna pola od kojih oba mogu biti poželjna u vremenu za održavanje nekog sistema. Na primer “čvrst” - “savitljiv” su pozitivni opoziti, kao i “struktuirano” - “fleksibilno”. Višestrukostima se nazivaju odnosi između pojmova u kojima je isprepletano više polova ili polarnosti. Često ih susrećemo u teorijama koje objađnjavaju međuzavisnosti više od dva elementa ili pola. Na primer, važno je obraćati pažnju na um i telo, emocije i razum, duhovno i materijalno...da bismo razumeli ljudsko biće.

Ljudska sklonost da polarnosti, koje su suštinski međuzavisni pozitivni parovi koncepata, vrednosti ili konstrukata, pretvara u opozite, dovodi do tenzije između polova koji su, zapravo, međuzavisna dinamična celina. Za adekvatno funkcionisanje u stvarnosti potrebna su nam oba pola polarnosti. U nekim situacijama je dobro biti struktuiran, u nekima fleksibilan, nekada čvrst, nekada mekan...Dok ne sazrimo, ne možemo dobro videti dinamiku i međuzavisan odnos delova i celine.

Šarma i Grojter (2011, str.30) daju sledeći primer (slika 1.) da bi pojasnile generalnu strukturu i prirodu polarnosti.

Slika 1. Mapa polarnosti čvrst-popustljiv

Svaki pol u polarnosti nosi vrednost. U polarnosti: biti *čvrst* – *popustljiv*, biti asertivan i jak su pozitivni aspekti čvrstine, a biti kooptivan i fleksibilan su pozitivni aspekti popustljivosti. Kada smo previše fokusirani na vrednovanje jednog pola, i isključujemo drugi, dobijamo negativne aspekte: postajemo rigidni i nesavitljivi ako smo fokusirani na *čvrstoću* ili neodlučni i slabići ako smo fokusirani na popustljivost. Ako jedan pol u paru postane preferiran, njegov međuzavisni opozit se isključuje, zanemaruje ili odbacuje. Tada težimo da opišemo suprotni pol u terminima negativnih aspekata, odbacujući pozitivne aspekte koje ima.

Iz ovoga možemo videti koliko je sklonost ka cepanju iskustva povezana sa vrednovanjem, kulturom, sveprožimajuća, koliko zahvata govor i mišljenje. Polarizacija nas sprečava da vidimo ugrađenu vrednost opozita i budemo mudri. Psihoterapeuti to svakodnevno susreću u svojoj praksi, razdore, konflikte, neslaganja i nerazumevanja između ljudi, međusobnog obezvređivanja zbog vrednovanja drugačijih opozita. Kada budemo govorili o volji i manipulacijama voljom, videćemo da je upravo nesposobnost integracije opozita ono što čini ljude pasivnim ili aktivnim manipulatorima, kao i to da se u izboru partnera često može sresti upravo izbor partnera koji prenaplašava opozit koji smo odbacili kod sebe.

Istraživanja koja nisu klinička, ne polaze od psihoterapijskog iskustva, već koriste analizu jezika, načina na koji opisujemo iskustva, preko jezički orijentisanih instrumenata kao što je MAP, dolaze do gotovo istih spoznaja o značaju razvojnim putevima *celovitosti objekta*, sposobnosti za integraciju opozita.

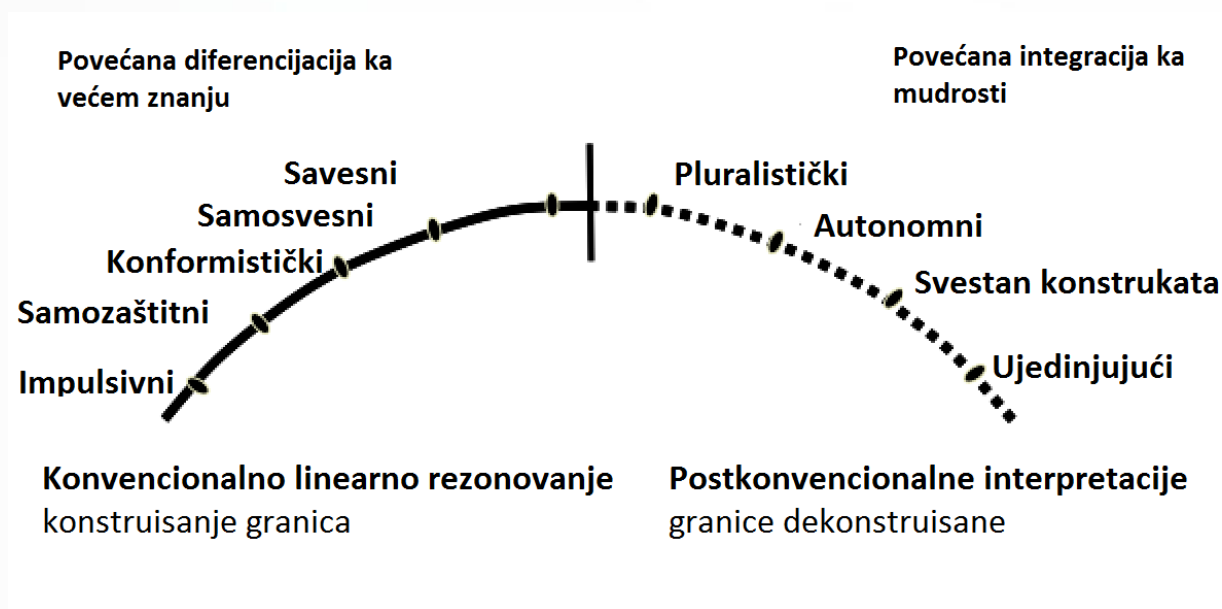
Kada opserviramo odnos rema polarnostima osobe kroz vreme, vidimo oscilacije između dva pola čija dinamika izgleda kao beskrajna petlja. Što snažnije vrednujemo jedan pol, više se plašimo da ćemo ga izgubiti i više odbacujemo njegov opozit. Plašimo se da ćemo izgubiti identitet ako dozvolimo alternativnu perspektivu. Ipak, često se dešava da kada osoba naglašava jedan pol, onda dostigne i ograničenja preferiranog pola, njegovu lošiju stranu, pa postaju privremeno privlačni pozitivni aspekti opozita kao prirodno rešenje – “dopustiti sebi da budem i takav”. Strah od gubitka preferiranog pola uglavnom sprečava te pokušaje integracije opozita. Ta nemogućnost da ponovo procenimo i nađemo ono što je vredno u odbačenim opozitima može dovesti do razvojnog zastoja. Kada budemo govorili o psihoterapijskim tehnikama koje mogu da pomognu u razvoju celovitosti objekta, videćemo da se one najčešće koriste uparvo “eksperimentisanjem” sa opozitima u atmosferi u kojoj se klijent oseća prihvaćen i ohrabrivani da se upusti u istraživanje suprotnosti koje je odbacio. Prevazilaženje crno – belog mišljenja, dijalektičnost mišljenja, bitni su pokazatelji razvoja i, prema teoriji ego razvoja, markeri prevazilaženja konformističkog stadijuma.

Koliko čvrsto se osoba drži neke polarnosti, kao i to kako procenjuje tuđe preferencije i u kojoj meri se investira u “ili-ili” perspektivu, mogu biti indikatori određenog stadijuma razvoja ega. Praćenje izrečenih ili implicitnih preferencija ispitanika u odgovorima na MAP autorke su koristile za merenje nivoa zrelosti ega, istražujući tri načina kako polarnosti mogu biti značajne u razvoju ega: 1. *Luk polarnosti* koji je u osnovi cele razvojne putanje, 2. Kako

dolazi do pomeranja od „ili-ili“ perspektive u konvencionalnom stadijumu ka uključivanju obe perspektive na postkonvencionalnim stadijumima, 3. Koje su preferencije određenih polarnosti specifične za određene stadijume razvoja ega.

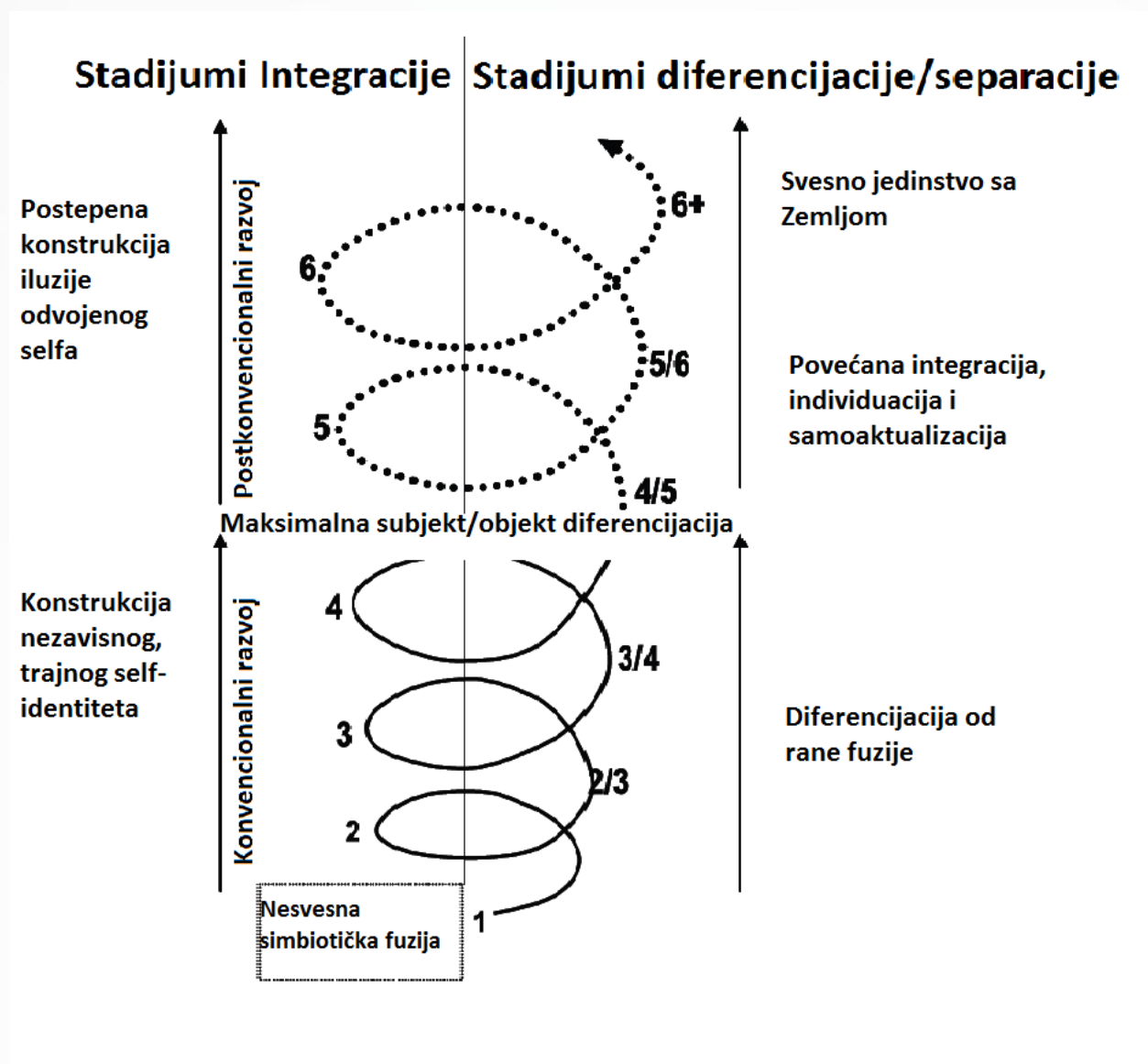
1. *Luk polarnosti:* Teorija ego razvoja polazi od toga da se ljudska bića razvijaju kroz faze diferencijacije i integracije. Kao što pokazuje slika 2., razvoj kreće od nesvesne simbiotičke stopljenosti sa majkom pri rođenju, ka progresivnoj diferencijaciji i razgraničavanju selfa sve do najvišeg konvencionalnog stadijuma – stadijuma savesnosti. Tako prvih pet stadijuma razvoja ega kod odraslih, od impulsivnog do stadijuma savesnosti, pokazuju osnovni trend ka diferencijaciji između sebe i drugih/okoline.

Napomenuli smo već da se stadijum savesnosti smatrao stadijumom koji dostižu ljudi u zapadnim zemljama. Međutim, istraživanja u poslednjih pedeset godina pokazuju da odrasli mogu da se razvijaju i iznad konvencionalnih stadijuma i da se takav razvoj može klasifikovati. Kok – Grojter (1985, str 32) je, kao što možemo videti na slici 2., podelila široko definisani *Integrativni* stadijum Loevingerove na dva razvojna stadijuma – *stadijum svesnosti konstrukata* i *ujedinjujući*. Na stadijumu *svesnosti konstrukata* ljudi postaju svesni kako je stvarnost i opažena i konstruisana kroz filtere obrazovane preko jezika. Individualistički stadijum naziva se još i pluralistički. U teoriji razvoja ega se razvojna kretanja nakon konvencionalnih stadijuma opisuju kao proces dekonstrukcije prethodnih stanovišta ka sve većoj integraciji. Četiri postkonvencionalna stadijuma, pokazuju prožimajući trend ka asimilaciji i integraciji i sve veću svesnost pripadnosti i jedinstva sa čovečanstvom i planetom. Luk razvoja, dakle, ide od diferencijacije (prvi deo puta) ka integraciji.

Slika 2. Luk polarnosti-diferencijacija i integracija

Kako funkcioniše polarnosti *diferencijacija – integracija* može se opservirati i na prelazima iz jednog u drugi stadijum razvoja ega. Na slici 3. Kuk – Grojter (1985) možemo videti da, kod nekih stadijuma (*samozaštitni, samosvesni, pluralistički-individualistički, svesnost konstrukata*) svaki naredni stadijum karakteriše diferenciranje sebe od prethodno dostignute integracije. Suprotno tome, *konformistiki, stadijum savesnosti, autonomni i ujedinjujući* predstavljaju stadijume nove integracije. Polarnost integracije – diferencijacija je ukorenjena u dva oprečna ljudska poriva – prema autonomiji (nezavisnosti, osobenosti) i homonomiji (pripadanju, zajedništvu).

Slika 3. Alternativni naglasak na diferencijaciju – integraciju

2.2. Polarna dinamika između konvencionalnog i postkonvencionalnog

Ono što razdvaja konvencionalni od postkonvencionalnog načina građenja značenja je pomeranje od pretežno “ili - ili” načina mišljenja i osećanja ka integraciji obe alternative. Povećanje sposobnosti da se integrišu polarnosti je bitan aspekt postkonvencionalnog mišljenja. Takođe, možemo videti da su neki aspekti polarnosti predominantni u konvencionalnom doživljaju stvarnosti, a da se njihov opozitni pol integriše u kretanju ka široj i zrelijoj postkonvencionalnoj stvarnosti. Navešćemo najosnovnije od tih polarnosti.

Deo i celina: Osobe na konvencionalnim stadijumima teže da se orijentišu ka delovima sistema, pre nego prema celini. Značenje se izvlači razbijanjem stvarnosti na delove kojima se može vladati. Analiza (grčka reč analiza znači razdvajanje u delove) je primarni mehanizam da se nešto razloži na delove. Širu perspektivu i veću orijentaciju ka celini vidimo tek na postkonvencionalnim stadijumima, kada ljudi počinju da shvataju da su deo mnogo veće celine. Međutim, i tu se može videti dinamika diferencijacija – integracija. Osobe koje tek dostignu *pluralistički* stadijum često odbijaju orijentaciju ka delovima, i preferiraju da gledaju samo celinu, odbacuju način funkcionisanja na prethodnom nivou razvoja. To je, takođe, osobenost “ili – ili” načina mišljenja. Oni koji su tek dosegli postkonvencionalnu perspektivu mogu se inicijalno opirati svakom “atomističkom” ili “redukcionističkom” viđenju stvarnosti. Tek sa daljim razvojem se mogu prethodne perspektive integrisati i osoba otkriva kako fokusiranje na delove nije samo po sebi loše, ako nije ekskluzivno.

Self i drugi: Ista deo – celina orijentacija se može uočiti na konvencionalnim stadijumima kao usmerenost na vlastite potrebe (deo) i na sebe ili na potrebe grupe, nacije (celina). Obuhvatanje drugih je ograničeno na one koji pripadaju “mojoj grupi” i ispoljava se kao “mi – nasuprot njih” stav u kojem su granice čvrsto određene. Do integracije na postkonvencionalnom nivou dolazi sa uviđanjem da smo svi mnogo više međuzavisni nego što smo ranije videli. Stadijum *autonomije* je prvi postkonvencionalni stadijum na kojem postoji puna svesnost kompleksne međuzavisnosti selfa i drugih i delova i celine.

Spoljašnje – unutrašnje, subjektivno – objektivno: Na ranim konvencionalnim stadijumima ekspresija je konkretna i bazirana na akciji. Naglasak je na onome što je spolja i što se može videti. Na stadijumima samosvesnosti i savesnosti posebno važno postaje verovanje u naučnu objektivnost. Osobe u stadijumu samosvesnosti se fokusiraju pre na ekspertizu i veštine nego na unutrašnji život (moglo bi se postaviti pitanje da li je, generalno, stadijum ego razvoja akademske psihologije zaglavljen na ovom nivou). Istina je spolja i istražuje se preko spoljašnjih autoriteta. Iako se ozbiljan interes za objektivnu samospoznaju može videti i na stadijumu savesnosti, unutrašnje istraživanje istinski počinje sa pluralističkim stadijumom. Tek tada ljudi postaju svesni svoje uslovljenosti kulturom i razumevaju ograničenja sopstvene objektivnosti. Na kasnijim postkonvencionalnim stadijumima rastuća svest o unutrašnjim suprotnostima i paradoksima ide uz prepoznavanje kontradikcija u spoljašnjim sistemima i između unutrašnje i spoljašnje stvarnosti.

Kratkoročno-dugoročno, linearno-nelinearno: Kratkoročno stanovište dominira na konvencionalnim stadijumima, i vodi do reaktivnog rešavanja problema. Nisu obuhvaćene dugoročne posledice i sistemski pristup. To smo napomenuli govoreći o vremenskoj dimenziji celovitosti objekta – sposobnosti da se sopstveni život vidi kao celina, u kontinuitetu, kroz prošlost, sadašnjost i budućnost. Preferencija kratkoročnog rešavanja problema dovodi do oslanjanja na zdravorazumsko rezonovanje i fokus na linearnu kauzalnost. Postkonvencionalna perspektiva, sa druge strane, dopušta otkrivanje nelinearnih odnosa i cirkularne uzročnosti. Slabi potreba za kognitivnim zatvaranjem, definisanom akcijom i predvidljivošću. Na stadijumu autonomije i iznad njega postaju važniji dugoročni ciljevi i uticaj na dobrobit budućih generacija i osmišljene akcije se mogu preduzimati uz razmatranje više vremenskih okvira, nivoa uticaja i različitih konteksta.

Apsolutno – relativno: Ljudi na stadijumu savesnosti postaju sposobni da drže višestruku perspektivu i da imaju poimanje kompleksnih sistema. Ipak, fokus je na objektivnim opisima i otkrićima temeljnih apsolutnih zakona prirode i pravilnosti u ponašanju ljudi. Na postkonvencionalnim stadijumima javlja se novi osećaj slobode od apsolutističkog mišljenja. Sada se naglasak stavlja na različitost i relativnost iskustva, perspektiva i višestruke načine da se bude ljudsko biće. Kada se dovede do ekstrema, zaključak je da nijedno gledište nije bolje od drugog, da je „sve relativno“ (što je tipično postmodernistički stav). Integracija koja dolazi nakon apsolutnog relativizma dešava se na stadijumu autonomije i kasnijim stadijumima. Tada, uprkos priznanju opšte nesigurnosti, osoba može i mora donositi utemeljene odluke i biti u mogućnosti da ih opravda na osnovu više kriterijuma. To uključuje, (ali nije ograničeno njima) etička načela i jasne predstave o tome što je potrebno za sistem, kao i razmatranje kratkoročnih i dugoročnih uticaja određenog toka aktivnosti.

Sve gore navedene polarnosti igraju određenu ulogu u svakoj fazi, ali autori daju širi obrazac koji pomaže u tome da se definiše i okarakteriše ono što je suštinski više konvencionalno ili postkonvencionalno u načinima građenja značenja. Naravno, bilo koja od preferencija bazičnih polarnosti sama za sebe ne može odrediti nivo ego razvoja pojedinca. Potrebno je prisustvo brojnih drugih indikatora koji zajedno doprinose proceni nečijeg specifičnog pogleda na svet.

3. Polarnosti kroz stadijume razvoja

Na svakom stadijumu možemo da pratimo kako ljudska bića upravljaju fenomenom polarnosti i njihovom dinamikom. Na kom god da smo stadijumu razvoja, mi se možemo, svesno ili nesvesno, zakačiti za jedan pol, nesvesni toga da isključujemo drugi. Trenutna perspektiva nam daje osećaj selfa i sigurnost koju pruža određeni skup jasnih vrednosti.

Kad prerastemo granice nekog stadijuma možemo početi da osećamo vrednost drugog pola koji postaje važniji u sledećem stadijumu razvoja. Nakon što smo ušli u novi stadijum razvoja, mi često svesno odbacujemo pol koji smo preferirali u prethodnom stadijumu jer smo postali svesni njegovih ograničenja i loših aspekata. Pokrenuti smo dobrobitima istraživanja novootkrivene perspektive i potrebom da nove uvide unesemo u ono što smatramo važnim.

U tabeli 1. Kuk – Grojter (1985) navedene su tipične polarnosti koje su osnova iskustva na određenim stadijumima razvoja. Kod svake polarnosti može se identifikovati pol koji je prihvaćen i nesvesno ili svesno preferiran. Takođe, može se identifikovati i opozitni pol koji je zanemaren ili odbačen, bilo zbog trenutne nesposobnosti da se prepozna njegova potencijalna korisnost ili iz straha od njegovih loših aspekata.

Tabela 1. Prihvaćeni i zanemareni polovi na različitim stadijumima razvoja ega - Konvencionalni stadijumi

Stadijum	Prihvaćeni pol	Zanemareni pol
<i>Samozaštitni</i>	Sopstveni interesi, potrebe Akcija Eksternalizovanje odgovornosti	Potrebe i interesi drugih Razmišljanje/refleksija, planiranje. Preuzimanje odgovornosti
<i>Komformistički</i>	Drugi (briga) „Mi“ Spoljašnje osobenosti Popustljivost, poslušnost Standardi/pravila	Self (briga) „Oni“ Unutrašnji kvaliteti Asertivnost Kontekst/fleksibilnost
<i>Samosvesni</i>	Primljeno znanje Saznavati Propagiranje Unilateralnosti/moj način Produktivnost	Preispitano znanje Razmišljati Istraživanje Saradljivost/načini drugih Efektivnost (kvalitet)
<i>Savesni</i>	Planirano Linearna uzročnost Orijentacija na budućnost Pronicljivost, razboritost Objektivno	Spontano, iskršlo Nelinearna međuzavisnost Ovde i sada Intuicija Subjektivno

Izvor: Kuk i Grojter (1985)

Sa prelaskom od konvencionalnih na postkonvencionalne stadijume kapacitet da se „vide obe strane“ polarnosti se značajno povećava. Integrisanje mnogih polarnosti je deo kapaciteta *autonomnog* nivoa. Međutim, suptilne preferencije postoje zbog vrednosti koja se pridaje integrativnoj perspektivi i razumevanja ograničenja ranijeg parcijalnog gledišta. To može da se pretvori u odbojnost ili nesposobnost da se vide i vrednosti ranijih načina gledanja. Poslednje dve polarnosti u tabeli ispod, ljudi na autonomnom nivou obično ne vide. Tabela 2, Kuk – Grojter (1985).

Tabela 2. Prihvaćeni i zanemareni polovi na različitim stadijumima razvoja ega - postonvencionalni stadijumi

Stadijum	Prihvaćeni pol	Zanemareni pol
<i>Pluralistički</i>	Horizontalno Donošenje odluka konsenzusom Biti Zahvalno Personalno/subjektivno Kontekstualno	Vertikalno Direktivno donošenje odluka Raditi Procenjujuće Objektivno/analitički Standardizovano
<i>Autonomni</i>	Nadređeni sistemski ciljevi Dinamička rešenja Principi Znati Traženje	Individualne potrebe/ciljevi Linearno rešavanje problema Praktičnost Misteriozno Netraženje

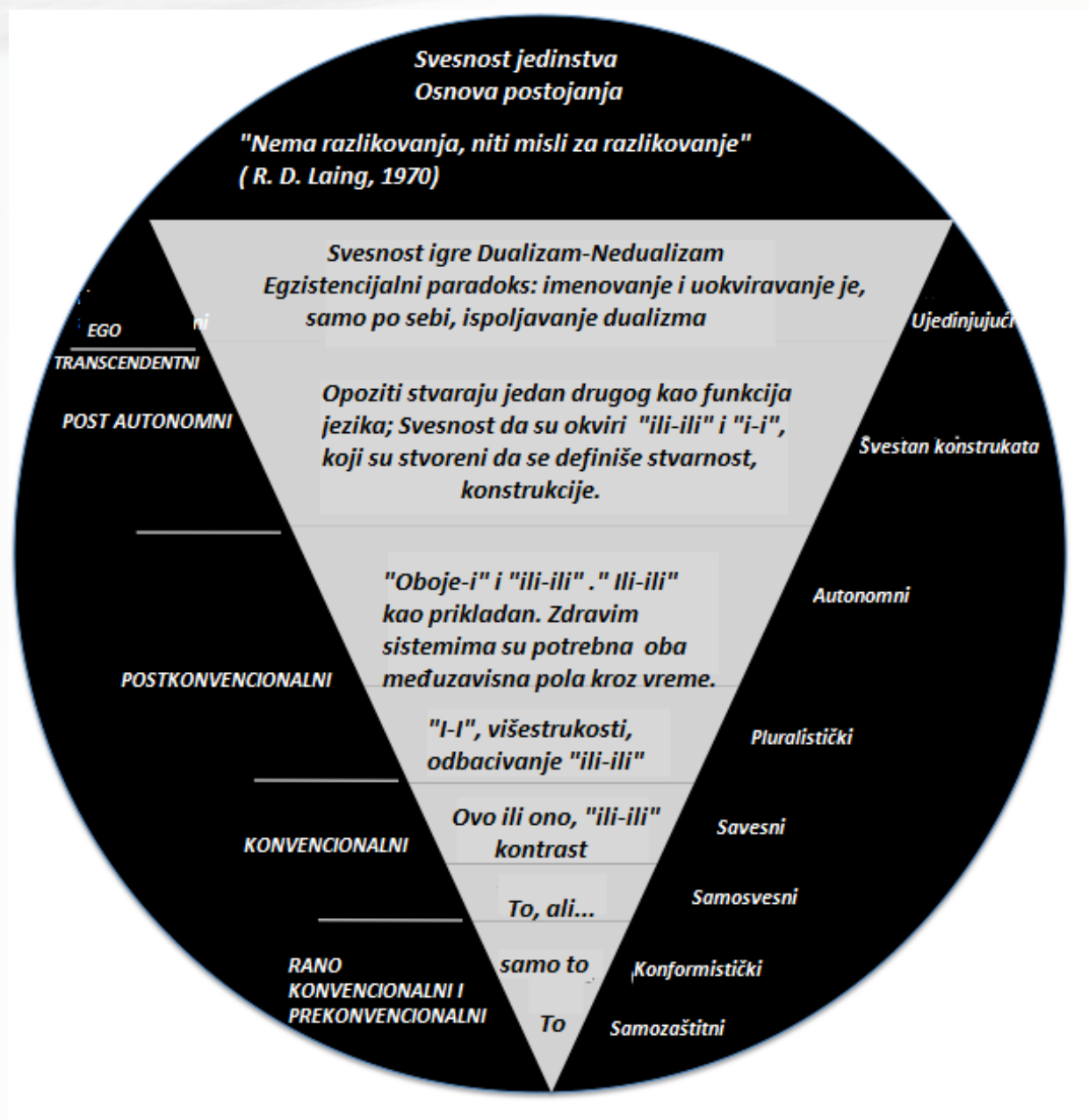
Izvor: Kuk i Grojter (1985)

3.1. Razvoj razumevanja koncepta polarnosti

Nakon što su naglašeni neki od polariteta u razvoju odraslih, generalno i na pojedinačnim stadijumima, Šarma i Kuk-Grojter (2011), daju svoje viđenje razvoja samog koncepta suprotnosti. Na slici 4. Prikazuju kako se opoziti i polarnosti razumevaju, održavaju i prevazilaze na različitim nivoima razvoja ega. Kapacitet da se bavimo opozitima razvija se od stanja u kojem vidimo samo jedan aspekt iskustva, „ili – ili“ mogućnosti, ka inkluzivnijim načinima odnošenja sa opozitima, sve do otapanja samih definicija i granica koje smo koristili da stvorimo značenje u našim ranijim koncepcijama. Sa povećanjem zrelosti polarnosti se svesno prihvataju i integrišu. Na najvišim nivoima razvoja ega individuu sve upozorava na paradoks da sama distinkcija između dualizma i nedualizma kreira dualistički okvir.

Da bi ilustrovala to kretanje od prve rastuće kompleksnosti razumevanja opozita do njihovog mogućeg prevazilaženja na *ujedinjujućem* stadijumu, autorke daju neke primere odgovora sa MAP. Na prekonvencionalnom i rano konvencionalnom stadijumu (samozaštitni i konformistički) ljudi mogu videti samo jedan aspekt realnosti, ili njegov opozit. Pažnja se može

usmeriti samo na jedan aspekt iskustva. Na MAP se često sreću deskripcije koje ističu samo jednu ili drugu stranu situacije. Na primer, Podizanje porodice - „je prijatno“, Podizanje porodice - „je borba“. Na sledećem, *samosvesnom* stadijumu, počinjemo da vidimo opozite u okviru iste celine. To pokazuje početno prepoznavanje i voljnost da se spoznaju sukobljeni ili opozitni aspekti u okviru nečijeg mentalnog modela toga kako funkcioniše self i svet. Na primer: Kada sam kritikovan—„Osećam se povređenim, ali učim iz toga...“.

Slika 4. Razvoj koncepta opozita

Na najizdiferenciranijem među konvencionalnim stadijumima, stadijumu *savesnosti*, možemo videti početno razumevanje tenzije između opozita. Osobe na ovom stadijumu navode potrebu da “žongliraju” ili “balansiraju” različite aspekte svog iskustva. Svet i dalje često opisuju u “ili – ili” terminima, ali se mogu uvideti makar dve kontrastirane mogućnosti. Na primer: Podizanje porodice—*“zahteva balansiranje između poslovnog i privatnog života...”*. Na pluralističkom stadijumu uobičajena je višestruka perspektiva. Ljudi prepoznaju da, generalno, ima više od dve mogućnosti. Mogu ponuditi listu ideja, uključujući kontrasne elemente i višestruka gledišta od kojih se svako vidi kao podjednako važno. Prvi put osoba postaje svesna sopstvenog vrednovanja i interpretiranja onoga što je važno, uvažavajući obe strane polarosti. Divergentno i “i – i” mišljenje sada izgleda adekvatnije od od konvergentnog i “ili – ili” mišljenja. Na primer: Podizanje porodice... *“zahteva da žene imaju više aspekata-da budu domaćice, prisne, duhovne vođe, sposobne da se adaptiraju...”* ili *“Kada sam kritikovan, ponekada prihvatim kritiku, nekada je odbijem, zavisno od osobe i prirode kritike...”*.

Na *autonomnom* stadijumu se “i – i” mišljenje proširuje na višestruke nivoe međupovezanih sistema. Za taj stadijum je karakteristično da je osoba u stanju da vidi obe strane i celinu, i da izabere i “i – i” okvir ako je to potrebno. Prvi put se razume međuzavisna tenzija opozita kao neizbežni deo života. Na primer: Dobar šef... *“zna šta je potrebno da se uradi, ali je sposoban i da uključi druge da bi napravio promene i poboljšanja koja utiču na sve nivoe i delove organizacije”*.

Na stadijumu *svesnosti konstrukata* javlja se nova svesnost o tome kako jezik uokviruje nečiju stvarnost i kako su granice koje smo zacrtali samo arbitralne, ali korisne distinkcije. Opoziti se mogu prihvatiti jer osoba uviđa da su neophodni jedan drugom. Ključ ka dubljem razumevanju je pronalaženje osnove koja ih obuhvata i ujedinjuje. Na ovom stadijumu, ljudi intuitivno naslućuju da se potreba za manipulacijom opozitima da bi se ublažila ili uklonila tenzija može prevazići. Na to ukazuju odgovori kao što je: Pravila su... *“veštački konstrukti koje nekada koristimo da objasnimo (udaljenu) stvarnost ili da kontrolišemo (tok) događaje – i, kao naša kreacija, ona mogu da postoje, menjaju se ili ne postoje, zavisno od toga šta želimo/šta nam je potrebno...”*

Na stadijumu *ujedinjavanja*, osoba zna da opoziti predstavljaju dve strane istog novčića, dva aspekta stvarnosti koja stoji u njihovoj osnovi. Borba između opozita je simptom naše iluzije da su granice koje smo postavili realne; rešenje borbe opozita leži u rastapanju svih granica – čak i onih između misli koje kreiraju našu mapu stvarnosti i iskustva realnosti. Na primer: Biti sa ljudima... *“nije nužno zavisno od blizine (udaljenost) ili vremena potrebnog za to; možemo biti pored nekoga, a ne 'biti' s njim. 'Biti sa' izgleda da je više uviđanje da je 'drugi' nekako deo 'vas', a 'vi' deo 'njega' - makar samo na trenutak”*. Za osobu na *ujedinjavajućem* stadijumu, neposredno iskustvo jedinstva sa univerzumom i njegovim večnim ritmovima širenja i razaranja, rođenja, smrti i ponovnog rađanja, običnosti i jedinstvenosti, ego svesnosti i ego transcendencije...predstavlja slobodu od ropstva jeziku i tezijama kreiranim objektiviranjem realnosti i njenim uokviravanjem u dualističke termine.

Da sumiramo, konvencionalni um vidi oslobađanje, spasenje ili sreću kao slobodu od negativnog, dok na kasnijim razvojnim stadijumima vidi ispraznost potrage za slobodom od „parova“ (opozita). Osoba na stadijumu *svesnosti konstruktata* može videti i kontradikciju u samoj želji za slobodom i to kako sama ta želja može predstavljati zatvor. Na najvišem nivou zrelosti merene preko MAP, osoba je jednostavno svedok igre opozita jer razume njihovu univerzalnu prirodu. Ona uči da vidi oba pola kao dve strane istog iskustva sa arbitrarnim granicama između njih, gde ni jedan nije ni pozitivan ni negativan, manje ili više vrednovan od drugog. Tu krajnje objedinjavajuću sposobnost smo u Integrativnoj Psihodinamskoj Psihoterapiji nazvali „tolerancija na egzistenciju“ (Jovanović i sar., 2013).

Zaključak

U ovom radu prikazali smo pogled na razvoj ega kroz optiku razvoja odnosa prema suprotnostima koje su dale Šarma i Kuk-Grojter (2011) jer odslikava iz jednog drugog ugla i načina posmatranja sposobnost za celovito doživljavanje objekta koju je opisala Melanija Klajn na ranim uzrastima. Stiče se utisak kao da sa njome počinje i završava razvoj, da se on kreće od spajanja, preko razdvajanja, do ponovnog spajanja na drugom nivou.

One govore o tome da je osnova razvoja ega davanje smisla našim iskustvima na sve kompleksniji i adekvatniji način. Kad imenujemo, interpretiramo, pripisujemo vrednost našim iskustvima, kad počinjamo da uviđamo ono što ranije nismo, proširujemo svoj pogled na svet. Kontinuirani kapacitet da se obnavlja način na koji vidimo i vrednujemo, da se zapitamo nad svojim pretpostavkama, da reevaluiramo naše interpretacije, i da preokvirimo doživljaj realnosti na obuhvatniji način, leži u srži procesa razvoja. Još specifičnije, postajući svesni vrednosti i korisnosti manje vrednovanih opozita dobijamo moćno sredstvo za proširenje naše perspektive. To je i jedna od ključnih osnova psihodinamskih psihoterapijskih metoda. Rad sa polarnostima pomaže klijentu da uvidi međuzavisnost između elemenata koji su držani odvojenima u ranijim koncepcijama klijenta. Jedan od ključnih razvojnih zadataka u okviru procesa psihoterapije jeste uključiti i integrisati ono što je bilo odbačeno i integrisati opozit onoga što je ranije bilo privilegovano.

Otkrića o razvoju Ega koja dolaze iz drugih istraživačkih oblasti, van psihoterapijskih iskustava, mogu biti od velike koristi kao dopuna naših znanja o psihološkom razvoju i pomoći nam da bolje razumemo faze razvoja a time i onoga što razvojni psiholog Vigotski (1993) naziva "zonom narednog razvoja". Kada znamo kuda idemo, i koje su "stanice" na tom putu, bolje ćemo pomoći one koje tim putem usmeravamo ka razvoju.

Literatura

Cook-Greuter, S. (1985). A detailed description of the successive stages in ego development Theory. Paper presented at the second annual meeting of the Society for Research in Adult Development, Cambridge, MA.

Fairbairn, W. R. (1952). Psychoanalytic studies of personality. London, Tavistock Publications.

Jovanović, N. , Kontić, A., Senić R., Jovanović, S. (2013) Sposobnost za ljubav i rad - O.L.I. Integrativna psihodinamska psihoterapija, Beoknjiga, Beograd

Klein, M. , 1940. *Mourning and its relation to manic-depressive states*, in Love, Guilt and Reparation. The Hogarth Press ,London

Klein, M. (1948). *Contributions to Psychoanalysis* (1921-1945). London: Hogarth Press.

Kohut, H. (1971). *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press

Kohut , H. (1977). *The restoration of the self*. New York : International Universities Press .volume 4, p.451-457 “four basic concepts”)

Loevinger, J., i Wessler, R. (1970). *Measuring ego development*. San Francisco: Jossey-Bass.

Sharma, B. i Cook-Greuter, S. (2011). Polarities and Ego Development: An Exploration and Application of Polarity Thinking in Ego Development Theory and Coaching. in *Enacting an Integral Future*. Albany, NY. SUNY Press.

Nebojša Jovanović
Psiholog i psihoterapeut
Osnivač O.L.I. modaliteta⁴

Vertikalno nesvesno i novi mehanizmi odbrane

Sažetak

Ovaj rad se bavi uočenim promenama u Egu klijenata u savremenom dobu, povezujući ih sa promenama u kulturi, savremenom društvu zapadne civilizacije, pod čijim je i Srbija velikim uticajem, promenama u načinu življenja i dominantnom sistemu vrednosti a koje su predstavljene kroz pojmove *represivne*, *narcističke* i *perverzne* kulture. Kada su u pitanju promene u Egu klijenata definisan je pojam *vertikalno nesvesno* koji se, za razliku od *horizontalnog nesvesnog* zasnovanog na mehanizmu *potiskivanja* kao dominantnom odbrambenom mehanizmu, zasniva na mehanizmima *cepanja* i *atomizacije*. Obrađeni su novi mehanizmi odbrane, *mehanizmi izbegavanja spajanja*, gde je dominantan mehanizam koji smo nazvali *parcijalizam*. Ovi mehanizmi odbrane vertikalnog nesvesnog dovode do stanja nesvesnosti povezanosti između svesnih aspekata uma.

Ključne reči: vertikalno nesvesno, mehanizmi odbrane, ego, cepanje, potiskivanje, atomizacija, narcizam, perverzija

⁴ jnebojsa1@gmail.com

1. Uvod

Fokus ovog rada je predstavljanje dve vrste nesvesnih sadržaja čije se držanje izvan okvira svesnosti zasniva na dve vrste odbrambenih mehanizama. Da bismo ih bolje razlikovali, uvedeni su pojmovi koji do sada nisu korišćeni u psihoanalitičkoj literaturi: *horizontalno i vertikalno nesvesno*.” *Vertikalno nesvesno* – nastalo kao rezultat cepanja kao odbrambenog mehanizma, crno-belog doživljavanja, gde su obe strane polarnosti u svesti u određenim trnucima, ali nikada zajedno (jedna drugoj su senka u različitim vremenima) i horizontalno nesvesno – nastalo tako što su nepoželjni delovi ličnosti “gurnuti u podrum” mehanizmom potiskivanja (Slika 1). U zavisnosti od toga da li kod klijenta dominira mehanizam cepanja i njemu pridruženi primitivni odbrambeni mehanizmi (projekcija, introjeksija, negacija...) ili zreliji odbrambeni mehanizmi u kojima dominira potiskivanje (intelektualizacija, racionalizacija, reaktivna formacija, sublimacija...), prilagođavaju se tehnike rada sa klijentom.

Slika 1: Simbolički prikaz vertikalnog i horizontalnog nesvesnog

Izvor: Autor rada

Horizontalno nesvesno podrazumeva da su potisnuti sadržaji prvo bili svesni, ali u sukobu sa našom savešću, Super Egom ili sredinom. Stoga su izazvali anksioznost jer su procenjeni kao nepodobni i potom sklonjeni, potisnuti sa “scene” svesti u podrum nesvesnog. Da ne bi izašli iz tog podruma postavljeni su “stražari” odnosno “Ego cenzura” tj. mehanizmi odbrane koji su

pomoćnici mehanizma potiskivanja: intelektualizacija, racionalizacija, reaktivna formacija, sublimacija... odnosno tzv. *zreliji mehanizmi odbrane*. Horizontalno nesvesno je osnova *neuroza* konflikta jer postoji stalni konflikt između Super Ega i Ida, između potisnutih želja, potreba, emocija koje žele da se oslobode, zadovolje, i naše savesti kao i straha od sankcija spoljašnje sredine. Konflikt podrazumeva ambivalentne, oprečne emocije prema osobama ili aktivnostima na koje su usmerene naše potrebe odnosno *konflikt ambivalencije*. Ambivalentni smo prema *objektima* ljubavi, roditeljima, partnerima, deci, poslu, uspehu, psihoterapeutu sa kojim pokušavamo da izađemo iz tog mučnog stanja...prema svemu. U psihoterapijskoj situaciji se to ispoljava kroz otpore psihoterapijskom radu, kroz smenu pozitivnog i negativnog transfera prema psihoterapeutu, velikog interesovanja za njegovu ličnost u “transfernoj neurozi”, idealizaciji, potom ljutnji i negativnim emocijama prema njemu zbog nezadovoljavanja transfernih potreba. Terapijski cilj je razvoj emocionalne kompetencije koju smo nazvali *tolerancija na ambivalenciju*. (Jovanović, 2013).

Nakon što smo ukratko objasnili pojam horizontalnog nesvesnog dalju fokus ovog rada će bit *vertikalno nesvesno* i mehanizmi na kojima ono počiva, jer smatramo da nije dovoljno objašnjeno u literaturi. Iskustva u radu sa klijentima, naša i mnogih kolega, potencijalno ukazuju na to da je došlo do nekih tipičnih promena u organizaciji Ega klijenata u savremenom dobu koje bi se mogle objasniti pomoću fenomena vertikalnog nesvesnog i smanjenja sintetičke funkcije Ega. Potom ćemo ove promene staviti u socio-kulturalni kontekst dovodeći ih u vezu sa kulturološkim promenama koje bi se mogle razumeti kroz represivnu, narcističku i perversnu kulturu koje će biti detaljnije objašnjenje u drugom delu ovog rada.

2. Mehanizmi odbrane vertikalnog nesvesnog

Za razliku od horizontalnog nesvesnog gde je osnovna odbrana od anksioznosti bila usmerena na potiskivanje Super Egu neprikladnih sadržaja, kod vertikalnog nesvesnog se osoba brani od stvaranja veza između svesnih sadržaja kako ne bi došla u stanje anksioznosti vezane za ambivalenciju, oprečnost, kompleksnost viđenja i doživljavanja objekta. Osoba se štiti od dubljih i realističnih veza sa ljudima, poslom, veza između misli, pojava, odnosno odbija se kompleksnost i razmišljanje. Unutrašnji procesi bi se mogli nazvati drugim imenom – *nepovezivanjem* (nesklonost stvaranju veza, nesklonost razmišljanju) i *atomizacijom* (razbijanje veza koje su postojale u umu). Razdvajamo ova dva procesa jer smatramo da nisu isti. *Cepanje* je aktivan proces izbegavanja ambivalencije razbijanjem veze i odvajanjem pozitivnih i negativnih aspekata objekta u svesti. Razbijanje kompleksnosti na pojednostavljene oprečnosti i stavljanje vertikalnih paravana između tih oprečnosti da bi se u umu stvorio utisak da ne pripadaju istom. *Nepovezivanje* je, pak, sklonost uma nerazmišljanju odnosno ne dovođenju u vezu pojava koje su u stvarnosti povezane.

Kernberg (1967.) detaljno opisuje primitivne mehanizme odbrane i pravi jasnu razliku između potiskivanja i cepanja. Prema njemu cepanje je razvojni prethodnik potiskivanja i nastavlja da deluje patološki kod onih pacijenata koji su pre-edipalno fiksirani i zbog toga takve osobe nemaju mogućnost da formiraju celovite odnose sa objektom niti da uspostave njegovu konstantnost. Dakle, postoje dva opšta nivoa organizacije *Ja*. Prvi je povezan sa pre-edipalnom (vertikalnim nesvesnim), a drugi sa edipalnom patologijom (horizontalnim nesvesnim). Na pre-edipalnom nivou cepanje je glavna odbrambena operacija i poduprto je *poricanjem*, *primitivnom idealizacijom*, *primitivnim obezvređivanjem* i *projektivnom identifikacijom*.

Ovi primitivni mehanizmi povezani sa cepanjem su razjašnjeni u literaturi, jasna je njihova uloga i na koji način podupiru cepanje tako što projektovanjem delova sebe u drugoga, ili introjektovanjem u sebe delova drugog, ili poricanjem postojanja nekog aspekta sebe ili drugoga sprečavaju postojanje oprečnosti u svesti odnosno podrazumevaju konflikt ambivalencije koji se ne može tolerisati. Ovi mehanizmi mogu vremenom razvijati svoje više nivoe i prerastati u zrelije odbrambene mehanizme.

Na primer, primitivno poricanje Kernberg (1967) definiše kao pacijentovu tendenciju da poništi emocionalni značaj neke oblasti svesti koja je u suprotnosti sa onime što on trenutno doživljava. Pacijent je, dakle, svestan činjenice da su u određenom trenutku njegova opažanja, misli i osećanja o samom sebi ili drugima potpuno suprotni od onih koje je imao u nekim drugim trenucima, međutim, ova sećanja za pacijenta nemaju nikakav emocionalni značaj; ona ne mogu uticati na trenutni osećaj. Kernberg (1967) naglašava da „primitivno poricanje podrazumeva da emocije koje se doživljavaju u jednom trenutku bivaju poreknute u nekom drugom. On naglašava da postoji viši nivo poricanja, koji on naziva „negacijom“ i da pri tom emocionalni značaj onoga što je opovrgnuto nikada nije bio prisutan u svesti. Kao da je taj sadržaj, emocija,

„gurnut u podrum“, u horizontalno nesvesno. Niži, primitivniji nivo poricanja podržava cepanje dok viši nivo poricanja teži potiskivanju.

Melani Klajn (Klein, 1934 prema Segal, 1973) je napravila temeljnu reformulaciju pojma mehanizama odbrane, ukazujući na to da mehanizmi odbrane ne samo da štite Ja od preplavljujućih osećanja, nego i predstavljaju organizaciono načelo detetovog mentalnog života (Lerner, 1998). Um deteta funkcioniše tako što jasno razdvaja prijatna i neprijatna iskustva (Grala, 1980.) vezana za neki objekt i smešta ih u razdvojene “fioke” (“dobar i loš objekt”). Prema Kernbergu (1967), cepanje je neizbežan alat kojim dečije “Ja” jasno razdvaja prijatna od neprijatnih iskustava. Pitanje je, međutim, da li je ispravno da to prvobitno stanje uma, prirodne rascepljenosti, podešenosti da se razdvajaju prijatna i neprijatna iskustva, nazivamo istim imenom cepanje kao i kasniji aktivni mehanizam odbrane koji se koriste u stanjima nepodnošljive ambivalencije i kojim se, mehanizmom regresije na rascepljenost, psiha brani od konflikta ambivalencije. Smatramo da naziv *mehanizam cepanja* nije adekvatan za najraniji uzrast. Ono što se dešava na tom uzrastu je stanje *nespojenosti*. Tek sa razvojem sposobnosti da se opaža celovit objekt i sa ambivalentnim osećanjima koje oprečne reprezentacije objekta izazivaju, nesvesnu tendenciju da se one ponovo razdvoje možemo smatrati mehanizmom odbrane, cepanjem.

Još je Frojd (Freud, 1915) govorio o „različitim latentnim mentalnim procesima koji uživaju visok stepen međusobne nezavisnosti, kao da nemaju nikakve veze jedni sa drugima i ne znaju postojanje u nama ne samo druge svesti, već i trećeg, četvrtog, možda neograničenog broja stanja svesti, koji su nama i jedni drugima nepoznata.” Ove tvrdnje, nakon pažljivog razmatranja, zvuče zbunjujuće i kontradiktorno. Govoreći o „latentnim mentalnim procesima koji „ne znaju ništa jedni o drugima“, Frojd implicira *fragmentaciju nesvesnog* (“compartmentalization”). Kako različiti latentni procesi mogu ostati nesvesni jedni drugih ako ne postoje vertikalne barijere unutar nesvesnog? Za početak, “stanje svesti”, po definiciji, nije „latentni mentalni process“, a ipak se čini da Frojd koristi to dvoje naizmenično. Štaviše, ostaje nerazjašnjeno šta je psihička lokacija stanja svesti kada nam je ona „nepoznata”. Može li stanje svesti postojati na nesvesnom nivou, a da se još uvek može nazvati stanjem svesti? Kada govorimo o *vertikalnom nesvesnom* pokušavamo da odgovorimo upravo na to pitanje, pitanje mehanizama koji stvaraju i održavaju takvu fragmentaciju svesti u kojoj su nesvesne veze između pojava kojih smo inače svesni, samo u različitim trenucima i “mentalnim prostorima”. Kako se to različiti mentalni procesi kriju jedni od drugih, zašto se ne povezuju u smislene celine, to je jedna od ključnih tema ovog rada.

Kako bi pokušali da odgovorimo na ovo pitanje želimo da predstavimo u ovom tekstu mehanizam koji nije aktivno, regresivno cepanje, već sprečavanje spajanja. ***Mehanizam izbegavanja spajanja*** je nesvesna tendencija da se izbegava povezivanje osobina, predstava druge osobe, sebe, posla, izbegavanja kompleksnije slike bilo čega – što smatramo posebnim mehanizmom odbrane protiv potencijalne ambivalencije ili preplavlivanja. Odbrana je

postavljena unapred, kao nevoljnost uma da povezuje, slična nevalentnosti kod hemijskih elemenata. Nazvaćemo taj mehanizam **parcijalizam** (ili atomizacija) - sklonost ka nespajanju. Bitno je da razlikujemo mehanizam cepanja nečega što je bilo spojeno, i parcijalizam koji je nesklonost ka spajanju, "kopčanju" informacija. Parcijalizam može biti trajnija odlika nečijeg mišljenja odnosno fragmentiranog stanja uma. U održavanju tog fragmentiranog stanja parcijalizmu pomažu i drugi mehanizmi odbrane, jer mehanizmi odbrane "igraju timski", a za koje pretpostavljamo da su nastali ili pak postali učestaliji kao posledica promena u organizaciji svakodnevnog života modernog doba.

2.1. Pomoćni mehanizmi odbrane koji se organizuju oko parcijalizma

Glavni zadatak ovih mehanizama je da održe i podrže nepovezanost u mišljenju i odnosima. To najčešće čine utičući na pažnju, odvlačenjem pažnje od celine na veći broj nepovezanih delića. U daljem tekstu ćemo ukratko predstaviti i približiti naše ideje novih mehanizma odbrana koji učestvuju u spomenutom procesu parcijalizacije:

- "*Skrolovanje*" (Flowing): Herdi (2023) definiše "flowing" kao "savremeni odbrambeni mehanizam neurotičnog nivoa koji se sastoji se od nesvesnog pristupa aplikacijama na društvenim mrežama i brzo prenošenje (skorolovanje) predstavljenog sadržaja bez svesne pažnje sa ciljem da se privremeno ublaži mentalni stres."

Mogli bismo nazvati i *skrolovanje* po vezama, poslovima, raznim površnim sadržajima po društvenim mrežama "*mentalnim promiskuitetom*". Društvene mreže, gomila lajkova i pratilaca, nepoznatih ljudi, služe zadovoljavanje narcističkih potreba ali bezobjektno. Slična tome je i orijentacija da se ima puno društva, da se bude stalno među ljudima, u velikom broju površnih veza. Stalno punjenje nalik nekoj vrsti "mentalne bulimije", gde zapravo nikada ne dođe do procesa varenja, što kao ishod ima "hroničnu emocionalnu glad".

- *Mehanizam površnosti*: U dubinu odnosa sa bilo kim ili bilo čim se ide do granice kada se pojavljuje ambivalencija, a kad se ona pojavi, beži se na drugi objekt ili temu.

Površnost je jedan od tipičnih mehanizama odbrane od ambivalencije koji, kao mogućnost, donosi adolescencija. Neobično je to da se površnost ne nalazi na uobičajenom „spisku” mehanizama odbrane u psihološkoj literaturi. Površnost je, zapravo, rascepkavanje odnosa na sitne deliće (što nije isto kao i mehanizam cepanja dobrog i lošeg, ljubavi i mržnje). Time se dobija pražnjenje tenzije kroz „veliki broj sitnih rupica”, na više kanala, od kojih ni jedan nema dovoljan značaj. Ovu strategiju bi mogli bliže objasniti frazom: „Od svega po malo, ni od čega dovoljno”. Osoba se ne vezuje za jedan objekt ili delatnost i ne razvija se intenzitet vezanosti koji bi doveo do snažnih emocija ljubavi i mržnje, pa se tako izbegava i konflikt ambivalencije (a time i neophodnost razvoja *tolerancije na ambivalenciju*). Mlađem detetu to nije moguće, jer je zavisno i nema veći broj dostupnih kanala rasterećenja. Adolescentima se širi mogućnost odnosa i načina pražnjenja tenzije, pa mnogi od njih biraju površnost kao zgodan način da se pobegne od konflikta ambivalencije. Tamo gde nema snažnog vezivanja za nekoga ili nešto (neku delatnost), nema ni jake ambivalencije.

Verujemo da je zloupotreba mehanizma površnosti jedan od bitnih razloga zbog kojih veliki broj adolescenata ne uspe da razvije sposobnost tolerancije na ambivalenciju, a razvoj ove sposobnosti je kontinuiran, ne završava se u ranom uzrastu, sa razvojem konstantnosti objekta, već se, kao i konstantnost objekta, razvija celoga života (Jovanović, 2013). Jedna od mogućih posledica nedostatka razvoja ove kompetencije jeste da kada dođe vreme za „ozbiljne stvari” kao što su izbor profesije, fakultet, posao, trajna veza, brak, deca... sve veći broj adolescenata suočava sa napadima panike (ili potpuno negira potrebu za razvojem). Dalji razvoj zahteva razvijenu sposobnost da se podnosi frustracija i ambivalentna osećanja koje frustracija izaziva.

- *Mehanizam nerazmišljanja*: Ovaj mehanizam takođe često koriste adolescenti. Nerazmišljanje nije isto što i potiskivanje. Osoba je svesna obe strane svojih ambivalentnih osećanja ali, kada ona dođu u sukob, problem rešava tako što usmeri svoj um na neku treću stranu koristeći *mehanizam zamajavanja* koji je jedan od pomoćnih mehanizama mehanizma nerazmišljanja.

- *Mehanizam zamajavanja*: Primeri korišćenja ovog mehanizma su „blejanje” za kompjuterom, slušanje muzike, gledanje televizije sa očekivanjem da će se „stvari nekako rešiti same”. Za razliku od potiskivanja kojim se neki sadržaji i emocije potiskuju u nesvesno kod nerazmišljanja oni ostaju svesni, ne obezvređuje se jedna strana („nije mi stalo do toga”, „škola je nebitna”), ne negira se („ne postoji problem”), već se, kada se treba opredeliti, doneti i sprovesti odluku, ne razmišlja. Um se okupira nečim trećim i tako se izbegne neprijatnost konflikta. Obično se to izražava rečenicama kao što su „Ma, pusti sada to, ne mogu sada da mislim o tome...”, koje se uključe u situacijama kada nešto treba sprovesti u delo. Osećanje ambivalencije je neprijatno, stvara tenziju koja traži razrešenje i lakše je odbraniti se površnošću i nerazmišljanjem (ako nema neposrednih neprijatnijih posledica).

- *Aktivizam*: odbrambeni mehanizam koji vodi osobu ka tome da naglašava energičnu akciju umesto korišćenja praktičnih strategija za rešavanje problema. Sprema se da radi sve osim onoga što je potrebno, odnosno ono što zahteva razmišljanje i neki ozbiljniji mentalni napor. Tipičan primer toga bi bio student koji umesto da priprema ispit krene odati obavlja razne druge mentalno manje zahtevne aktivnosti (npr. spremanje sobe). Osoba sama sebi izgleda veoma aktivno, zauzeto, kao da se sprema da reši neki problem, zadatak, ali sve te aktivnosti služe da je odvoje od stvarnog rešavanja zadatka stvarajući iluziju aktivnosti.

- *Građenje selfobjektnih, parcijalnih odnosa*: objekt (osoba, posao, sve u šta se investiramo emocionalno) se doživljava kao predmet za zadovoljenje potreba, produžetak sopstvenih potreba. Stvaraju se bezobjektne veze u kojima je objekt kao prostitutka. Uzima se onda kada je osobi potreban i za ono za šta je osobi potreban, ali bez interesovanja za njega kao osobu. Često čujemo na supervizijama psihoterapeuta kako se sve više javlja nova vrsta kontratransfernih osećanja psihoterapeuta na takav način da neki terapeuti stiču utisak da su potrebni, a nebitni (kao i prostitutke). Interesovanje klijenata za ličnost psihoterapeuta je malo, postoji interesovanje samo za funkcije koje obavljaju klijentu. Nema klasičnih transfernih neuroza, bavljenja terapeutom. Kada pojedini klijenti pričaju o problemima u partnerskim vezama navode da se osećaju kao prostitutke. Potrebni za nešto, neku funkciju koju obavljaju drugome, a nebitni kao osobe.

- *Hiperfokusiranje*: fokus na delić nečega bez volje da se uvidi celina, šira slika onoga na šta se osoba fokusirala, nedostatak konteksta. To uglavnom dovodi do polarizovanog mišljenja,

"uskog viđenja" i snažnih emocija koje su pratioci polarizacija odnosno nedostatka celovitosti opažanja. Takve emocije se doživljavaju kao kriterijumi istinitosti u čemu pomaže naredni mehanizam emocionalizacije.

- *Emocionalizacija mišljenja*: istina je ono što osećam, javlja se odbrana od mišljenja, kompleksnosti, povezivanja. Osobe ovo nazivaju "iskrenost" i "spontanost" da bi racionalizovale impulsivne emocije nastale zbog nepromišljanja i uskog, parcijalnog viđenja. Burne emocije postaju kriterijum istinitosti umesto argumenata, znanja i logike.

Bion (1962.) je smatrao da emocije moraju da dožive transformaciju da bi postale materijal za misli. U prvom stadijumu, one su sirov materijal za mišljenje i sanjanje. U drugom stadijumu (koji zahteva dostizanje konstantnosti objekta), osećanja mogu da se ispolje kao znanje i postaju sredstva za razvoj drugih misli i razvoj ličnosti. Afekti, u svojoj informativnoj funkciji, signalizuju i označavaju različite oblike nesaglasnosti (na primer, između prethodnog i sadašnjeg stanja koje se iznenada promenilo, ili između poželjnog stanja i aktuelne realnosti čime nam ukazuju da li je nešto u skladu ili u neskladu). Kada ta neusaglašenost pređe izvestan prag, princip B se uključuje u afekt i deluje tako da umanjuje ili ukida tu informativnu funkciju afekta (ne mogu to da vidim, da čujem, da osećam...).

Emocionalizacija mišljenja je uverenje da su sirove emocije dokaz za istinitost nečega. Na emocionalizaciju mišljenja ljudi često razvijaju i ono što zovemo *neurotični ponos*, ponose se svojom nepromišljenošću i emocionalnim reakcijama smatrajući da to pokazuje njihovu "emotivnost", "autentičnost i iskrenost".

- *Obezvređivanje logike*: logika određuje veze između pojava, a veze se izbegavaju zbog ambivalencije. Logika ima pravila, a pravila su generalizacije. Generalizacije se izbegavaju kao ograničavajuće da bi se veličalo lično iskustvo kao i pravo zadovoljenje potreba koje su parcijalne i neusklađene jedna sa drugom niti sa potrebama za uzajamnim odnosom sa objektom. Jedan od primera je i "življenje u trenutku" što je posledica parcijalizacije vremena odnosno osoba živi sada za ovaj trenutak, a razmišljanje o dugoročnim posledicama odlaže za budućnost.

- *Izbegavanje generalizacija*: izbegavanje uviđanja principa, pravilnosti koje stoje iza pojedinačnih događaja, misli, ideja, što kao posledicu može imati govor bez "poente". Prepričavanje događaja i iskustava bez mentalnog napora da se iza tih pojedinačnih događaja vide pravilnosti. Govor koji postaje brbljanje, bez prenošenja jasne poruke, i time predstavlja izraz nepovezanog uma.

2.2. Zamenje za mišljenje - odbrambeni mehanizmi od razmišljanja

Ako je funkcija mišljenja koje bi trebalo da služi razumevanju i adaptaciji stvarnosti ugrožena, ona se mora zameniti nečim što nije zrelo, kompleksno razmišljanje, ali liči na to, daje nekakvu orijentaciju. Zato se razvijaju odbrambeno kvazi mišljenje, infantilno, kao oblik odbijanja da se odraste i "misli svojom glavom". Odbrambeni mehanizmi i jesu mehanizmi usmereni na neodrastanje, odnosno izbegavanje separacije i individuacije. Zabrana na mišljenje je zabrana na odrastanje, na samostalnost u rasuđivanju, a ovo može biti korišćeno od strane različitih

agenasa socijalizacije (porodica, društvo, škola, mediji) kako bi se bespogovorno prihvatili neki stavovi koji služe održanju Sistema. Ovde ćemo navesti neke koje smo uočili kao pojave u savremenom društvu:

- *Mainstream “mišljenje”*: Zamena generalizacija, promišljenih i integrisanih principa "progutanim" introjektima. Nemoguće je funkcionisati u svetu odraslih bez ikakvih principa, stavova, uopštenijih ideja, uverenja. Taj nedostatak provarenih, promišljenih generalizacija zamenjuje se generalizacijama koje su usvojene bez razmišljanja i koje se ne preispituju, u koje se ne u-veravamo, već ih nekritički gutamo da bismo se konformirali sa svojom referentnom grupom, grupom kojoj želimo da pripadamo, čijeg se odbacivanja ili sankcija plašimo. Prethodno opisani odbrambeni mehanizmi “pripremaju teren” za ove vrste odbrambenog mišljenja. Osoba će, u strahu od odbacivanja i zbog nedostatka uverenja u svoje mišljenje koje je nastalo promišljanjem, izbegavati polemiku koja je nedopustiva jer preti da sruši čvrstoću uverenja koja su zamena za mišljenje. Oni koji nemaju isto, “zvanično prihvaćeno” mišljenje se otpisuju, što je postala uočljiva društvena pojava nazvana “*kultura otpisivanja*”.

- *Kultura otkazivanja* (“cancel culture”): kulturni fenomen u kojem je pojedinac za kojeg se misli da je “politički nekorektan” i da je delovao ili govorio na neprihvatljiv način, biva izopšten, bojkotovao, izbegavan, otpušten ili napadnut, često uz pomoć društvenih medija (Bromwich, 2018). Ovo izbegavanje-oktazivanje se može proširiti na društvene ili profesionalne krugove bilo na društvenim medijima ili lično, a često uključuje poznate ličnosti.

- *Konformizam, manirizam, praćenje trendova uspeha, ponašanja “referentne grupe”*: Umesto izvlačenja generalizacija promišljanjem, manirizam je zamena za principe, etiku koja proizilazi iz njih i predstavlja se kao iskreno ponašanje a zapravo je imitacija njega. Manirizmi nisu identifikacije sa nečim što smo svesno procenili kao vredno i identifikovali se sa tim, već progutani i smislom nepovezani introjekti i ponašanja koja samo stvaraju utisak komunikacije, povezanosti, adaptacije i mišljenja. (npr. “give me a hug”- manirističko grljenje bez stvarne povezanosti, maniristički prazan govor, naučene fraze, opšta mesta, frazeologija).

Da bi se ovakve zamene za mišljenje održale, potrebne su određene “kontraveštine”, *odrambene navike u mišljenju i govoru*:

- *Nedovršavanje misli i rečenica, teme*: kada se zahteva razmišljanje javlja se nesposobnost da se “drži nit”, odnosno da se zna na koju se temu misli, o čemu se razgovara. Odbrambene česte promene teme u mišljenju i razgovoru, priča “o svemu i svačemu”, gubljenje niti, neizvlačenje poente, zaključka, rasplinuti govor. Ideja ili misao se ne nastavlja, ne izvlače se konsekvence ideje, ne povezuje se sa drugim idejama, ne dovodi se u vezu sa oprečnim idejama. Posledica je konfuzni um, nepovezan, nedomišljen, sa čvrstim introjektovanim uverenjima međusobno nepovezanim i nedovedenim u pitanje.

- *Zamagljivanje i isključivanje*: pogled na svet kao kroz maglu, nema potrebe da se nešto o čemu se misli pojasni, stvarno razume, da bude "kristalno jasno". Osoba se zadovoljava time što se nešto "nazire". U održavanju zamagljivanja pomaže i neinformisanje ili površno informisanje. Zamagljivanje je oblik izbegavanja odnosno neprisutnosti. To je i oblik izolacije od problema, isključivanje - tu sam, ali ne opažam jasno, 'ne registrujem'. Takvo isključivanje je često praćeno opuštanjem oćnog mišića što zamagľuje jasnoću viđenja. Kada gledate osobu koja se isključila zamagľivanjem imate doživľaj kao da gleda kroz vas.

- *Etiketiranje*: Davanje epiteta umesto mentalizacije. Na pitanje zašto neko nešto radi odgovara se epiteto: npr. "Zato što je kreten.". Epitet se doživľava kao objašnjenje, slično kao argumentum ad hominem (logička greška u kojoj se osobina ili okolonost neke osobe koristi kako bi se opovrgnula valjanost njene tvrdnje, iako one nisu logički povezane). Nema pokušaja psihološke analize, motivacije, da bi se došlo do razumevanja nećijeg stanja i ponašanja. Epitet se doživľava kao dovoljno objašnjenje. Zvući kao mišľjenje, stav, procena.

- *Reproduktivna, repetitivna tumaćenja*: Pojava se vidi, ne negira se, ali se o njoj ne razmišľja već se papagajski reprodukuju tumaćenja pojave, stavovi, najćešće medijski propagirane. Ne podnosi se ispitivanje i polemisanje o reprodukovanim, repetitivnim tumaćenjima. U nedostatku sopstvenih misaonih veza drži se tućih, introjektovanih. O introjektu se ne raspravľja jer nije sažvakan, svaren, promišľjen pa usvojen identifikacijom, već progutan.

Naše razumevanje odbramenih mehanizama od razmišľjanja bi mogli dovesti u vezu sa načinom na koji je Aron Bek (1972) opisao *kognitivne distorzije* u mišľljenju odnosno automatske misli i mišľjenja po navici. Navešćemo neke kognitivne distozije koje navodi Bek da bismo videli kako one zapravo krše pravila logike kako bi se izbeglo dubľje promišľjanje o odrećenim temama.

- *Skok na zakľjućke*: Umesto da se iz realnih dokaza izvedu logićni zakľjućci, usmerava se odmah na zakľjućak (ćesto negativan), a zatim se traže dokazi koji bi ga podržali, ignorišući realne dokaze. „Skakaći” na zakľjućke ćesto mogu postati ųrtva uverenja da su "ćitaći misli" drugih (jer veruju da znaju istinske namere drugih bez razgovora s njima) i da mogu da "proriću sudbinu" (predvićaju kako će se stvari odvijati u budućnosti i veruju da su ta predvićanja istinita).

- *Fokusiranje na negativno*: preteranom generalizacijom i zanemarivanje pozitivnog, pojedinci se fokusiraju na negativno. Osobe koje na ovaj način razmišľljaju, propuštaju svoje misli kroz nekakav „mentalni filter” pa, umesto da primete brojne pozitivne stvari koje se dešavaju oko njih, one se fokusiraju na onu jednu koja je negativna.

- *Preterana generalizacija*: negativno zakľjućivanje koje se širi na dogaćaje koji nisu u direktnoj vezi sa predmetnim dogaćajem koji procenjujemo. Iz malog reprezentativnog uzorka izvlaćimo zakľjućke velike opštosti. Preterane i olake generalizacije su takode zamena za generalizacije koje bismo dobili kroz dubľje razmišľljanje i otkrivanje obrazaca, veza izmeću pojava koje mogu imati opštiji karakter. (Beck, 1972.)

3. Društveni uticaji na formiranje vertikalnog nesvesnog

U ovom delu rada pozabavićemo promenama u društvu koje su dovodile do tipičnih promena u organizaciji Ega i Super ega i uticale na izgradnju određenih učestalih karakternih struktura ljudi kao oblika adaptacije na nezdrave društvene okolnosti.

3.1. Represivna kultura i neuroza

Represivnu kulturu su katakretisale previše stroge moralne norme u sukobu sa ljudskom prirodom koja teži da zadovolji svoje seksualne i agresivne nagone, impulse. Potrebe Ida (nagonski deo naše ličnosti) i Super Ega (socijalni deo naše ličnosti, savest) su u sukobu, a između njih je Ego (svesni deo naše ličnosti koji pokušava da se adaptira, da uskladi različite potrebe, medijator). Kada Ego ne može da se snađe, kad mu popuste odbrane, onda je čovek u problemu, izbijaju mu simptomi, napetost i to se prepoznaje kao neuroza. Ukratko, neurotičari su ljudi koji prihvataju norme društva i potiskuju one delove sebe koji se ne slažu sa tim normama u nesvesno. (Freud, 1938; Fromm 1955; Reich, 1946)

Međutim, sa popuštanjem tih stega represivne kulture nije došlo do oslobađanja čoveka i njegovog razvoja u zreliju, ne-neurotičnu ličnost. Naprotiv, deluje kao da su se promene odvijale u suprotnom smeru, ka nižim nivoima razvoja. što je za posledicu imalo nastanak narcističke, perverzne i psihotične kulture.

3.2. Narcistička kultura i narcističke patologije

Sredinom dvadesetog veka sve veći broj autora govori o promeni kulture u takozvanu narcističku kulturu. Laš (Lash, 1991) je pokušao da hegemoniju modernog kapitalizma dovede u vezu rastom potrošačke kulture u vremenu koje sledi, i rastom potrošačkog mentaliteta koji je doveo do uspona narcističke strukture ličnosti, u kojoj je poimanje ljudi kao slabih i lomljivih dovelo do, između ostalog, straha od vezivanja i dugotrajnih veza (uključujući i religijske), straha od procesa starenja (primer „kult mladosti“ tokom 60-ih i 70-ih) i preteranim interesovanjem za slavu i poznate ličnosti (u početku negovanim kroz industriju pokretnih slika, a kasnije uglavnom kroz televiziju). Narcistična osoba je dobar potrošač onoga što mu, zapravo, ne treba, što izvire iz njegovih narcističkih potreba, iz sujete. Cilj društvenog uticaja u ovom slučaju bi bio da se razvije sujetan čovek, dobar potrošač „imidža“, „brendova“ i ostalih potrepština narcističke strukture ličnosti. Zavedeni čovek koji dobrovoljno postaje kupac svega što mu je prodato kao pokazatelj njegove vrednosti.

U psihoterapijskoj literaturi razvijaju se teorije i metode za rad sa narcističkim sektorom ličnosti, sa narcističkim tranferom, selfobjektnim transferom... Neurotičari su patili od krivice, a narcisi od „narcističkih povreda“, povredene sujete, osećaja lične vrednosti, stida (ako bi im bila narušena slika veličine) i praznine. „Imidž“, „Marketing“, „Brending“...ključne su aktivnosti narcisa kojem je važnije kako izgleda, kako se predstavlja, nego ono što stvarno jeste, ali ima potrebu da se predstavi kao vredan u skladu sa nekim ključnim moralnim vrednostima.

Šta je sa sadašnjim društvom i kakvu strukturu ličnosti podstiče kroz agense socijalizacije, porodicu, školu, vršnjačke grupe, medije, društvene mreže? U mnogim radovima nailazimo na mišljenje da narcističku kulturu smenjuje perverzna kultura.

3.3. Perverzna kultura

Narcizam i individualizam kasnog dvadesetog veka su, kroz vrednovanje sebičnosti, pohlepe, bogaćenja i eksploatacije, pripremili teren za razvijanje perverznog načina funkcionisanja „žmurenjem“ na različite devijacije (Hoggett, 1992). U uobičajenom korišćenju, često se smatra da izraz perverzija označava seksualnu devijaciju ili seksualizovane prakse koje su izvan normi jednog društva. Perverzija je često bila povezana sa seksualnim aktivnostima, od kojih su neke možda u prošlosti bile označene kao „perverzne“, ali su kasnije podvedene pod „normalne“, ili s vremenom izbrisane sa liste perverzija. Danielle Knafo i Rocco Lo Bosco u knjizi „Doba perverzije-želja i tehnologija u psihoanalizi i kulturi“ (Knafo i Lo Bosco, 2016) proširuju koncept na društveni okvir. Autori počinju svoju knjigu tako što nude pregled perverzije danas i obrazlažu kako se ona odnosi na društvena pitanja koja prevazilaze individualne psihopatologije ili mentalno zdravlje.

Susan Long (2002) proširuje dalje ovaj okvir istraživanja na problematičnu organizacionu dinamiku korporacija i institucija koja je prvenstveno konceptualizovana u terminima neurotičnih i psihotičnih procesa, to jest promovisano je razmišljanje o organizacijama unutar psihoterapijskih okvira (Bion, 1970) koje je imalo efekat patologizacije organizacija, ljudi na poslu i njihove grupne dinamike. Konceptualizacija 'perverznog' dovodi u pitanje ovo gledište jer se na njega ne gleda tako lako kao na patologiju, već češće kao na korupciju koja uključuje pitanja moći i društvenih odnosa sa namerom zlostavljanja. Autorka (Long, 2002) sugerise da nas perverznost tera da razmišljamo o načinu na koji ljudi postaju nesvesno povezani jedni s drugima. To nas vodi do ideje o tome kako se ljudi odnose jedni prema drugima i kako njihove ideje promovišu kolektivno značenje. Ovo je nazvano vrhovnim principom zajednice (društveni zakon), gde se glavna dinamika shvata kao princip delovanja za društvo u celini. Nema sugestije da svaki, ili čak većina pojedinaca lično pokazuje dinamiku u njenom kliničkom smislu. Ono što se sugerise jeste da društvo funkcioniše sistemski na osnovu identifikovane dinamike i da će to zauzvrat uticati na pojedince i oblikovati njihovo ponašanje. Narcisoidno društvo promoviše razvoj sve perverznijeg društva „žmurenjem na nepravdu, korupciju, eksploataciju...stvarajući perverzne strukture traženjem (nesvesnih) saučesnika u koruptivnom ponašanju. Perverzno se razlikuje od samoljublja/samo-interesa narcističke dinamike, koja ostaje unutar društvenog zakona, ili barem priznaje zakon i pokušava da ostane unutar njega. Štaviše, (sekundarni) narcis žudi za ljubavlju i priznanjem drugih. Perverzna pozicija u sebi nosi eksploatatorski stav, pri čemu se drugi prvenstveno smatra saučesnikom u postizanju eksploatacije.

U Frojdijanskoj psihoanalizi (Freud, 1938), perverzijom se smatra devijacija od normalnog cilja seksualnosti odrasle osobe. Perverzne forme seksualnosti su shvaćene kao fiksacije na nekom ranijem stadijumu razvoja seksualnosti (odrasla osoba ima detinje oblike seksualnosti). Seksualni instikt je očigledan, ali je objekt ka kome je usmeren neprikladan ili nezreo. Na primer kod fetišizma (neki predmeti ili delovi tela posebno uzbuđuju, npr. cipela, stopalo...), sadomazohizma, seksualne zloupotrebe dece, vidljivo je da postoji seksualni impuls, ali je objekt neprikladan, kao i način odnošenja sa objektom (sodomazohistički, ekspolaoatacija).

Šira definicija perverznosti nije tako tesno povezana sa seksualnošću, već govori o određenom *širem stanju izopačenja uma*. Na primer, Susan Long (2002) navodi da se u oksfordskom rečniku perverzija definiše kao „ *upornost u zabludi, razlikovanje od onoga što je razumno i potrebno* “. Pervezno stanje uma je „ stanje poricanja stvarnosti, uprkos težini dokaza koje teži da bude uporno i nastavlja se “.

Dakle, jedna od ključnih osobina perverznog uma je *negiranje stvarnosti, onoga što je ispravno i istinito*. Takva osoba je svesna da je nešto pogrešno ali je, u isto vreme, uverena da je pogrešno u redu i u tome ima stav krute uverenosti. Na primer, sadista zna da mučenje drugoga nije u redu, ali njemu treba žrtva i oseća da je u redu da druga osoba bude sredstvo za zadovoljenje njegovih potreba, te on negira znanje da to nije u redu i sa upornošću želi da zadovolji svoju potrebu. I ne samo to, već i *da stvori okolinu koja bi podržavala njegovu perverziju*. Primer takvog načina razmišljanja bi mogli primetiti u rijaliti emisijama gde je perverznost „ društveno prihvaćena “, način da se bude interesantan, „ šokira“ publika i da se zaradi rastom gledanosti i publiciteta.

Frojd je (Freud, 1938) analizirao ovu dinamiku kao postignutu cepanjem ega tako da se veruje i „da“ i „ne“, a u isto vreme. Iza ovog cepanja ega stoji strah od toga da ste u stanju neizvesnosti i 'neznanja'. Frojdova analiza fetišizma (koji se posmatra kao prototip perverzne dinamike uopšte) posmatra fetiš kao zamenu za majčin penis – nešto u šta dete veruje i uprkos dokazima svojih čula, odbija da odustane. Neverica bi značila da je pogrešio u svom (prvobitnom) željenom verovanju. Dinamika je:

- *poricanje* mogućnosti kastracije; i
- *zadržavanje fantazije* falične majke i zamena falusa fetišom.

Važno za argument ovde je *poricanje pozicije neznanja*. Fetišista odbija istinu o polnoj diferencijaciji i stoga odbija implikaciju da je njegova ili njena rana detinjasta teorija seksualnosti (tj. gde su i majka i otac imali penis) bila pogrešna. To bi impliciralo da on/ona zapravo u jednoj fazi nije znao (istinu o seksualnosti – barem onakvu kakvu zastupaju odrasli). Ovo izgleda nepodnošljivo i dete se drži netačnog saznanja pred neželjenom istinom. Kao da on ili ona neće da prihvate da su jednom bili u stanju neznanja, sa osećajem nemoći i nezrelosti. Štaviše, stalni osećaj nemoći može rezultirati mogućim ponovnim pojavom takvog stanja. Strah

od neznanja dovodi subjekta u svesnu perverznu i krutu sigurnost. Sigurnost zahteva potvrdu od strane drugog, tako da je saučesnik potreban ili stvoren. Saučesnik se tretira kao produžetak sebe. Ovaj saučesnik može biti utkan u perverziju - sadisti treba žrtva. Pozicije „neznanja“ i „rigidne sigurnosti“ važne su kada kasnije razmatramo perverziju iz šire ili organizacione perspektive analizirajući perverzno stanje uma šire zajednice, medija, organizacija. Mediji, takođe, znaju da to što prikazuju nije u redu, da je perverzno, da je to rušenje dostojanstva ljudi...ali su uporni u svom stavu da je nenormalno u redu (jer donosi gledanost, novac). Što perverznije, to interesantnije.

Hinshelwood (1991), u svom rečniku „klajnijanskog“ mišljenja, kaže da su klajnijanci „sklonili da sve perverzije smatraju manifestacijama nagona smrti – impulsima koji iskrivljuju seksualnost“. Takođe važna u opisu perverzije je debata oko toga da li je perverzna pozicija kreativna, kao i destruktivna, korumpirana i kriminalna. Chasseguet-Smirgel (1984), smatra kako perverzija funkcioniše unutar ciklusa destruktivnosti i kreativnosti i da je centralno u tome izazov zakonima prirode i društva - sve granice moraju biti razbijene od strane perverznih, uključujući i generacijske granice. Nesposobno da se nosi sa inferiornošću u odnosu na oca u faličkoj fazi, prepoznajući svoju polnu nezrelost i nesposobnosti da ispuni želju majke, dete, koristeći poricanje kao glavnu odbranu, degradira sve povezano sa očinskim poretom, autoritetom, vrednostima gradeći neki svoj „novonormalni“ iluzorni svet. „Moja hipoteza“, kaže Chasseguet-Smirgel, „je da perverzija predstavlja rekonstrukciju haosa, iz kojeg nastaje nova vrsta realnosti, ona analnog univerzuma. Ovo će zauzeti mesto psihoseksualne genitalne dimenzije, dimenzije oca“.

Phillip Rieff (1996) govori nešto slično. Kaže da, na prelomnoj tački, kultura više ne može da se održava kao ustaljeni raspon moralnih zahteva. Njene nadležnosti se smanjuju; zahteva se manje, dozvoljava više. Spektakl postaje funkcionalna zamena za vrednost, za ono što je sveto. Masovne regresije se dešavaju sa velikim delovima stanovništva koji se vraćaju na nivo destruktivne agresije koji su joj istorijski dostupni. Individualna psihička odbrana poricanja i želje za sigurnošću čini se osnovom za ukidanje granica. Perverzno stanje uma nije izgubljeno u neizvesnosti jer ništa nije bitno i sve može da prođe, dozvoljeno je. Chasseguet-Smirgel i Rieff (1984, 1996) vide ulogu koju ova pozicija igra u procesima društvenih promena kataklizmičkog tipa, čak i ako vide i podrazumevanu ličnu destruktivnost.

3.4. Razlike između neurotičnog, psihotičnog i perverznog stanja uma

Psihoanaliza je istraživala povezanost uma sa dva mentalna principa-principom zadovoljstva („primarni princip“) i principom realnosti („sekundarni princip“). Glavni oblici psihičke organizacije se posmatraju kroz prizmu njihovog odnosa prema zadovoljstvu i stvarnosti (Freud, 1924). Neurotičan/normalan položaj prvenstveno koristi *represiju*. Stvarnost se iskrivljuje jer su njeni delovi nepodnošljivi i kada potisnute misli prete da postanu svesne, koriste se odbrambeni mehanizmi. Oni deluju na iskrivljavanje stvarnosti. Odnos prema

stvarnosti je prilagodljiv i kada neurotičar postigne normalnost (to jest, kada je neurotičar sposobniji da misli svoje misli, a ne da neželjene misli pretvori u simboličke simptome), onda se odnos prema stvarnosti može zasnivati ne-odbrambenom iskustvu.

Psihoteični položaj uključuje ozbiljno cepanje i stvarnosti i ega, jer je veći deo stvarnosti omražen i odbačen. Libido se okreće ka unutra i razmišljanje je van dodira sa stvarnošću. Njime dominira fantazija. Za Biona (1961) u ovoj poziciji destruktivnost je usmerena na odnos sa stvarnošću i samim tim se uništavaju razmišljanje i povezivanje jer je mišljenje transformacija iskustva u realnom, ali frustrirajućem okruženju. Psihoteični položaj je narcisoidan, a veza sa drugima je prekinuta i odcepljena. U psihoteičnoj poziciji su očigledni mehanizmi fragmentacije mišljenja karakteristični za ono što smo na početku ovog rada nazvali *vertikalno nesvesno*.

Kako onda možemo definisati perverznost? Kao i kod psihoteične pozicije, ego je podeljen. Međutim, odnos prema stvarnosti je ambivalentniji. Kao i kod potiskivanja, odbrana poricanja stvarnosti podrazumeva izvesno prepoznavanje realnosti pre njenog odbacivanja. Za razliku od potiskivanja, prepoznavanje stvarnosti kod perverzne organizacije stoji rame uz rame sa njenim poricanjem, čak i u svesnoj fantaziji. To je upravo odlika vertikalnog nesvesnog, nesvesnost ili odbijanje povezanosti između svesnih pojava. Negacija logičkih principa, ono što je Frojd je (1938) analizirao kroz dinamiku fetišizma postignutu cepanjem ega tako da se veruje u oprečne stvari, i u „da“ i u „ne“.

Iako se razvojni zastoj i psihoneurotska odbrana smatraju centralnim u nastajanju perverznog stanja uma, što bi ih svrstalo u okvire problema mentalnog zdravlja, isto tako su, pri pokušajima definisanja, bitne i odlike vezane za korupciju, agresiju i nezakonitost u smislu društvenih granica. Ova teškoća definicije se najjače pokazuje u načinu na koji se društva nose sa perverznošću.

Long (2000) razmatra još jedan faktor u psihoanalitičkom razumevanju perverzije: odnos između perverzije i disocijacije. Perverzno se ponekad shvata kao suprotnost neurozi utoliko što fantazija nije potisnuta već očigledna, a glavne odbrane su poricanje i pomeranje. Međutim, poricanje se takođe koristi u disocijativnim stanjima, koja se obično smatraju neurotičnim (misli na amneziju, fugu i višestruku ličnost).

Ova disocijativna stanja su sasvim drugačija od stanja anksioznosti (za koja bi se moglo reći da su sama suština neuroze) i izgleda da zahtevaju odnos prema stvarnosti sličan onom opisanom u perverziji. Uzmimo, na primer, ekstremni slučaj višestruke ličnosti. Ovde je ego podeljen, subjekt poznaje i ne poznaje različite prisutne ličnosti, stvara se iluzorna stvarnost i čitavi društveni konteksti ili stvoreni životi se nesvesno odslikavaju kao „saučesnici“. Ključna karakteristika je prisustvo proizvedenog identiteta. Istraživanja imaju tendenciju da pokažu da je disocijacija odgovor na traumu, psihološku ili fizičku. U posebnim slučajevima, disocijacija može biti odložena reakcija na traumu iz ranog detinjstva. Dinamika uključuje želju da se, bukvalno, izađe iz bolnog tela ili psihe i stoga je radikalniji oblik odbrane od potiskivanja (veće

je iskrivljavanje stvarnosti). Kada je određeno stanje saznanja odbačeno (tj. bolan skup misli), onda perverzna struktura disocijativnih stanja postaje jasnija. Ovo tako često predstavlja disocijativni odgovor zlostavljanog deteta. Ne odbacuju se samo trauma i bol, već i znanje o zlostavljanju i možda nasilniku koji je takođe glavna figura zavisnosti.

Ova rasprava je važna jer daje naznaku veza između perverznog poricanja, disocijativnih stanja i iluzornog identiteta. Jedno rešenje žrtve sadističkog ili seksualnog zlostavljanja je da postane saučesnik ili čak da ponovi zlostavljanje kasnije u životu kroz identifikaciju sa agresorom. Iako su zlostavljač, žrtva i saučesnik prilično različite uloge, sa različitim pojavnim simptomima ponašanja, svaki od njih je uhvaćen unutar parazitskog i perverznog sistema, bez obzira da li su nosioci uloge toga svesni ili ne.

Sledeće stavke vezane za perverzno stanje uma sumiraju psihoanalitičko razumevanje perverzije izvedeno iz gornje diskusije i iz radova Pajaczkovske, (2000); Chasseguet-Smirgel, (1984) i Lakana, (1970).

3.4.1. Odlike perverznog stanja uma

1. Perverzno stanje uma nije samo jednostavna devijacija od moralnih normi. Ono u sebi nosi uživanje individue na račun šireg dobra. Uzajamnost koja je osnova zrelih odnosa među ljudima ne postoji. Drugi se koristi ili zloupotrebljava kao sredstvo. Parazitira se na račun drugoga koji se ne prepoznaje kao osoba već samo kao proizvedetak sopstvenih potreba.

2. Osoba perverzne strukture ličnosti vidi realnost (nije luda, vidi da je nešto loše), ali je negira jer ugrožava njene sebične interese. *Negira vrednosne norme i kreira svet iluzija.*

Realnost ugrožava lični interes ili prethodnu sigurnost. (Ovo može biti poseban slučaj pozicije 'i/i' o kojoj je govorio Frojd, a koja omogućava "kreativnost" držanja suprotnosti u umu, ali je njihova povezanost iluzorna (tipična odbrambena "metodologija" vertikalnog nesvesnog. Nudi destruktivnost poricanja istine/stvarnosti i uspostavljanja parazitskih odnosa sa drugima. Ovo je mamac perverznog). Perverzno stanje uma ima za cilj uništavanje društvene diferencijacije i stvaranje sveta iluzija. Izopačena rešenja trijumfuju nad uništavanjem barijera, granica i razlika. Štaviše, pošto represija nije glavna odbrana, fantazija je direktnije dostupna svesti. Perverzno stanje uma ruši društvene i generacijske granice (Chasseguet-Smirgel, 1984.).

3. Sklon je da, svesno ili nesvesno, *uvlači druge kao saučesnike u svojoj perverziji.*

Na primer, u incestu, negirano, prikriveno ili potisnuto znanje drugog roditelja može biti važan deo porodične dinamike.

4. *Na socijalnom nivou, perverzno stanje uma cveta kada dominiraju instrumentalni odnosi, kada se ljudi tretiraju kao sredstva za postizanje određenih ciljeva* (npr. u rijalitetima – za

postizanje senzacije, gledanosti, zarade). Perverzni um sistema i zna i ne zna istinu, zna da je nešto loše, ali ga prikazuje kao dobro i koristi za sebične ciljeve.

5. *Perverzija rađa perverzije*. Korupcija rađa korupciju zbog saučesnika i njihovog kasnijeg poricanja i samoobmane. Perverzne odbrane mogu dobiti karakteristike nagona, biti pokretačka sila kao nagon.

Jedna od ključnih tendencija perverzne kulture je promena oblika povezanosti među ljudima. Bion (1970.) govori o tri ključna oblika povezanosti: *komenzalna*, *parazitska* i *simbiotska*. Pod *komenzalnim* se misli na odnos u kojem dva objekta dele treći u korist sva tri. Pod *simbiotskim* se misli na odnos u kome jedan zavisi od drugog na obostranu korist. Pod *parazitskim* se misli na odnos u kojem jedno zavisi od drugog da bi proizvelo treće, što je destruktivno za sva tri.

Moglo bi se reći da psihotična struktura koja živi u sopstvenom paralelnom univerzumu ima vrstu komenzalnog odnosa sa društvom i realnošću. Međutim, psihotični ili narcistički položaj nije uvek tako bezopasan. To uključuje uništavanje veza u razmišljanju. Na društvenom nivou ovo uključuje uništavanje veza sa zajednicom – razmišljanja koje se gradi sa drugima. Komenzalni odnos je onaj u kome se dve ideje, objekta itd. razvijaju jedna pored druge, ali bez direktnog međusobnog odnosa (može se smatrati bezopasnim). Faktor koji omogućava da komenzalna povezanost bude kreativna, a ne destruktivna, jeste vrsta kontejnera (tj. grupe ili društva) u kojem se ideje javljaju.

Neurotično/normalno stanje uma, alternativno, može se shvatiti kao manje ili više simbiotično u odnosu individue i drugih (i društva). Mišljenje drugih, stavovi društva, utiču na mišljenje individue i obrnuto. Mogu biti u konfliktu ili odgovarajuće “kontejnovanje” (primanje) može imati terapijski i ponekad transformativni uticaj.

Šta je sa perverznim stanjem? Perverzna pozicija, kao što je opisano ranije u ovom članku, je poricanje stvarnosti sa kojom se susrećemo i koja se nastavlja. To jest, perverzna pozicija je zaista „uporna u svojoj grešci“. Ranije se takođe tvrdilo da je perverzno stanje više srodno primarnom nego sekundarnom narcizmu gde su drugi eksploatisani ili korišćeni kao saučesnici. To je pozicija ne toliko samoljublja, koliko (iluzorne) samodovoljnosti. Stanje duha odlučno da ostane u poricanju dokaza, zajedno sa korumpiranom institucionalnom moći, ima implikacije na kolektivni život.

Šta se dešava kada neurotičnu, psihotičnu i perverznu dinamiku posmatramo u smislu mogućnosti spoznaje? Mogli bismo reći da:

- *neurotičar* zna nesvesno, ali nije u stanju da o određenim spoznajama misli svesno jer su izvesna znanja koja su procenjena kao nepoželjna za okolinu ili Super Ego, potisnuta. Zato ih on izobličuje kroz nesvesne odbrambene mehanizme.

- *psihotičar* ima misao vezanu za unutrašnje procese, ali je tretira kao konkretnu stvar povezanu sa narcisoidnim sopstvom, i stoga ne može promišljati misao, obrađivati je ili je povezati sa drugima.

- *perverzno stanje uma* poriče novu misao i ne može odustati od sigurnosti svog prethodnog položaja, viđenja, uverenja...čak i dok na nekom nivou zna da greši. Može se stvoriti iluzorni i idealizovani svet da bi se premostila kontradikcija. Takva izvesnost zahteva potvrdu drugog lica, pa je potreban saučesnik. Ovaj saučesnik može biti utkan u perverziju, ali glavni odnos je imati drugog da potvrdi izvesnost i moć i da razbije sumnju uprkos kontradiktornosti. To znači, međutim, drugog koji je potčinjen i koji se stoga tretira kao objekat. Odnos je parazitski.

U parazitskom odnosu je psihoterapijski okvir razmišljanja najviše izazvan. Stvaranje i tretman 'drugog' kao saučesnika, i poricanje stvarnosti, a istovremeno poznavanje te stvarnosti, postavlja perverzno u okvir nečeg drugog osim bolesti. Možda ova razlika između okvira leži iza poteškoća koje korektivne službe imaju u radu sa seksualnim prestupnicima. Potpuno smo nesigurni kao društvo da li ove ljude treba lečiti ili zatvoriti; bilo da su bolesni ili zločinci. Osim primene na pojedinca, primene psihoanalitičkih spoznaja na grupe i organizacije, nažalost, nisu imale mnogo toga da kažu o perverznoj praksi i dinamici.

Razumevanje perverznog može ne samo da baci svetlo na perverzne sisteme u širem smislu (organizacije, institucije, društvo), već može da pomeri analizu organizacija sa primarnog psihoterapeutskog pogleda na nešto drugo, na perverzne društvene odnose, na ugrađenost eksploatacije i odnosa prema čoveku kao prema predmetu u društveni sistem, institucije i organizacije. Da bi se takav sistem održavao i proširivao svoje oblike vladanja i eksploatacije potrebna je određena struktura podanika koja će u tome saučestvovati. Da li nas razvoj tehnologije vodi ka oblikovanju psihološke strukture ljudi koji će živeti neki svoj iluzorni život u nekoj virtualnoj realnosti, ne komunicirajući međusobno i bez kontakta sa stvarnošću?

3.5. Da li je psihotična kultura sledeća stepenica?

Ako pratimo trend promena u oblicima tipičnih funkcionisanja čovečantsva, možemo se, sa pravom, zapitati da li je sledeća stepenica psihotična kultura, još jedan korak niže na razvojnoj lestvici mentalnog zdravlja i zrelosti.

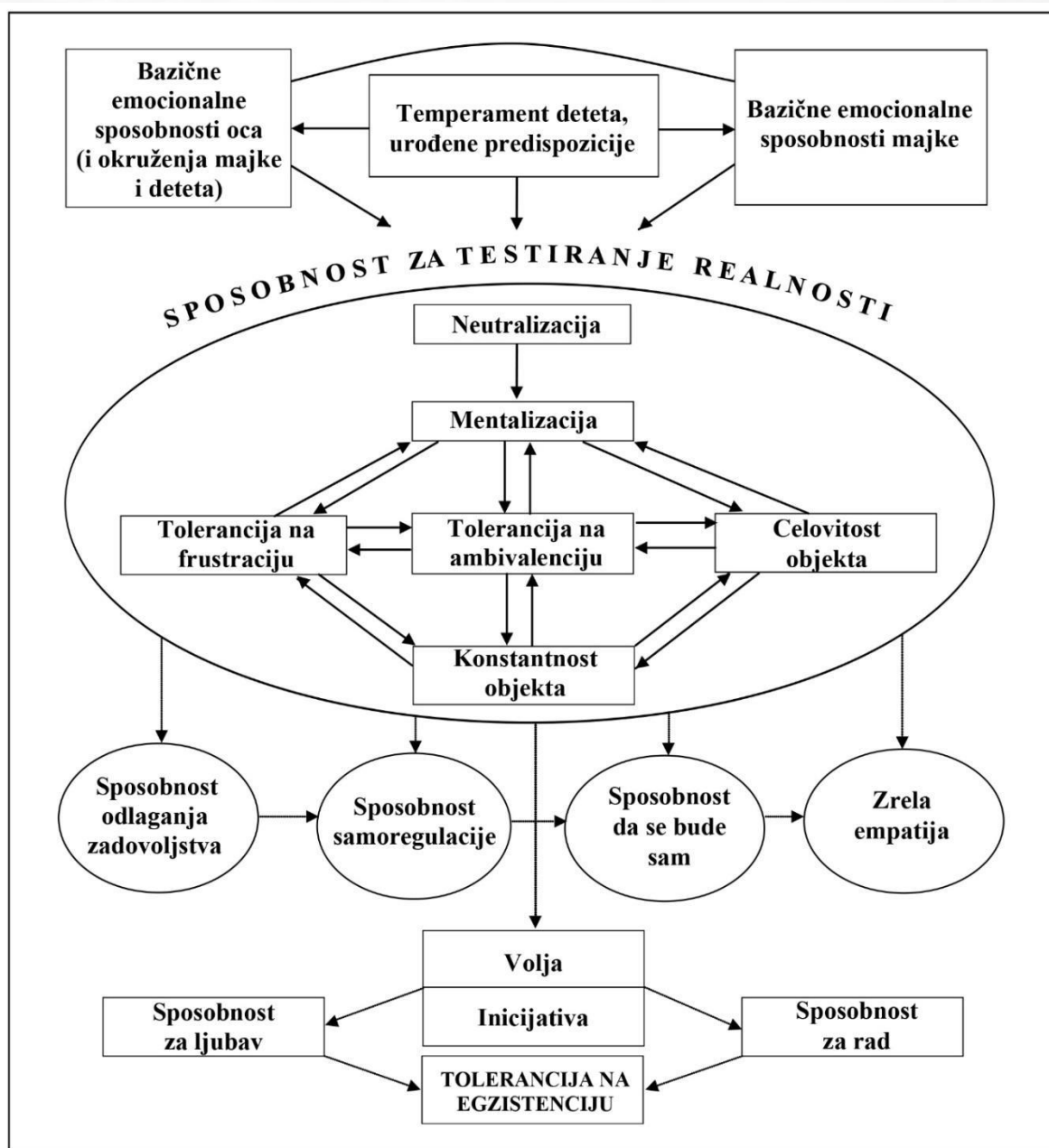
Ovakva orijentacija se razvija od strane društva na brojne načine. Od slabe povezanosti u porodici, usmeravanje deteta od ranog uzrasta na TV, kompjutere...gde se vežba kratkotrajna pažnja, stimulacija čula kratkim i efektnim sadržajima, bombastičnim, onemogućava stvaranje trajnih veza, "too much, too soon", nemogućnost obrade i povezivanja, varenja...brza zamena, čim nešto nije dovoljno uzbudljivo. Ne zahteva se trud da bi se dobilo zadovoljstvo. Nema snalaženja (intigencija je sposobnost snalaženja u novim situacijama), pasivno zadovoljavanje. U stresnim situacijama, kasnije, regredira se na ovo stanje što često vodi do upotrebe psihoaktivnih supstanci.

U psihoanalitičkoj literaturi detaljno se obrađuje uticaj i uloga majke na rani razvoj deteta, formiranje celovitosti i konstantnosti objekta...piše se o *dovoljno dobroj majci*, responzivnoj majci, ali se malo govori o uticaju društvenih faktora na samu tu majku, oca, porodicu. Smanjivanje porodijskog odsustva, anksioznost majke vezana za gubitak posla, gubitak statusa na poslu, društveno nevrednovanje materinstva...pored svega toga, nija baš lako biti “*dovoljno dobra i responzivna majka*”.

Čak i ako majka uspe da izbegne gorepomenute otežavajuće okolnosti postavljene od strane društva, ima tu još brojnih prepreka zdravom razvoju deteta, promena koje su nastale na putu od kulture potiskivanja, preko kulture potkupljivanja do kulture zaglupljivanja. Dete u razvoju čekaju negativni uticaji školstva, medija, društvenih mreža...

O promenama u Super Egu smo pisali u drugom članku (Jovanović i Stevanović, 2024), kao i o promenama u psihoterapijskom pristupu koje zahtevaju navedene promene u Egu i Super Egu sve veće broja ljudi, naših potencijalnih klijenata. Da li nam je potrebna nova teorija i nova metodologija ili se možemo prilagoditi i efikasno raditi sa klijentima na osnovu već poznatih teorijsko metodoloških znanja? U tekstovima o promenama u Super Egu i novoj psihoterapijskoj metodologiji za rad na integraciji Ega, jačanju njegove sintetičke funkcije, analizi i sazrevanju introjekata kroz psihoterapijski proces, ponudićemo neke perspektive za koje nam se čini da mogu biti od pomoći. O radu sa bazičnim kompetencijama za obradu emocija i upravljanje emocijama koje su osnova za razvoj sintetičke funkcije Ega pisali smo u knjizi “Sposobnost za ljubav i rad-O.L.I. Integrativna Psihodinamska Psihoterapija (Jovanović, 2013) i teorijsko metodološkom priručniku za OLI IPP (Jovanović, N. 2023). Ovde ćemo prikazati samo dijagram tih sposobnosti koji govori o tome iz kojih se bazičnih emocionalnih kompetencija, kao od Lego kockica, grade složenije sposobnosti i razvija sposobnost za testiranje realnosti i sintetička funkcija Ega (Slika 2).

Slika 2. Dijagram bazičnih emocionalnih sposobnosti i razvoj sintetičke funkcije Ega.

Izvor: Autor rada

Zaključak

Brojni kliničari, psihoterapeuti i drugi praktičari uočavaju da je došlo do promena u ego i super ego klijenata, posebno u zapadnoj kulturi i pokušavaju da ih povežu sa društvenim uzročnicima koji se, preko različitih agenasa socijalizacije, odražavaju na promene kod individue.

Kada su u pitanju promene u ego, možemo reći da su klasični mehanizmi "horizontalnog nesvesnog" (uveli smo termine horizontalno i vertikalno nesvesno da bismo razlikovali nesvesno koje je posledica potiskivanja i nesvesno koje je posledica cepanja i "parcijalizma" - mehanizma izbegavanja povezivanja, u kojem je individua nesvesna veza između svesnih aspekata uma.) u velikoj meri zamenjeni mehanizmima vertikalnog nesvesnog u kojem su uočeni novi, neopisani mehanizmi odbrane. Pored cepanja koje je već opisano u literaturi, i njemu pridruženih "primitivnih mehanizama odbrane" (negacija, projekcija, introjeksija, projektivna identifikacija...) uočili smo i mehanizme koji se grupišu oko mehanizma parcijalizacije-sklonosti nepovezivanju.

Parcijalizam je mehanizam koji nije aktivno, regresivno cepanje već sprečavanje spajanja. **Mehanizam izbegavanja spajanja** je nešto drugo. Nesvesna tendencija da se izbegava povezivanje osobina, predstava druge osobe, sebe, posla, izbegavanja kompleksnije slike bilo čega...koju smatramo posebnim mehanizmom odbrane protiv potencijalne ambivalencije ili preplavlivanja. Odbrana je postavljena unapred, kao nevoljnost uma da povezuje, slična nevalentnosti kod hemijskih elemenata. Nazvali smo taj mehanizam **parcijalizam** (ili atomizacija) - sklonost ka nespajanju. U kolokvijalnom govoru se za osobu koja ne spaja očigledno spojivo da "ne kopča". Kopča je oznaka za mehanizam koji nešto spaja. Mislim da je bitno da razlikujemo mehanizam cepanja nečega što je bilo spojeno, i parcijalizam koji je nesklonost ka spajanju, "kopčanju". Parcijalizam može biti trajnija odlika nečijeg mišljenja, fragmentiranog stanja uma. U održavanju tog fragmentiranog stanja parcijalizmu pomažu i drugi mehanizmi odbrane, jer mehanizmi odbrane "igraju timski", sa zadatkom da održe i podrže nepovezanost u mišljenju i odnosima. To najčešće čine utičući na pažnju, odvlačenjem pažnje od celine na veći broj nepovezanih delića. To je grupa mehanizama kao što su: skrolovanje, mehanizam površnosti, mehanizam nerazmišljanja i zamajavanja, aktivizam, građenje self-objektnih, parcijalnih odnosa, hiperfokusiranje, emocionalizacija mišljenja, obezvređivanje logike, izbegavanje generalizacija, zamene za mišljenje – odbrambeni mehanizmi od razmišljanja kao i *kontraveštine* (odbrambene navike u mišljenju i govoru).

U drugom delu članka osvrnuli smo se na sociokulturni kontekst u kojem su se dešavale promene u Ego i Super Ego u različitim istorijskim razdobljima, krećući se od represivne kulture, preko narcističke do perverzne kulture, sa tendencijom prelaska u psihotičnu kulturu.

Postavili smo pitanje kome je i zašto potreban čovek koji ne razmišlja, ne povezuje, parazitira, iskorišćava druge ne tretirajući ih kao ljudska bića...kome je i zašto potreban perverzni um i da li to, logično, vodi ka sledećoj stepenici-nekoj transhumanističkoj psihotičnoj kulturi?

Literatura

- Beck, A. T. , (1972) *Depression; Causes and Treatment*. Philadelphia. . University of Pennsylvania Press. ISBN 978-0-8122-7652-7.
- Bion, W. R. (1961) *Experiences in Groups*. London: Tavistock Publications.
- Bion, W. R. (1962). *Learning from Experience*. London: Marsefield
- Bion, W. R. (1970) *Attention and Interpretation*. London: Tavistock Publications.
- Bromwich, J. E. (June 28, 2018). "*Everyone Is Canceled*". *The New York Times*. ISSN 0362-4331. Archived from the original on August 13, 2019. Retrieved July 24, 2020.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1984) *Creativity and Perversion*. London: Free Association Books.
- Freud, S. (1915). *The Unconscious* (Standard Edition, vol. 14, pp. 159-190). London: Hogarth.
- Freud, S. (1924) '*Loss of reality in neurosis and psychosis* ', S.E., 19: 189-190. London, Hogarth Press, 1957
- Freud, S. (1938) *Splitting of the Ego in the Process of Defence*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud 23:271-278
- Fromm, E. (1955) *The Sane Society* ISBN 978-0-415-60586-1
- Grala, C. (1980). *The concept of splitting and its manifestations on the Rorschach test*. *Bulletin of the Meninger Clinic*. 44 (3): 253—271.
- Harré, R. (1984). Social Elements as Mind. *British Journal of Medical Psychology*, 57, 127-135.
- Herdi, O. (2023) *A new defence mechanism in a modern world:flowing*, *Psychodynamic Practice*, 2023, Volume 29, No. 2, 154-158
https://www.researchgate.net/publication/363771066_A_new_defence_mechanism_in_the_modern_world_Flowing
- Hinshelwood, R. D. (1991) *A Dictionary of Kleinian Thought*. London: Free Association Books.
- Hoggett, P. (1992) *Partisans in an Uncertain World: The Psychoanalysis of Engagement*. London: Free Association Books.
- Jovanović, N. (2013) *Sposobnost za ljubav i rad-O.L.I. Integrativna Psihodinamska Psihoterapija*, Beoknjiga, Beograd. (380-381)
- Jovanović, N. (2023) *Development of basic emotional competences in OLI Integrative Psychodynamic Psychotherapy*, Amazon, ASIN B0DH4Y4L5P
- Jovanović, N. Stevanović, A. (2024) „Promene u Super Egu savremenog čoveka“, *Uvidi - Časopis Evropske Asocijacije za Integrativnu Psihodinamsku Psihoterapiju*, 1, 71-99.

Kernberg, O. F. (1967). „Borderline personality organization”. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 14: 641—685.

Knafo, D. Lo Bosco, R. (2016) *The Age of Perversion: Desire and Technology in Psychoanalysis and Culture* (Psychoanalysis in a New Key Book Series 32) 1st Edition, Kindle Edition, Routledge

Lacan, J. (1970) *Ecrits*. London: Tavistock Publications.

Lasch, Ch. (May 17, 1991). The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations. W. W. Norton i Company. ISBN 0393348350.

Lerner, P. M. (1998). „The fifth scoring category”. *In Psychoanalytic perspectives on the Rorschach*. Hillsdale/London, NJ/England: The Analytic Press, Inc. str. 141-146.

Long, S. (2008). *The Perverse Organisation and its Deadly Sins*. Routledge

Long, S. (2002). Organisational Destructivity and the Perverse State of Mind. *Organ. Soc. Dyn.*, 2:179-207

Pajackowska, C. (2000) *Ideas in Psychoanalysis: Perversion*. UK: Icon Books.

Reich, W. (1946) The Mass Psychology of Fascism, (*Massenpsychologie des Faschismus*, translated by Theodore P. Wolfe

Rieff, P. (1966) *The Triumph of the Therapeutic: Uses of Faith after Freud*. UK: Penguin Books.

Segal, H. (1973). *Introduction to the work of Melanie Klein*. London, England: Karnac Books Ltd.

Nebojša Jovanović
Psiholog i psihoterapeut
Osnivač O.L.I. modaliteta⁵

Aleksandar Stevanović⁶
Međunarodna doktorska škola,
Katolički Univerzitet u Mursiji, Španija

Promene u super egu savremenog čoveka

Sažetak

U ovom radu bavimo se promenama u superegu, kao i promenama u tipičnim patologijama klijenata – od neuroza konflikta viktorijanskog doba, u kojima je ego strepeo od strogog, moralističkog superega, preko narcističke kulture, koju karakterišu narcistički poremećaji, samoljublje i narcistički ego ideal, do perversne kulture, u kojoj je superego "demoliran", sve vrednosti i autoriteti srušeni, a eksploatacija drugog i uvlačenje drugog kao saučesnika u sopstvenu eksploataciju postavljeni kao novonormalno stanje uma šire zajednice. Postavljamo pitanja o potrebnim promenama u teoriji i tehnici kako bismo naš psihoterapijski rad prilagodili ovim novonastalim promenama.

Ključne reči: promene, superego, savremen čovek.

⁵ jnebojsa1@gmail.com

⁶ astevanovic@alu.ucam.edu

1. Uvod

Sve je više autora koji uviđaju i pišu o promenama moralnosti, savesti i superega modernog čoveka, ukazujući na gubitak vrednosti, degradaciju autoriteta i urušavanje moralnih normi. Dok su autori s početka dvadesetog veka pisali o krutom, strogom viktorijanskom superegu koji je trebalo ublažiti, oni iz sredine dvadesetog veka analiziraju narcistički superego (ili ego ideal) i promene koje vode ka narcizmu kao dominantnoj patologiji društva. Ovaj trend prožima sve sfere života: ljubav, rad, društvene odnose, sport i umetnost.

Dok su neurotičari patili od krivice, narcisi su patili od "narcističkih povreda" – povređene sujete, ugroženog osećaja lične vrednosti, stida (kada bi im bila narušena slika veličine) i osećaja praznine. Narcistička kultura, kako se navodi, pripremila je teren za razvoj perverzne kulture. Narcizam i individualizam kasnog dvadesetog veka, uz veličanje sebičnosti, pohlepe, bogaćenja i eksploatacije, stvorili su plodno tlo za perverzno funkcionisanje koje karakteriše tolerancija prema različitim devijacijama.

U širem smislu, pojam perverznosti nije nužno povezan sa seksualnošću, već označava opšte stanje izopačenosti uma. Perverzno se razlikuje od narcističke dinamike, koja ostaje unutar zakonskih granica ili ih barem priznaje. Narcisi (posebno sekundarni) žude za ljubavlju i priznanjem drugih. Nasuprot tome, perverzna pozicija koristi druge na hladan, eksploatatorski način, tretirajući ih prvenstveno kao saučesnike u postizanju vlastite koristi.

U tekstu iz ovog časopisa o promenama u egu u savremenom društvu, kao i o vertikalnom nesvesnom i novim mehanizmima odbrane (poput skrolovanja, površnosti, nerazmišljanja, zamajavanja, emocionalizacije mišljenja, obezvređivanja logike i drugih), govorili smo o "mehanizmima zaglupljivanja", fragmentaciji ega i potiskivanju razmišljanja. Zabeležene su žalbe prosvetnih radnika da deca i omladina sve manje pokazuju interesovanje za učenje, da im je škola dosadna i da preferiraju neposredno zadovoljstvo kroz igre, društvene mreže i digitalne sadržaje. Umesto viktorijanskog morala potiskivanja seksualnosti, razvija se moralnost kratkoročnog hedonizma i lenjosti, posebno mentalne (Jovanović, 2024).

Seksualnost i agresivnost se sve manje potiskuju, dok se, pod parolom ljudskih prava, podstiče zadovoljavanje impulsa. Superego je, figurativno rečeno, "uvaljan u katran i perje", a formira se "novonormalni" superego sa obrnutim sistemom vrednosti. Ovaj novi moralni okvir prezire tradicionalne vrednosti, dok zadovoljavanje sopstvenih impulsa postaje primarna vrednost (modernim rečnikom nazvana ljubav prema sebi ili autentičnost).

Ovaj "novonormalni" superego ima i zabranjujuću funkciju – zabranjeno je razmišljanje. Umesto moralnih normi, introjektuju se šablonski stavovi prema određenim temama o kojima se ne sme razmišljati drugačije. Postoji jasna agenda i lista tema koje se ne smeju osporavati (vaccine, klimatske promene, prava LGBT populacije, seksualni identiteti, migracije, vera u nauku, teorija evolucije i slično). Sve ostalo – osim neplaćanja poreza i kršenja zakona – postaje dozvoljeno.

Kao i u društvenim institucijama, tako i u pojedincu: političarima je dozvoljeno da budu nemoralni, korumpirani, pa čak i neuračunljivi, pod uslovom da slede unapred zadate agende svojih gospodara. Mediji, takođe, mogu lagati, senzacionalistički izveštavati i manipulisati javnošću, dokle god deluju u skladu sa postavljenim narativima.

U ovom radu prikazaćemo istorijski pregled promena u superegu kroz radove drugih autora, kao i naša razmišljanja o tome kako se te promene reflektuju na psihoterapijsku praksu i šta mi, kao psihoterapeuti, možemo učiniti povodom ovih izazova.

2. Promene u viđenju savesti u psihoanalitičkoj misli

2.1. Superego kao proizvod straha od kazne

U delu *Ego i id* (Freud, 1923), superego se pojavljuje kao jedna od tri strukture psihe, pored *ida* i *ega*, u Freudovoj drugoj topografiji. Autor u ovom delu razmatra superego i ego ideal (kakvo sopstvo pojedinac želi da postane) kao da su zamenljivi. Ego ideal se sastoji od procesa u kojem dete postavlja ideal u sebi, ka kojem teži, i preko kojeg meri svoj stvarni ego. Druga ideja koja je Frojda vodila do koncepta superega odnosi se na moralno delovanje pojedinca. Moralni kompas se formira kroz izlaganje stvarima koje treba, a koje ne treba raditi, u interakciji sa roditeljima, kulturom i vaspitačima. Ovo produženo izlaganje kulminira unutrašnjim usvajanjem roditeljske strukture — ova introjeksija čini preteču superega.

Vrlo je malo radova u psihonalitičkoj literaturi koji su posvećeni metodi (počevši od Frojda, kod kojeg postoji veliki raskorak između radova o metodi i radova o teoriji), a još manje onih koji se bave analizom superega. Ovo je neobično stanje, ako se uzme u obzir da je Frojd smatrao kako je izvor terapijske promene, pre svega, u superegu. U *Grupnoj psihologiji* (Freud, 1921), na primer, navodi da analitičar može uticati na analizanta uglavnom preko njegovog superega. Kada govori o hipnozi, Frojd iznosi stav da hipnotizer, kao voljeni objekat, dolazi na mesto ego ideala hipnotisanog. Povezujući ovo sa analizom i sugestibilnošću analizanta u transfernom odnosu prema analitičaru, on zaključuje da analitičar svoju efektivnost može zahvaliti tome što je postavljen na mesto analizantovog superega. Superego ima ključnu poziciju u analitičkoj terapiji.

Nakon decenija zanemarivanja onoga što je sam Frojd (Freud, 1933, str. 61), smatrao „poželjnim poljem rada za psihoanalizu“, odnosno „problema koje je otvorio nesvesni osećaj krivice, njegove veze sa moralom, obrazovanjem, kriminalom i delinkvencijom“, u korist preokupacije narcizmom, stidom, sopstvom, povezanošću i, nedavno, neurološkim osnovama uma, čini se da se pitanja koja se tiču superega, krivice i savesti vraćaju kao relevantne teme. Čini se da je vreme da ponovo počnemo da razmišljamo o psihoanalitičkoj teoriji morala. U svojim ranijim radovima (Jovanović, 1985; 1988), pokrenut upravo ovom Freudovom idejom da je ključno polje rada u psihoanalizi rad na superegu, „pisao sam o psihoanalizi kao obliku naknadnog moralnog vaspitanja. „Onaj koji je sa uspehom prošao kroz vaspitanje u istinoljubivosti prema sebi...“ kaže Frojd, „trajno je zaštićen od opasnosti nemoralnosti, makar njegovo merilo moralnosti, na neki način, i odstupalo od onoga koje je u društvu uobičajeno“ (Freud, 1933, str. 61). Ova izjava implicira postojanje univerzalnijih moralnih načela koja nisu relativna, kao što su to socijalne konvencije. Nemoralnost se zasniva na nedostatku istinoljubivosti prema samom sebi. Znanje – istina je lekovita i vodi do promena u sferi moralnosti. Cilj terapije Frojd izražava ovako: „... pacijent treba da bude poučen da oslobodi i ispuni sopstvenu prirodu, a ne da liči na nas“ (Freud, 1933, str. 62). Ove Frojdove izjave upućuju na to da kroz psihoanalizu pacijent treba da dođe do neke rekonstrukcije superega u smeru prihvatanja „sopstvene prirode“. Pitanje je, naravno, kakva je ta priroda čoveka. Da li je opasna po društvo, civilizaciju, ili je, zapravo, suštinski dobra, samo je društvo, preko introjeksije društvenih zabrana u superego, kvari i proglašava životinjskom i opasnom. Različite Frojdove izjave mogu se videti kao kontradiktorne povodom ovog pitanja. Ako je *id* loš, ako se u dubini čoveka kriju destruktivni impulsi, zlo, kakav bi smisao moglo imati kopanje po dubinama psihe? Pogotovo kakav bi smisao imalo „oslobađanje“ onog što se tamo nađe? Zar tako psihoanaliza ne bi podsticala izivljavanje?

Psihoanaliza „ne podstiče izivljavanje“, raspuštenost je antiteza slobode. Sloboda sadrži u sebi samokontrolu koja nije nesvesno potiskivanje, već „sposobnost da se misli na druge ljude, da se poštuju prava drugih ljudi“ (Neill, 1966). Ovakav pojam slobode nije antidruštven, ali može biti protiv oblika društva koji ne podrazumevaju poštovanje prava svake osobe na autonomiju. Očito je da psihoanaliza ima političku dimenziju i implikacije, i upravo ta dimenzija se pokušava potisnuti i razvodniti njenim utapanjem u medicinu, o čemu argumentovano govori Džekobi u svojim knjigama *Društveni zaborav* (Jacoby, 1975) i *Potiskivanje psihoanalize* (Jacoby, 1983).

From govori o razlici između dva pojma koja se u praksi često koriste jedan umesto drugog – pojma odgovornosti i dužnosti. Reč *dužnost* potiče od latinskog korena *debere*, što znači dugovati. Osoba koja „vrši dužnost“ plaća ono što duguje državi, društvu ili svojim roditeljima, tj. autoritetu koji je kontroliše. Ako je autoritet pounutren u obliku Superega, tada se javlja i dužnost prema tom unutrašnjem autoritetu. Ako osoba ne vrši svoju dužnost, onda treba da bude kažnjena od tog istog spoljašnjeg ili pounutrenog autoriteta.

Reč *odgovornost* potiče od latinske reči *respondere* – odgovoriti. Ljudsko biće koje odgovara na ono što je pred njim, na realnost, svoje potrebe, drugu osobu... jeste „odgovorna“ osoba. Sposobnost da se odgovori je osobina živih bića. „Samo osoba koja je životna može da odgovori, ili tačnije, opseg u kojem je neka osoba životna jeste opseg u kojem ona odgovara. U meri u kojoj je neživotna, ona ne može da odgovara. Iz prethodnog proizlazi opšta formulacija: „sloboda sadrži u sebi odgovornost, odgovornost sadrži životnost“ (Fromm, 1982, str. 72). Sledi iz ovoga da osoba sa znatno smanjenom ljubavlju prema životu (nekrofilna) nije sposobna da reaguje odgovorno (iako je sposobna da vrši dužnost), jer nije u stanju da odgovori u onom stepenu u kojem je njena životnost smanjena. „Vršeći svoju dužnost, čovek može odreći vlastitu odgovornost“ (Fromm, 1982, str. 73).

2.2. Od savesti iz straha do savesti iz ljubavi

Moglo bi se reći da se izvor promene kod analizanta može naći upravo u tom prelasku sa etike dužnosti na etiku odgovornosti – promeni u superegu. Istraživanje koje je sproveo Money – Kyrle potražilo je odgovor na pitanje: „Kakve se promene u etičkim preferencijama odigravaju kod osoba koje postaju mudrije, tj. stiču više psihološkog znanja o sebi i drugima?“ (Money i Kyrle, 1952, str. 234). Analitička istraživanja pokazuju da se etičke preferencije, tj. moralnost osobe, menja kako ona stiče više znanja o sebi, posebno u meri u kojoj prevazilazi progoniteljsko jezgro svog infantilnog superega. Razvojni proces superega kreće se (prema navedenom istraživanju) od:

1. **Hipomaničnog stanja** – koje karakteriše poricanje osećanja krivice. To stanje je uočljivo kod onih koji sebe smatraju supermenima, kod amoralnih osoba koje preziru one sa skrupulima i koje nisu u stanju da vide i razumeju sebe. Krivicu poriču jer je suviše jaka, progoniteljska i pretila dezintegraciji ega.
2. **Hipoparanooidno stanje** – i ove osobe poriču osećanje krivice, ali ono što je loše projektuju i optužuju druge. Za njih je krivica roba za izvoz.
3. **Autoritarna savest** – osobe na ovom stadijumu su svesne da imaju moralnu savest, ali u njihovom Super-egu još uvek dominiraju progoneći aspekti. Mogli bismo reći da oni „vrše dužnost“, sposobni su da dožive osećanje krivice koje ih nagoni da budu poslušni prema svom naredbodavnom superegu – po unutrašnjem i spoljašnjem autoritetu.

Onda kada se ova stanja postepeno prevaziđu tokom analize (mada ona nikada u potpunosti ne nestaju), razvojem samorazumevanja, pojavljuje se četvrto stanje – humanistička ili depresivna savest.

4. **Humanistička savest** – u osnovi „humanističke savesti“ je ono što Klajn naziva depresivnom pozicijom ili depresivnim elementima savesti. Ova pozicija je direktno vezana sa razvojem odnosa prema objektu – objektne ljubavi. Ona sledi posle paranoidno-shizoidne, progoniteljske faze u razvoju odnosa sa objektom (i razvoju superega). Dete, na početku, ima razdvojene predstave „dobrog“ i „lošeg“ objekta, „dobre“ i „loše“ dojke. Nema još doživljaj majke kao celovite osobe koja i zadovoljava i osujećuje. Dete, dakle, još nema odnos prema osobi već razdvojenim parcijalnim reprezentacijama objekta i sebe. „Dobru“ dojkicu „voli“, a „lošu“ mrzi i doživljava je kao progonitelja, projektujući vlastitu agresiju u parcijalni objekat. Stapajući predstave dobrog i lošeg objekta u jedan celovit objekat, doživljavajući majku kao celovitu osobu, dete se suočava sa svojom ambivalencijom, agresijom prema voljenom objektu, osećanjem krivice, što vodi do potrebe za reparacijom, do želje da se popravi šteta i nepravda učinjenom objektu.

Iz svog velikog kliničkog iskustva, Klajn je predložila značajne revizije klasične teorije superega. Identifikovala je prededipalne fantazije i anksioznosti u vezi sa autoritetima kod dece mlađe od dve godine, što ju je dovelo do zaključka da je primitivni oblik superega („arhaični“ superego) bio prisutan već u prvoj godini života, suprotno onome što je ranije tvrdio Frojd.

Klajnijanci su razlikovali progoniteljsku krivicu, koja se svodi na samomučenje, od depresivne krivice koja se, umesto da bude samo strah za sebe (kao u sramoti i samoprogonu) odnosi na brigu o drugom i stvaranje reparacije drugom, popravljjanje štete nanese drugom i odnosu. Datiranje prelaska iz paranoidno-shizoidne i narcističke pozicije u depresivna poziciju i kapacitet za zabrinutost je kontroverzno, ali nema sumnje da savest, kao depresivna pozicija zabrinutosti za drugoga, nastaje mnogo ranije od Frojdovskog superega.

Klajnijanski pogled koji ukazuje na razvoj savesti vezan za ljubav, a ne za strah, sada je podržan empirijskim istraživanjem o „moralnom životu beba“ (Bloom 2010), koji jasno ukazuje na prededipske korene moralnog funkcionisanja.

Kako je Sagan istakla, dugo je bilo teško razumeti kako mentalna funkcija (superego), formirana od agresije koja se okrenula protiv sebe pod pretnjom kastracije i delujući prema Frojdovim rečima „kao garnizon u osvojenom gradu“ (Freud, 1930, str. 123), može biti sedište savesne brige za druge (humanističke savesti). Za Saganovu, dok superego podstiče mržnju, savest je utemeljena na vezanosti i ljubavi.

Osobe kod kojih je došlo do fuzije libida i agresije, kao i razvoja depresivne–humanističke savesti, manje su poslušne jer se manje osećaju progonjenima, ali ih uznemirava povreda koju nanese svojim unutrašnjim i spoljašnjim dobrim objektima. Prema svojim „bližnjima“, osećaju veću odgovornost. Humanistička savest očigledno nije antidruštvena; ona je društvena na jedan kvalitativno nov način i predstavlja korak dalje u moralnoj evoluciji čoveka. Psihoanaliza je pokazala da je diferencijacija između doživljaja sebe i druge osobe, u izvesnim aspektima, iluzija. Način na koji se naš superego odnosi prema egu – što određuje osećanje samopoštovanja, boji i naš odnos prema drugoj osobi, odnosno poštovanje drugoga. Stavljajući se na stranu analizanta i omogućujući mu da se oslobodi progoniteljskih elemenata svog arhaičnog superega, analitičar nije protiv društva. Analizant ne ostaje bez savesti, već se njegova savest kvalitativno menja, tako da joj je motivaciona osnova sve manje strah, a sve više „ljubav

za bližnjega svoga“. Analitička etika je za društvo u čijem „prihvaćenom moralu“ neće dominirati progoniteljski elementi, za društvo „humanističke savesti“. Nažalost, iz ranije analize kretanja društva ka narcističkoj, perverznoj i psihotičnoj kulturi, u kojoj se drugi sve više posmatra kao stvar umesto kao ljudsko biće, vidimo da društvene promene idu u suprotnom smeru.

Sagan ilustruje razliku između savesti i superega citirajući Marka Tvena i njegov prikaz „Hakove dileme“: njegov superego zahteva da odbeglog roba pratioca Džima prijavi vlastima, dok mu savest zahteva da zaštiti svog prijatelja. Dok je Frojd smatrao da se kod formiranja super ega radi o agresiji okrenutoj protiv sebe, superego se formira kroz internalizaciju kulture, nije uspeo u potpunosti da uvaži činjenicu da je kultura koja se internalizuje generalno bila rasišćka, seksistička, moralistička, itd. Oslanjajući se na (Liftono,1986), rad o nacističkim doktorima, Sagan ističe da oni uglavnom nisu bili psihopate, već teško zavedeni idealisti: radili su svoj posao, kako bi Sagan rekla, „pod zastavom superega“, kao i oni koji su radili na „poljima ubijanja“ kod Crvenih Kmera, kao i većina terorista. Kao što je tvrdio Karvet (Carveth 2010), psihoanalitičari su bili toliko skloni da pronađu korene ljudske destruktivnosti u idu, navodnoj „zveri“ u čoveku, da su grubo propustili da prepoznaju njegove korene u jedinstvenom ljudskom superegu.

2.3. Šta raditi sa oštrim superegom klijenta?

Demolirati ga i prebaciti njegove funkcije u ego?

Neki autori uočili su problem u funkciji superega. Frojd je, na primer, promene u superegu smatrao ključnim poljem rada s pacijentima u psihoanalizi. Radikalnu ideju da je osnovni cilj analitičke terapije potpuno "demoliranje" superega i preuzimanje njegove funkcije od strane ega izneo je Aleksander (Aleksander, 1925). Pri tome, Aleksander se fokusira na nesvesni deo super-ega koji je, prema njegovom mišljenju, primitivan, neprilagođen vremenu i realnosti, neadaptivan i automatski u svom delovanju.

Modifikovati ga, pomoći mu da sazre? Utemeljiti moral u razmišljanju? “Gde je bio superego, neka bude ego”?

„Samo potpuno raspadanje superega može dovesti do radikalnog izlečenja“ (Ferenzi, 1927, str. 100). Međutim, mešajući superego sa savešću, većina psihoanalitičara strahovala je da bi eliminacija super ega povlačila i uništenje savesti, što bi predstavljalo promociju psihopatije. Stoga su zagovarali modifikaciju i sazrevanje superega, umesto njegovog eliminisanja.

Protiv nemoralnog moralizma super-ega, Aleksander i Ferenczi, kao i Bion, postavljaju temelje za istinski moral zasnovan na razmišljanju. Savest su posmatrali kao racionalnu funkciju ega, kroz koju čovek razmatra posledice svojih postupaka za sebe i druge. Ovo bi se moglo sažeti u izreku: „Gde je bio superego, neka bude ego.“

Zameniti ga ili dopuniti moralnošću iz ljubavi – Savest iz osećanja

Za razliku od takvog racionalizma, Sagan prepoznaje da savest ne proizilazi iz razuma, već iz osećanja, iz onoga što (Ruso, 1774), naziva „sažaljenje“ — simpatija ili saosećanje (empatija).

U članku o poreklu etike, Racker navodi da se Frojdova otkrića o poreklu superega iz straha podudaraju s nizom činjenica koje je moguće posmatrati, ali postavlja pitanje da li je to sve (Racker, 1966). Smatra da postoji prirodni kapacitet za diferencijaciju dobra i zla na samom početku razvoja, ali ne u etičkom smislu, naročito ne u odnosu na drugu osobu. Taj kapacitet prvenstveno postoji u odnosu na ono što se tiče ega. Na početku, to je sposobnost razlikovanja zadovoljstva od nezadovoljstva. Zadovoljstvo (ili ono što ga izaziva) je izvorno „dobro“, dok je nezadovoljstvo „loše“. Ova razlika kasnije igra ključnu ulogu u razlikovanju onoga što je dobro ili loše za drugu osobu, posebno kada se ljubav prema objektu uspostavi. Ova ideja izražena je u maksimi: „Ne čini drugima ono što ne bi voleo da tebi čine“ ili „Ljubi bližnjeg svoga kao samoga sebe.“

Racker dalje analizira kako individua, odnosno dete, počinje da primenjuje sposobnost diskriminacije dobra i zla na svoje objekte. Problem nije u postojanju prirodnog kapaciteta za diferencijaciju, već u tome kako dolazi do primene te sposobnosti. Na ovom mestu pojavljuje se „spoljašnji uticaj“ koji Frojd opisuje kao „strah od gubitka ljubavi“, a koji proizlazi iz detetove zavisnosti od odraslih. Psihoanalitička istraživanja ukazuju na različite stadijume razvoja moralnosti kod deteta.

U prvom stadijumu razvoja, beba je potpuno fokusirana na svoje potrebe i doživljava dobro i zlo kroz reakcije na zadovoljstvo i nezadovoljstvo (Klein, 1937). Zadovoljstvo izaziva „primarnu ljubav“ prema „dobrom objektu“ koji pruža zadovoljstvo, dok nezadovoljstvo izaziva mržnju i bes prema „lošem objektu“ koji uzrokuje nezadovoljstvo. U ovom stadijumu moralni problem ne postoji. Dobar objekt se voli, a loš mrzi. Oni su doživljajno razdvojeni, te ne postoji dilema ambivalentnog odnosa prema celovitom objektu koji je istovremeno i dobar i loš, i zadovoljava i osujećuje.

Ono što kod bebe izaziva osećanje zadovoljstva, poput hrane, brige i bliskosti, potiče iz ljubavi koju majka pokazuje prema njoj. Ovo biva opaženo i doživljeno, što izaziva ljubavni odgovor kod deteta i povezuje se s njegovim osećanjem „dobrog“. „Ta ljubav čini da se ono oseća spojenim sa svojim objektima i vodi ka identifikaciji s njima – svojim bližnjima, ljudskim bićima. Udruživanjem ta dva procesa – unutrašnjeg kapaciteta za diferencijaciju između zadovoljstva i patnje (i, shodno tome, između onoga što izaziva jedno i drugo) i znanja (podjednako unutrašnjeg i zasnovanog na ličnom iskustvu) da su ljubav i identifikacija s drugima 'dobro' – postaje jasno da ljudska bića izvorno znaju šta je dobro ili loše za njihove bližnje. Naravno, ovde mislimo na ono što je fundamentalno i osnovno ('od početka'), ne zanemarujući mnogostruke etičke dileme koje neizbežno proističu iz složenosti života“ (Racker, 1966).

U drugom stadijumu razvoja i dalje dominiraju potrebe, ali sada majka, koja pruža zadovoljstvo („dobar objekt“), i majka koja frustrira („loš objekt“) opažaju se istovremeno i sve više kao jedan jedinstveni objekt. Tek sada za dete nastaje problem koji je Frojd istakao – agresija prema objektu može implicirati strah od gubitka ljubavi, osvetu, kaznu ili fantazijsku destrukciju željenog objekta.

Moralni problem se realno i autentično javlja tek u trećem stadijumu, kada postoji dovoljna količina ljubavi i identifikacije između ega i objekta. Frojdova poslednja koncepcija o superegu slaže se s ovim nalazima. Naime, Frojd je istraživanjem došao do zaključka da superego nije samo produžetak spoljašnjeg autoriteta kroz internalizaciju. Formacija superega, posebno njegova agresivnost, zavisi i od agresije koju je dete osećalo prema svojim objektima.

Prema Frojdu, agresija je odbačena pretežno zbog spoljašnje zabrane. Dete je okreće prema sebi kako bi izbeglo ispoljavanje agresije prema objektu. Na taj način, oštrina superega ne proizilazi samo iz strogosti roditelja, već i iz detetove sopstvene agresivnosti okrenute prema sebi. Striktnost superega rezultat je dva faktora – instinktivnih frustracija koje oslobađaju agresiju i iskustava s objektima zbog kojih dete usmerava agresiju prema sebi, transformišući je u superego.

Ljubav prema sebi predstavlja osnovu za kasnije razumevanje onoga što je za druge dobro ili zlo. Ovi temelji moralnosti nisu uvezani spolja; s pravom se može pretpostaviti da se javljaju kod svih ljudi, u svim kulturama, i da formiraju osnovu za kasnije etičke sudove. Ljubav prema sebi leži u osnovi moralnosti. Osoba voli sebe kada ego uspostavi dobre „međuljudske odnose“ sa svojim internalizovanim objektima koji čine superego. Odnos prema drugima tada postaje projekcija odnosa na unutrašnjoj „političkoj sceni“ ličnosti. Racker smatra da upravo ovo izjednačavanje „Ja“ sa „Ti“ predstavlja osnovu etike i moralnosti.

3. Novonormalni superego

Da li je došlo do dekonstrukcije superega ili do nekih bitnih promena u njegovoj organizaciji?

Dok su psihoanalitičari raspravljali o tome da li je u procesu psihoanalitičkog tretmana potrebno demolirati superego, transformisati ga, ili razvijati ljubav prema sebi kao osnovu savesti – kako bi se ona, kroz ljubav prema drugima, formirala u zrelu moralnost – kultura je paralelno vršila svoj uticaj, dovodeći do promena u strukturi i funkciji superega. Ove promene, koje su danas vidljive kod velikog broja ljudi, postavljaju pitanje: kakav je taj novi, „postmoderni superego“?

3.1. Postmoderni superego

Koncept „postmodernog superega“ skovao je Slavoj Žižek (1999) kako bi opisao transformacije u moralnom ponašanju zapadnih društava na prelazu u novi milenijum. Postmodernizam se razvio kao reakcija protiv modernizma i racionalnih pretpostavki prosvetiteljstva. Prema postmodernistima, racionalne i naučne vrednosti nisu uspele da unaprede čovečanstvo, već su ga odvele u ratove, siromaštvo, predrasude i ugnjetavanje (Jesus, 2023).

Postmodernizam karakteriše skeptičan i nihilistički odnos prema univerzalnim pojmovima kao što su istina, stvarnost i znanje (Bauman, 1998). Ukratko, postmodernisti teže ka samoreferencijalnosti, pluralizmu i nepoštovanju tradicionalnih normi.

Džordž Frankl (2001), u delu *Osnove morala*, identifikuje niz uglavnom negativnih ponašanja i stavova koji karakterišu postmodernog subjekta u ovom društvenom i kulturnom kontekstu. Autor primećuje porast tendencija poput pojave neograničene pohlepe.

Frankl definiše ovaj proces kao „oralno-kanibalistički nagon“, koji uključuje prevladavanje sebičnosti i oslobađanje od sadističko-destruktivnih impulsa. Prema njegovom mišljenju, novi moral proizašao je iz kolosalnog neuspeha tradicionalnih vrednosti tokom dvadesetog veka. Taj neuspeh ilustruju brojni ratovi, povećano siromaštvo, nezaposlenost, predrasude, ugnjetavanje i logori za istrebljenje.

„Ne možemo verovati našim sudovima ili čak našim percepcijama jer ne možemo verovati konceptima naše civilizacije koji su odredili naše sudove“ (Frankl, 2001, str. 07). Ovi događaji dvadesetog veka stvorili su talas razočaranja koji je narušio vezu između pojedinaca i autoriteta. Autoriteti koji se ovde razmatraju nisu samo guverneri i organi za sprovođenje zakona, već i Bog(ovi), roditelji, učitelji i bilo ko u poziciji moći nad pojedincem.

Ova patrijarhalna veza, koja je tradicionalno bila obeležena poštovanjem, strahom i divljenjem, sada je zamenjena besom, skepticizmom, nepoverenjem i neizvesnošću. Budući da je upravo ta veza u osnovi superega, da smo danas svedoci „ubistva superega“ (Frankl, 2001, str. 29).

Žižek (1999) opisuje postmodernog subjekta kao sve više narcisoidnog, opsednutog slobodom, samoostvarenjem i uživanjem. Dok se Frankl radije fokusira na problem necenzurisanog oslobađanja instinktivnih impulsa, Žižek naglašava postmodernu kulturnu ideologiju koja leži u osnovi tih impulsa. Oba autora se slažu da je došlo do preokreta tradicionalnih vrednosti i roditeljskog autoriteta u korist slobode i oslobođenja. Pitanje koje se postavlja, međutim, jeste kakva je ta sloboda i postoji li odgovornost u njoj?

Ovo odbacivanje autoriteta i tradicije u korist ličnog i subjektivnog kodeksa ponašanja, koji je podložan promenama u zavisnosti od situacije, karakteriše postmodernu misao i stvorilo je klimu moralne neizvesnosti, u kojoj se svaka vrednost, pravilo i moralni kodeks stalno nalaze pod ispitivanjem i sumnjom. Razlozi koji su motivisali naše ponašanje u prethodnim vremenima sada se odbacuju na osnovu generalizovanog nihilističkog neverovanja u vrednosti koje je promoviralo prosvetiteljstvo.

Stare vrednosti su demolirane, kao i stari superego koji se gradio unošenjem tih vrednosti. Međutim, šta je ostalo? Da li je izgrađeno nešto novo – nove vrednosti, novi smisao, nova svrha? Takođe, postavlja se pitanje da li je demoliran samo superego koji je nastajao iz straha, ili je i savest, čije poreklo leži u ljubavi, uništena? Da li je i ljubav demolirana?

Da li je superego zamenjen narcističkim ego idealom? Ili je zamenjen sadržaj super ega suprotnim vrednostima? Između narcističke i perverzne kulture

"Pošto se na tradiciju više ne može osloniti, sve postaje stvar individualnog izbora i mentalnim životom dominira višak mogućnosti. Ova realnost portretiše savremeni fenomen 'refleksivnosti' (Žižek, 1999), po kome je svaki impuls stvar izbora i o svemu se raspravlja. Pojavljuje se takozvano 'novonormalno' kao produkt 'hipernormalizacije' gotovo svega što je ranije smatrano devijacijom od normalnog. Ipak, odakle porast anksioznosti kod ljudi, ako im više ne preti strogi moralistički super ego?"

Žezus (2023) govori o tome da je moguće da ego ideal postane jači dok superego slabi, što dovodi do toga da pojedinci osećaju stid, a ne krivicu. Osim toga, imajući u vidu činjenicu da je ego ideal u prošlosti često bio povezan sa narcizmom (Frojd, 1991; Rosenfeld, 1952), i da je postmoderno društvo opisano kao pretežno narcisoidno, moglo bi se sugerisati da je egoideal preuzeo komandu nad psihom na štetu superega. Ova hipoteza bi mogla da objasni kako anksioznost može opstati iako je veza sa autoritetom oštećena.

Ako prihvatimo naglasak koji je postmodernizam stavio na individualizam i na obavezu da budemo slobodni, kao i na to kako je srušio sve moralne institucije, onda je razumljivo da pojedinci osećaju nedostatak moralnog kompasa. Sloboda donošenja sopstvenih izbora samo povećava neizvesnost i poteškoće u njihovom donošenju, posebno u poređenju sa jednostavnošću praćenja tradicije ili religioznog teksta koji unapred utvrđuje cilj života i način da se taj cilj postigne.

Ako je superego uništen, to bi trebalo da izazove nestanak osećaja krivice. Iskustvo kajanja javlja se sa depresivnom pozicijom kao odgovor na štetne napade ili fantazije o takvim napadima na roditeljsku figuru. Intenzitet krivice je dobar pokazatelj koliko je superego nadmoćan i, često, pokazatelj količine agresije koja se potiskuje. Kada se doživi krivica, osećanje ljubavi i divljenja prevazilazi bes i ozlojeđenost, a pojedinac počinje da želi da izvrši reparacije za prethodne sadističke napade. Međutim, Frankl postulira da ako je veza ljubavi sa autoritetom narušena, onda se kajanje ne doživljava, a bes je slobodan da se izrazi. Prema Franklu, ovaj scenario ilustruje trenutno stanje zapadne civilizacije: on tvrdi da pojedinci više ne doživljavaju krivicu ili je doživljavaju mnogo manje nego pre dvadesetog veka."

Odsustvo krivice ne znači nužno da je superego uništen. Ako uzmemo u obzir dvojni superego o kojem je govorila Melanija Klajn, gde su dobro i loše podeljeni mehanizmom cepanja, odsustvo krivice može značiti da smo suočeni sa primitivnim i sadističkim superegom, koji još

nije dostigao depresivnu poziciju spajanja dobrih i loših objekata i potrebe za reparacijom, ili sa kolektivnom regresijom na paranoidno-šizoidnu poziciju.

Zaista, Franklov opis ponašanja koje se trenutno dešava pod onim što on smatra odsutnim superegom izgleda da odgovara ponašanjima koja se nalaze pod patološkim superegom kako ih je opisao Bion (1967), ili primitivnom Klajnovskom superegu. Pod pretpostavkom da se superego stvara kada se introjektuje prvi loš objekt, da li bi se i dalje smatrao superegom ako se sadistička faza nikada nije završila i pojedinac ostane bez mogućnosti kajanja? Ako se superego nikada nije razvio nakon introjekcije loših objekata, da li bi se taj entitet, konstituisan lošim objektima po sebi, koji podstiče strah i odmazdu, i dalje smatrao arhaičnim superegom? Može li ta parcijalna, bizarna tvorevina biti izvor bilo kakve zrele savesti? Prisetimo se stadijuma razvoja moralnosti koje je opisao Money-Kyrle (1952) od hipomanične, preko hipoparanoide i autoritarne do humanističke savesti, od kojih su prva tri stadijuma obojena krivicom i strahom, dok je poslednji zasnovan na ljubavi prema objektu i potrebi za reparacijom (depresivnom pozicijom). Koji je to progoniteljski aspekt novog (a opet arhaičnog) superega? Koji su njegovi zahtevi?

Prema Žižeku (1999), postmoderni superego je doneo jednu posebnu i jedinstvenu obavezu — obavezu da budemo slobodni i da uživamo u životu. Ovaj poredak, koji podseća na direktnu zapovest iz id-a, generiše „nove krivice i strepnje, umesto da otvara hrabri novi svet u kojem možemo da uživamo u promeni i preoblikovanju naših višestrukih identiteta” (Žižek, 1999).

„Pazi šta želiš, može ti se i ostvariti“, kaže jedna izreka. Kada i kako će, kao u priči o Dr. Faustu koji je sklopio pakt sa đavolom i prodao mu dušu zarad oslobađanja od svih ograničenja, đavo „doći po svoje“? Prethodno pomenuto oslobađanje nagona koje donosi postmodernost samo je prividno oslobođeno ograničenja. U Žižekovoj publikaciji u London Review of Books pod naslovom „Možeš!“ (1999), autor tvrdi da ne postoje „jake zabrane u društvu koje je preplavljeno permisivnošću”. Međutim, takođe se ne može pobeći od prevelike slobode koju ono prenosi. Dakle, "Možete!" postaje obaveza, postaje „moraš“. Postoji poziv na neograničeni prekršaj uz obećanje suspenzije presude. Ipak, ako se pojedinci ohrabruju da imaju maksimalno zadovoljstvo uživajući u najvećoj meri, onda moraju da uživaju; u suprotnom, ako osećaju da su mogli više da uživaju ili ne mogu da uživaju, to će rezultirati osećanjem krivice za neuspeh u tome da se bude srećan i za neuspeh da se bude uspešan, što su diktati novog doba. Ako kultura više ne nameće obaveze, postmoderni pojedinci ih sada nameću sebi i osećaju se prinuđenim da uživaju u njima, jer su oni ti koji „biraju“ da ih ispune. Postmoderni društvo je lažno permisivno jer je prepuno propisa i nameta pod lažnim izgovorom da nam obezbede sreću. Umesto krivice za neku nepravdu ili štetu načinjenu drugom ljudskom biću, moderni čovek će se pre osećati krivim što je pojeo nešto slatko dok drži dijetu, što nije otišao u teretanu (narcistički diktat fizičkog izgleda) ili što nema šta atraktivno da stavi na Instagram ili neku drugu društvenu mrežu, što bi pokazalo kvalitet njegovog života.

Patrik MekGinis (2004) konceptualizovao je nove anksioznosti digitalnog doba: FOMO i FOBO. FOMO (Fear of Missing Out), strah od propuštanja, znači strah da se ne bude u toku, informisan, što kod mnogih dovodi do anksioznosti vezane za nemanje interneta, anksioznost zbog nepovezanosti, isključenja, propuštanja prilike za društvenu interakciju, pojavljivanje na nekim društveno važnim događanjima, nečinjenja pravih izbora u paradigmi u kojoj se u svakom iskustvu mora uživati u potpunosti. Taj strah primećujemo i u drugim oblastima života kroz priče klijenata o anksioznostima da će u životu propustiti nešto, da neće proživeti sve mogućnosti svog života, da kasne sa ostvarenjima i da će zbog te neefikasnosti propustiti mnoge

važne stvari, da neće „probati sve u životu“. FOMO je tesno povezan sa FOBO (Fear of Better Options), strahom od odlučivanja za nešto, jer se uvek može pojaviti neka bolja opcija. Svaka odluka će mi nešto dati, ali nešto i uzeti. Šta ako izaberem jednog partnera, a posle se pojavi neki bolji kandidat, ili bolji posao? FOBO karakteriše osećaj anksioznosti, frustracije, stresa i nesreće. One proizilaze iz viška slobode izbora, što postaje problematično za postmodernog subjekta jer on nema utvrđene kriterijume koji bi mu pomogli da odluči. U svojoj postmodernoj Faustovskoj omnipotenciji prevazilaženja svih ograničenja on ne može da prihvati da se u životu uvek nešto mora propustiti zarad nečega što nam je vredno i što smo odabrali. Roditeljstvo je, na primer, izbor da propustimo mnogo mogućnosti za napredak u karijeri ili za zabavu, jer vreme, ljubav i energiju želimo da posvetimo svojoj deci.

Novonormalni superego je na većinu etičkih normi liberalan, dok je na neka „izabrana pitanja“ krajnje strog, dogmatičan i podložan učestvovanju u diktaturi. Možemo se zapitati kojom je gospodaru i za šta je baš takav potreban? Možda će nas neki noviji radovi uputiti na odgovore.

Lieberman (2019) se slaže sa Franklovim prikazom postmodernog društva u njenom prvom poglavlju pod naslovom „Analiza 'novog superega' - Pohlepa i zavist u nedavnom dobu bogatstva“. Nedavno je na temu super-ega, Lieberman (2019), iskusna klinička psihoanalitičarka, postala motivisana da piše o superegu nakon što je primetila da je sve veći broj tema njenih pacijenata povezan sa „novim superegom“, fenomenom koji proizvodi savremena kultura. Ona primećuje novu prevalenciju simptoma krivice, anksioznosti, ekstremne dosade, „psihičke praznine, nemoći i očajja“.

Društvo dvadeset prvog veka, kaže ona, obeleženo je užasnim ratovima koji su se desili u dvadesetom veku – eri koju karakteriše neviđeni broj smrtnih slučajeva tokom sukoba. Takođe nosi novi stav prema postojanju na zemlji, zbog neuporedivog tehnološkog napretka koji je promenio način na koji ljudi uče, provode svoje vreme, razmišljaju i komuniciraju jedni sa drugima. Ovo društvo nosi duh promene i revolucije, i to je razlog zašto izaziva superego, koji je nosilac tradicije, straha, mržnje, ljubavi, krivice, agresije i poslušnosti. Susret tradicionalnog i prastarog entiteta kao što je super-ego sa svežim društvom koje odbacuje sve autoritete i vrednosti prošlosti je fenomen koji smo pominjali kao jednu od karakteristika perverzno uma. Zar to nije revolucionarno, put ka novom svetu i slobodi ukidanjem moralizatorskog superega.

Lieberman istražuje kako su promene u vrednostima i normama ponašanja u svetu izvan sobe za konsultacije uticale na ono što sada čuju analitičari u njoj, koristeći kliničke podatke kako bi demonstrirala psihološke osnove vrednosti koje su promovisali aktuelni trendovi u politici i šire u društvu. Ona istražuje ono što smatra da je „novi superego“ u društvu gde prevara ima u izobilju i često ostaje nekažnjena, gde su pohlepa i zavist verovatno porasle i postoji pojačan naglasak na telu i njegovom izgledu. Tradicionalne rodne uloge dovedene su u pitanje na slične načine, ali je usledila određena količina haosa i konfuzije. Veze se pronalaze i održavaju pomoću tehnologije, ali se mnogi osećaju usamljeno i prazno. Konstatuje promene kod klijenata slične onima sa kojima smo i počeli ovaj rad: „Videla sam ogromne promene u psihi onih koji danas dolaze na lečenje od onih koji su dolazili pre 40 godina. Pacijenti koje danas vidim u psihoanalizi i psihoanalitičkoj terapiji su prisutni, uglavnom, sa smanjenom otpornošću ega, i različitim vrednostima.“

„Superego“ zasnovan na drugačijem moralu, zasnovanom na narcisoidnosti: za mnoge u našoj današnjoj kulturi, postizanje visokog ideala, pa čak i „dobrote“, postiže se fizičkim vežbama, ishranom i fitnesom. Takođe se zasniva i na sticanju bogatstva. To ne mora da potiče od

altruističkih dela ili ljubaznosti prema drugima ili onoga što se tradicionalno smatra „moralnim“ ponašanjem. Ove promene povezuje sa promenama u društvu i kulturi, posebno sa sve većom tolerancijom na laganje i druge oblike obmane, čak i korupcije, kao da je to uobičajeno, da se očekuje i da se tu malo može učiniti. Reakcije se kreću od besa do moralnog ogorčenja zbog „zatvaranja očiju“ kao načina da se reši razočarenje i gađenje. Klima opšteg nepoverenja u sve autoritete, gubitak svih vrednosti, sve veća nesigurnost u mogućnost nalaženja i održavanja posla, dovela je i do velikih problema u osamostaljivanju mladih:

„Među terapeutima postoji osećaj da mnogi mladi ljudi danas smatraju da ,imaju pravo‘ na ono što njihovi roditelji zarađuju i poseduju. Kao rezultat, pomaganje mladima u separaciji i individuaciji postalo je mnogo složeniji zadatak. Četrdeset godina ranije se očekivalo da deca žive sama i da se izdržavaju kada navršše 21. godinu. Od njih se očekivalo da se venčaju i imaju decu ubrzo zatim. Danas nije tako. Roditelji odrasle dece (i bake takođe) su uhvaćeni između sopstvenih potreba da drže svoju decu predugo (za društvo, da se osećaju mladim, da služe kao tampon u lošem braku, itd.) u kulturi u kojoj je roditeljska (i baka i deda) subvencija mladima za stanove, odmori i psihoterapiju (!) uobičajena. Ovo ,zadržavanje‘ je u sukobu sa njihovim racionalnijim željama da vide kako se njihova deca odvajaju sa punoletstvom“ (Lieberman, 2017, str. 227–228).

Ovi uslovi ukazuju na neku vrstu korupcije mladih da ne moraju da se osamostaljuju, da mogu ostati u statusu „parazita“. Sa druge strane, možemo videti sukob između sve veće zavisnosti od roditelja i nepoštovanja roditelja u isto vreme. Prezir prema nekome od čijeg rada živiš. Osećaj mladih da su roditelji dužni da im sve pruže, ali da ne zaslužuju poštovanje. Pored toga, i stariji ljudi sve više idealizuju mladost, jer starosti nije vezana za mudrost, poštovanje, već je odraz slabosti. Zbog društvenih promena o kojima smo upravo govorili, mladi osećaju da imaju manje toga da nauče od starijih što je relevantno za njihov život. Otuda i napor sredovečnih da duže izgledaju mlado. Napredna tehnologija koja se koristi za modifikaciju tela i kože, za zatezanje lica i zatezanje stomaka, srušila je razlike u izgledu između mladih i starih. Fokus na telesni izgled, vežbanje i nastojanje da budete mršavi, promenili su prirodu krivice. Umesto da se osećate krivim što ste povredili drugu osobu, današnje izražavanje krivice često se odnosi na to da ste pojeli kolačić i da ne idete u teretanu. „Ti si ono što jedeš.“ „Ti si tamo gde jedeš“ (restorani su rangirani za status među imućnijima) su teme identiteta.

Knjiga Libermanove je objavljena 2019. godine i nije obuhvatila analizu dešavanja u svetu vezanu za epidemiju COVID-19, zatvaranja, mere i ponašanja ljudi u takvoj situaciji. Nije obuhvatila ni nove ratove u Ukrajini, Gazi, zaoštavanja geopolitičke situacije, strahove od eskalacije sukoba, nuklearne katastrofe, rušenja ugleda međunarodnih institucija kao što su UN, WHO, strah od apokalipse, osećaj velikog broja ljudi da dolaze poslednji dani čovečanstva ili neki „Novi svetski poredak“ koji će povratiti ropstvo. Sve otvorenije pretnje o uništenju velikog broja ljudi, smanjivanju svetske populacije na „zlatnu milijardu“ – agendi globalista i Svetskog ekonomskog foruma. O tome što je nekada bilo degradirano kao „teorije zavere“, danas govore mnogi parlamentarci u skupštinama svojih država, međunarodnim institucijama, pa i predsednici država koji raspolažu obaveštajnim podacima (Vladimir Putin, predsednik Ruske Federacije u svojim govorima). Ovo nas može navesti na pitanje kome su potrebne ovakve promene u egu i superegu ljudske populacije i zašto?

Žezus u tekstu iz 2023. godine pokušava da razjasni, analizirajući ponašanje ljudi za vreme pandemije virusa COVID-19, da li su ljudi danas neposlušniji prema autoritetu. Pandemiju COVID-19 posmatra kao jedinstven test poslušnosti autoritetu, ne samo na nivou zajednice, već

i na globalnom nivou, i postavlja pitanje da li bi danas istraživanje o poslušnosti kakvo je sproveo Milgram (1974) dalo drugačije rezultate i pokazalo manju poslušnost autoritetu. Da li je moguće, pita se, tvrditi da su pojedinci postali neposlušniji ili otporniji prema autoritetu? Kakvo je trenutno stanje naše poslušnosti vlasti? Da li čovečanstvo postaje sve neposlušnije, cinično i slobodnije? Da li je postmoderna zapadna individua oblikovala svoj autonomni superego siročeta (bez roditelja-autoriteta)? Da li pojedinci zaista upravljaju „principom suvereniteta“ Lipoveckog (1992) (briga za solidarnost i pravednost kao lično uverenje, a ne povinovanje autoritetu)? U *Crepuscule du devoir* (Lipovetski, 1992), autor identifikuje u tim društvima kolektivnu brigu za moral, brigu za solidarnost i pravednost, borbu za etičke razloge u istinitoj demonstraciji velikodušnosti. Prema autoru, ovakvo ponašanje je u suprotnosti sa kulturom koja je sebična, egocentrična. Hipermoderna društva su često zabrinuta za budućnost, za društvene manjine i ljudska prava, za klimatske promene i druge slične uzroke. Međutim, i odbrana prava manjina, transrodnih i LGBT poprimaju osobenosti diktature usvajanjem „rigidnih strategija za dogmatsku odbranu manjina“, kaže Lipovetski.

Možemo se zapitati nije li to što izgleda kao „princip suvereniteta“, briga za pravednost i solidarnost, samo pokrivalica, lepa reč za introjekte globalističke agende usađene kontinuiranom propagandom nekakvog neomarksizma čija udarna pesnica nije radnička klasa već razne manjine, svi koji se osećaju diskriminirani. Da li je to što opisuje Lipovetski zapravo WOKE ideologija koja je prilično uzela maha na Zapadu, ali i stvorila brojne protivnike i ANTIWOKE pokret? WOKE ideologija naglašava individualizam, fokus je na ličnom identitetu, adaptabilnosti i introspektivnosti. Popularna je među mladima na Zapadu. Reč woke (vok – „budni“) najpre se pojavila u pokretima za zaštitu prava američkih crnaca u 20. veku, ali je svoju renesansu doživela 2014. za vreme nereda u američkom gradu Fergusonu, pokrenutih zbog ubistva jednog pripadnika afro-američke zajednice od strane policije. Proteste su organizovale preteče pokreta Black Lives Matter (Crnački životi su bitni), koji je, po mnogima, ne samo kontroverzan, već i ekstremistički.

Mogu se čuti mišljenja da woke kultura nije potkultura ili kontrakultura, već integralni element dominantne kulture, koju podržavaju globalističke političke elite u SAD-u, Kanadi, Ujedinjenom Kraljevstvu, Holandiji i Skandinaviji. Woke kultura je usmerena na društvenu i političku svest, te aktivizam, posebno u borbi protiv rasizma, seksizma i ostalih oblika diskriminacije. Međutim, izvorni principi Woke pokreta su evoluirali i proširili se na mnogo drugih tema oko kojih njegovi „ratnici socijalne pravde“ permanentno vode bitke, pretvarajući ga u anti-tradicionalizam. U tom smislu, Woke je borba protiv svih starih, tradicionalnih vrednosti i društvenih odnosa, pa se možemo zapitati da li je Woke zapravo totalno demoliranje superega. Woke pokret neprestano napada dominantne kulturne snage i grupne identitete, prizivajući moralni apsolutizam, netoleranciju, narcizam, glorifikujući žrtvu i vršeći svojevrstu zamenu vrednosti nečim suprotnim („Anti super-ego“?). Da je Woke istinska borba za manjine, a ne iluzija da se to čini, zašto bi mu bila potrebna „cancel kultura“, oštar stav protiv svakog tradicionalnog poretka i identiteta, i nastojanje da se zabrani sve ono sa čime se ne slažemo?

Studije o kolektivnoj poslušnosti su retke. Međutim, moglo bi se postaviti pitanje, kada govorimo o poslušnosti ljudi za vreme pandemije, da li bi to pokazivalo slepu poslušnost nerazumnim merama na veštački izazvanu pandemiju, sa ciljem treniranja globalnog stanovništva na prihvatanje globalističke (mundijalističke) agende i vladavine ograničavanjem osnovnih ljudskih sloboda i prava kroz „medicinske mere“ – što su tvrdili mnogi koji su nazvani „teoretičarima zavere“ (mada među njima ima puno naučnika). Ili bi to pokazivalo, kao što

smatra Lipovetski, „brigu za solidarnost i pravednost; Ako su pravila COVID-a shvaćena kao nečija obaveza prema društvu, nečija obaveza da čini dobro i deluje moralno, izvršioi su mogli da podržavaju svoj individualni suverenitet tako što su prisvajali vladine direktive kao svoja lična uverenja. Ovo se može shvatiti kao način pokoravanja autoritetu bez njegovog priznavanja, bez ugrožavanja njihovog individualizma. Naravno, pojedinci su mogli da prisvajaju pravila kao lična uverenja pre postmoderne ere; međutim, pošto sada postoji više slobode da se ispolji svoje mišljenje, da se pobuni, da se ne pokorava, pojedinci su primorani da iskoriste slobodu koja im je data, povećavajući pritisak da deluju na osnovu ličnih uverenja umesto da se samo pridržavaju pravila...“.

Moglo se primetiti, kroz debate na društvenim mrežama, jer su mediji bili zatvoreni za takve polemike, da postoji oštra podeljenost, gotovo mržnja, između dva „tabora“ – „vaksera“ i „antivaksera“ („teoretičara zavere“). „Vakseri“ su sebe smatrali odgovornim ljudima, a antivaksere „psihopatama“ koji ugrožavaju javno zdravlje, dok su „antivakseri“ vaksere smatrali „korisnim idiotima“ koji slepo veruju nauci („trust science, not morons“ je bila parola „vaksera“) i zbog kojih će biti svi porobljeni. Sebe su videli kao „osvešćene“, one koji vide globalnu zaveru i suprotstavljaju se zlu. Ako se ova oprečna uverenja ne uzmu u obzir, teško je izvesti zaključke o tome šta znače uočena ponašanja. Da li je nepridržavanje propisanih mera za vreme pandemije od strane određenog broja ljudi pokazatelj nove neposlušnosti ili novog oblika poslušnosti, zavisno od toga da li na COVID mere gledaju kao na prevaru ili ne. Žezus polazi od toga da su pandemijske mere imale svoje medicinsko opravdanje i iz tog ugla analizira globalno ponašanje ljudi za vreme pandemije.

Žezus, dakle, postavlja pitanje da li postmoderno zapadno društvo još uvek trpi jezive namete pod pretpostavkom pokoravanja autoritetu? Tokom pandemije, zdravstvene vlasti su izdavale smernice i orijentacije koje su vlade širom sveta pretočile u zakone i obavezne diktate ponašanja. Pojedinci su bili primorani da ostanu kod kuće tokom dugih perioda „zaključavanja“, a ako bi ih zatekli na ulici bez dozvole ili legitimnog razloga, suočili su se sa kaznom; događaji i javna okupljanja nisu bila dozvoljena; maske za lice morale su da se nose na svim javnim mestima i u transportu (čak su i trudnice bile prinuđene na porođaj sa maskama za lice); ruke i površine su morale da se redovno dezinfikuju; moralo se stalno držati udaljenosti od 2 m od drugih ljudi; zatvorene su škole i radna mesta; većina spoljnih granica je bila zatvorena, što je onemogućilo putovanje za nerezidente; tokom posebnih praznika, poput Božića, Nove godine i Uskrsa, vlasti su zabranile promet unutar zemlje, tako da većina ljudi nije mogla da poseti svoje rođake ili prijatelje. Ova lista ograničenja se nastavlja i razlikuje se u zavisnosti od specifičnih propisa svake zemlje.

Da li je sve to bilo nužno kao oblik borbe sa pandemijom ili su mere bile eksperiment nekih centara moći koji bi pokazao stepen globalne poslušnosti kao smernicu za nove oblike globalne diktature? Žezus polazi od toga da su mere bile opravdane, medicinski i naučno zasnovan oblik borbe sa pretnjom čovečanstvu, i iz tog ugla analizira ponašanje masa.

Nema sumnje, kaže on, „da su ova ograničenja predstavljala veliki izazov i opterećivala mentalno zdravlje ljudi, uzrokujući društvenu izolaciju, poremećene radne i porodične rutine, odmore, ekonomsku nestabilnost, promovišući društvenu anksioznost, germafobiju, sedentarizam i tako dalje. Osim što su predstavljale teret i imale višestruke posledice, neke od direktiva koje su dale neke evropske vlade otkrile su nedoslednosti i protivrečnosti, koje su mogle da poseju seme nepoverenja i dovedu do revolta i nepoštovanja. Na primer, po pitanju vrednosti nošenja maski za opštu populaciju. Situacija sa pandemijom i stepen poštovanja

pravila izolacije u zapadnom svetu uveliko su se razlikovali od zemlje do zemlje. Iako su neke zemlje pokazale visok nivo usklađenosti, druge su u velikoj meri prekršile bar neke od mera koje su sprovedene da bi se zaustavilo širenje SARS-CoV-2. Pored toga, mišljenja o tome kako je tretirana pandemija i neophodnost sprovođenja mera su se veoma razlikovala, što je društvo podelilo na dva antagonistička bloka i na taj način je onemogućeno da se analizira kao celina i dođe do čvrstog zaključka o našem trenutnom stanju poslušnosti autoritetu. Međutim, moguće je analizirati oba scenarija — scenario usaglašenosti i scenario neusaglašenosti — u pogledu onoga što oni mogu da sugerišu o stanju postmodernog superega.”

3.2. Scenario neposlušnosti

“Istovremeno, čini se da je borba protiv autoriteta pojedincima dala ogroman osećaj moći, što predstavlja kraj Frojdske bespomoćnosti iz detinjstva i, posledično, nezavisnost od potrebe za superegom. Postmoderni superego je pokušaj da se uništi superego. Trenutna opšta neverica u Boga samo doprinosi ovom masovnom osećanju. Izabrani zaštitnici društva postali su pretnja zloupotrebom svoje moći — moći koju smo im, na kraju krajeva, pripisali, čineći nas nekako krivima i nedostojnima poverenja. Kao rezultat toga, razočaranje koje se oseća prema ocu zlostavljaču proširuje se na samorazočarenje i nepoverenje u pravdu i društvene sisteme koji su stvorili ovaj (ne)red. Neposlušnost koju su pokazivali ovi demonstranti je još veća s obzirom na to da je u kontekstu ove pandemije podrazumevala izlaganje etiketiranju kao zaverenika (“teoretičar zavere”, “antivakser”), kao sebične osobe, podrazumevala je zapravo rizik od kontaminacije virusom SARS-CoV-2 i, u zavisnosti od zemlje, rizik dobijanja novčane kazne ili krivične prijave ako bude uhvaćen u neposlušnosti. Kao što Erih From kaže: „da bi neko bio neposlušan, mora imati hrabrosti da bude sam, da greši i bude grešnik”. U nekim zemljama, poput Francuske, ovaj protestni pokret je bio istaknutiji i shvaćen ozbiljnije nego u drugim zemljama, gde je brzo odbačen i označen kao pokret koji su predvodili zaverenici, poricatelji pandemije sa pseudonaučnim uverenjima i zdravstvenim praksama.” Ovde možemo postaviti makar hipotetičko pitanje: šta ako je zaista u pitanju zavera protiv čovečanstva? Da li bi se onda neposlušnici mogli videti kao osobe sa snažnom savešću koje rizikuju mnogo zbog opšteg dobra? Može li se takva ideja uopšte uzeti u razmatranje, makar zbog toga što su u ovoj grupi neposlušnika bili i mnogi naučnici, lekari, osobe sa reputacijom i integritetom?

3.3 Scenario usaglašenosti i regresivni superego

U zemljama poput Portugala, procenat usklađenosti sa vladinim direktivama tokom pandemije sugeriše da je postmoderni superego možda nazadovao u tradicionalni i Frojdoski superego, koji je bolje opremljen da se nosi sa vanrednim situacijama, jer je pandemija predstavljala smrtnu pretnju. Sve dok se pojedinci pridržavaju pravila, oni su sigurni i zaštićeni. Sama sugestija pretnje bolešću i smrću dovoljna je da oživi gotovo religiozni žar i služenje onome ko nudi utočište od zla, popravljajući prekinutu vezu sa autoritetom i opraštajući sve greške iz prošlosti. Iako su Portugalci 2021. godine verovali da je više od dve trećine političara korumpirano i da su se mogućnosti za korupciju povećale u kontekstu pandemije, stopa usklađenosti sa vladinim direktivama bila je ogromna. Ovaj podatak sugeriše da su borba za demokratiju i antisistemske stavovi rezervisani za vreme mira i stabilnosti. U teškim vremenima, pod značajnim pritiskom, tendencija postmodernog superega ka oslobađanju, slobodi i uživanju može biti ozbiljno potisnuta, kao što je Frojd (1920) predvideo kada je postavio da su svi nagoni konzervativni, odnosno da imaju tendenciju da se povuku na prethodno i poznato stanje.

U zemljama u kojima je vladalo poštovanje, autoritet koji vrše šefovi vlada smatran je onim što Fromm (1984) opisuje kao „racionalni autoritet“, koji se sprovodi u ime razuma i stoga je neosporan. S druge strane, iracionalni autoritet deluje putem sile i sugestije. Od ove dve vrste autoriteta, prvi je najopasniji, jer pojedinci nisu prinuđeni na poslušnost, već su u iluziji da deluju dobrovoljno, sledeći ono što smatraju razumnim. Kako Fromm (1984, str. 47) mudro pita: „Ko može da ne posluša 'razumne'? Ko može da ne posluša kada nije ni svestan da se pokorava?“

Žezus izvodi zaključak da postmoderni superego predstavlja krhku strukturu koja se može vratiti u prethodna stanja kada god to bude potrebno ili kada postoji ozbiljna pretnja. Ipak, ne nužno. On postavlja još jedan scenario u kojem poštovanje pravila COVID-a podržava ideju postmodernog super-ega, umesto da ukazuje na regresiju. Kao što je Lipovetski primetio, hipermoderna društva razvila su brigu za solidarnost i pravednost. Stoga, ako su pravila COVID-a shvaćena kao obaveza prema društvu, kao obaveza da se čini dobro i deluje moralno, pojedinci koji se pridržavaju tih pravila mogu podržavati svoj individualni suverenitet tako što prisvajaju vladine direktive kao svoja lična uverenja. Ovo se može shvatiti kao način pokoravanja autoritetu bez njegovog priznavanja, bez ugrožavanja njihovog individualizma. Naravno, pojedinci su mogli da prisvajaju pravila kao lična uverenja pre postmoderne ere; međutim, pošto sada postoji više slobode da se ispolji svoje mišljenje, da se pobuni, da se ne pokorava, pojedinci su primorani da iskoriste slobodu koja im je data, povećavajući pritisak da deluju na osnovu ličnih uverenja umesto da se samo pridržavaju pravila.

Ovaj zaključak podrazumeva, međutim, da je autoritet u slučaju pandemije racionalan, da ne koristi pandemiju za bogaćenje, oduzimanje ljudskih prava ili sprovođenje "medicinske diktature". Takođe, to znači da su sva takva mišljenja i upozorenja "teorije zavere" koje su plasirali oni koji su zaraženi "postmodernim superegom" i koji iracionalno žele da sruše autoritet, pa makar ih to koštalo puno i ugrožavalo opštu bezbednost drugih ljudi i društva. Takav pristup implicira da je regresija na stari, "Frojdovski superego" zapravo dobro rešenje u situacijama opasnosti, odnosno da je povratak tradicionalnim vrednostima u kriznim vremenima pozitivna stvar.

Rizikujući da zvučim kao "teoretičar zavere", može li se, ipak, u naučne svrhe i dopuštanju alternativnih mišljenja, postaviti pitanje da li je autoritet u slučaju pandemije i mera zapravo zao? Da li potpunom kontrolom medija i onemogućavanjem stručne polemike autoritet uvodi nove introjekte u superego ljudi, zahtevajući apsolutnu poslušnost? Takav superego bi mogao reći: "Možeš da radiš šta hoćeš, da budeš razuzdan, sebičan, narcističan, da ni u šta ne veruješ, da odbaciš sve moralne norme, vrednosti, Boga... i dobro je da budeš takav. Sve ti je dozvoljeno osim da ne budeš takav i da misliš i osporavaš moju agendu vladanja svetom." Izgleda da Žezus ne uzima u obzir, makar hipotetički, ovu alternativu.

U prethodnom poglavlju rečeno je da je funkcija cenzurisanja impulsa id-a, koja je pripisana superegu, potisnuta ili barem modifikovana u postmodernoj eri. Oslobođenje instinkata id-a, naročito agresije prema očinskom autoritetu, postaje posebno vidljivo. Liberman (2019) komentariše kako roditelji gube autoritet nad svojom decom i kako deca, s druge strane, nameću svoju volju roditeljima. Ako se superego prvo pojavio da potisne Edipov sukob i da očuva vezu sa pretećim ocem, čini se da više ne ispunjava tu funkciju. Tokom protesta protiv COVID-19 u Francuskoj, odnos prema figuri oca (koji se ovde izjednačava sa vladom) prestaje da bude "dvosmislen" i postaje nabijen agresijom i razočaranjem. Ova pojava je delimično motivisana

događajima iz dvadesetog veka, kako tvrdi Frankl (2001), a podstaknuta je postmodernom kulturom i ideologijom.

Ideali koje brane postmoderni pojedinci su suštinski u sukobu sa autoritetima i hijerarhijama koje uspostavljaju društvene nejednakosti, dovodeći do nepravde i zloupotrebe moći. U sadašnjem postmodernom kontekstu, vrednosti subjektivnosti, individualizma i oslobođenja postali su društveni imperativi koji se moraju braniti po svaku cenu. Pošto autoriteti mogu da ometaju ove ciljeve, sukobi su prirodni. Vlada postaje simbol ugnjetača, slepog sledbenika pravila i entiteta koji ograničava individualnu slobodu. Vladin autoritarizam predstavlja sve što postmoderni pojedinci žele da iskorene. Smena vlasti implicitna u ovim protestima vodi do odbacivanja zakona i promoviše oslobađanje agresivnih i instinktivnih nagona, stvarajući gotovo stanje anarhije, što je ilustrovano nasiljem i neredima koji su se desili u nekoliko zemalja tokom pandemije (Wood et al., 2022). Izraz ovih nagona je jak koliko i ljutnja koja se doživljava prema autoritetu. Ljutnja protiv „oca” nije nova, ona je stara koliko i početak porodice (Frankl, 2001); međutim, sloboda izražavanja ovog besa je novina.

Postmoderna kultura ne dozvoljava samo zadovoljenje želja, već i podstiče borbu protiv moćnijih ličnosti. Dezinhibiciju Edipovog sukoba, izraženu u borbi protiv autoriteta, Frojd je povezao sa nedostatkom religije i moralne suzdržanosti. Frojd (1923) tvrdio je da su religija i moral, odnosno "viša priroda ljudi", stečeni procesom ovladavanja Edipovim kompleksom. Ipak, oslobađanje besa prema autoritetu nije dovoljno da se zaključi da je došlo do oslobađanja instinkta id-a. Naprotiv, u kontekstu ove pandemije, cenzura nad id-om bila je značajna za sve koji su se pridržavali COVID ograničenja i preporuka. Većina naših društvenih potreba morala je biti potisnuta ili visoko kontrolisana; naša ritualna ponašanja, kao što je dodirivanje nosa i usta, takođe su morala biti nadgledana; čak i naša osećanja straha, anksioznosti, sumnje i panike morali su biti potisnuta da nas ne bi obuzeli.

Neki tvrde da je tokom COVID-a postojala cenzura medija, gde su mejnstrim televizijski kanali i novine odlučile da ne objavljuju različita mišljenja i ne intervjuišu stručnjake koji su možda imali drugačije mišljenje od onog koje je objavila vlada u vezi sa pravilima COVID-19, kao i vakcinama (Chang et al., 2022). Pored toga, kad god bi se različita mišljenja pojavila u vestima, brzo su bila izbrisana sa veba i onemogućena za pronalaženje. Ova količina samokontrole i cenzure nad instinktima i nagonima evocira tradicionalni frojdovski superego umesto postmodernog superega, ako uzmemo u obzir Franklove tvrdnje. Ipak, ako uzmemo u obzir Žižekov opis postmodernog super-ega, cenzura je njegov sastavni deo, iako se cenzurisani sadržaj drastično promenio u smislu nametanja slobode, jednakosti, poštovanja, samoizražavanja i uživanja. Žižek često daje primer pojma "političke korektnosti" kao novog oblika cenzure. Suprotno onome što tvrdi Frankl, jasno je da i dalje postoji snažan pritisak da se ljudi prilagode određenim vrednostima i idealima. Pitanje je: ko je novi autoritet kojem služimo? Zašto mu služimo? Kako komunicira i koje su njegove strategije i konačna svrha? Na kraju prethodnog pasusa, Žezus, čini se oprezno, postavlja pitanje vezano za novi autoritet kojem služimo, njegove komunikacione strategije, konačnu svrhu i zašto mu služimo. Budući da više ne živimo u skladu s tradicijom i da ne postoji opšteprihvaćeni kodeks koji bi vodio naše društveno i moralno ponašanje, svi naši impulsi, iskustva i postupci postali su teme o kojima treba razmišljati i raspravljati do iscrpljenosti. Zašto bismo određene informacije na koje ćemo se fokusirati, zašto više volimo jednu analizu od druge? Nakon što se suočimo s višestrukim mišljenjima, postaje teško zauzeti definitivni stav za ili protiv nečega ili nekoga. Ova realnost,

umesto da poništi superego, kako bi Frankl rekao, samo povećava nivo anksioznosti povezan sa stalnim sumnjama, željama i razmišljanjem.

„Ako je zakon izgubio sav svoj kredibilitet, kako razlikovati dobro od lošeg?“. Obilje ovih i mnogih drugih pitanja rezultat je kulture zasnovane na relativizmu i subjektivnosti. Dok je pod Frojdovskim superegom anksioznost uzrokovana izvesnošću šta ne smemo da radimo, pod postmodernim superegom anksioznost dolazi od apsolutne neizvesnosti šta treba da radimo. Ovaj zaključak ukazuje na ideju da je ego ideal zauzeo mesto superega. Klinička zapažanja Liebermanove podržavaju ovu tvrdnju. Ona zaključuje da je „novi superego“ suštinski narcisoidniji i subjektivniji – biti dobra osoba odgovara prilagođavanju nečijem idealu dobra, bogatstva i lepote, a ne dobrim i altruističkim sporazumnim delima, kao što su pomaganje drugima, poštovanje deset zapovesti, poštovanje starijih ili ljubaznost. Pojedinci su sada vođeni drugačijim skupom standarda i vrednosti, koji utiču na prirodu i funkcionisanje superega.

Pitanje koje nam se ovde nameće je da li su promene u egu (o kojima smo govorili u članku „Vertikalno nesvesno i novi mehanizmi odbrane“, Jovanović 2024) i superegu čoveka nastajale „spontano“, kroz promene načina života, napredak nauke, tehnike, digitalizaciju ili su dirigovane iz nekih centara moći koji su planski uticali na ovakve promene kako bi dobili čoveka-podanika kakav odgovara njihovoj „agendi“ u određenom istorijskom periodu?

Društveni uticaj se kroz istoriju ostvarivao preko tipičnih mehanizama formiranja uma, takozvanog „mindseta“, tipičnim „sredstvima socijalizacije“:

Mehanizmi represije i potiskivanja – neurotična struktura ličnosti 19. veka (zabrana seksualnosti i agresivnosti, neuroze konflikta, čovek poslušan autoritetu).

Mehanizmi potkupljivanja – narcistična struktura ličnosti 20. veka (zabrana vrednosti, ona se mora kupiti postizanjem „posebnosti“ – čovek dobar kupac svega što simbolizuje vrednost).

Mehanizmi zaglupljivanja – perverzna struktura ličnosti 21. veka (zabrana mišljenja, ono se mora uvesti spolja, neuroze deficita, zavisnosti. Zavistan čovek okrenut protiv svih vrednosti, institucija... pa i drugog čoveka kojeg koristi kao sredstvo).

A već su u najavi kao dominantni, a mogu se videti na delu i sada:

Mehanizmi razluđivanja – u bliskoj budućnosti, verovatna psihotična kultura (povlačenje, nezainteresovanost za realnost, življenje u „svom svetu“, „paralelnom univerzumu“, virtualnoj realnosti – društveno beskoristan čovek).

Vratimo se na pitanje koje je postavio Žezus: Ko je novi autoritet kojem služimo? Zašto ga služimo? Kako komunicira i koje su njegove strategije i konačna svrha? Kome je i zašto potrebna perverzna struktura ličnosti? Psihotična? Šta će sa njom kao podanikom? Zameniti je robotima, veštačkom inteligencijom? Ako Id, sa nagonom smrti u njemu, nije ta destruktivna sila koju treba držati pod kontrolom da ne bi uništila čovečanstvo i civilizaciju, ako je, kao što napred navedeni autori kažu, problem u super-egu kojeg nam nameće autoritet, preko agenasa socijalizacije, ko to i zašto vekovima „kvari čoveka“? Jasno je da nisu sve društvene institucije loše same po sebi, da zakoni nečemu služe, da vrednosne norme kao društvena konvencija takođe imaju određenu svrhu. Ali, odakle potiče taj višak ograničenja, višak razuzdanosti, zloupotrebe drugog čoveka? Gde je izvor tog zla? U Idu samog čoveka ili u moćnicima koji kreiraju devijacije ovog sveta?

Čomski kaže: „Pametna načina da se ljudi drže pasivnima i poslušnima je strogo ograničiti spektar prihvatljivih mišljenja, ali omogućiti vrlo živu diskusiju unutar tog spektra“ (1988, str. 46). Da li se to dešava u psihoanalizi i psihoterapiji? Živa diskusija o uticaju roditelja, majke... na razvoj, a retko bavljenje u savremenoj literaturi uticajem društva, medija, društvenih mreža, obrazovanja... na formiranje ličnosti, ega, superega? Još ređe pitanje je ko stoji iza svih tih procesa, ko im je konceptualni tvorac, organizator i realizator (kroz različite „agense socijalizacije“)?

Da li se, i kako, kroz te procese uticaja na razvoj čoveka i kreiranje strukture ega i super-ega, zapravo utiče na formiranje čoveka kao „korisnog idiota“? "Korisni idiot" je pežorativni izraz koji se često koristi za osobu koja nesvesno ili naivno podržava političku ili ideološku agendu koja nije u njenom najboljem interesu. Ovaj izraz se pripisuje Vladimiru Iljiču Lenjinu, iako nije jasno da li ga je zaista koristio. Koncept je bio popularan u političkim analizama tokom Hladnog rata, ali se i danas koristi u opisu ljudi koji se nekritički slažu ili podržavaju neku političku ili ideološku poziciju.

Pitanje je, međutim, da li se ovaj pojam može ograničiti samo na podržavanje političke ili ideološke agende. Zar nije određen način življenja, odsustvo moralnih vrednosti, narcistički superego, eksploatacija drugoga, korišćenje drugog čoveka kao sredstva u isto vreme i podrška agendi i ideologiji koje su uticale na kreiranje takvih promena u ličnosti čoveka jer su joj bile potrebne za ostvarivanje nekih interesa?

Zaključak

Brojni kliničari, psihoterapeuti i drugi praktičari uočavaju da je došlo do promena u egu i superegu klijenata, posebno u zapadnoj kulturi, i pokušavaju da ih povežu sa društvenim uzročnicima koji se, preko različitih agenasa socijalizacije, odražavaju na promene kod individue.

Kada su u pitanju promene u egu, o čemu smo govorili u članku „Vertikalno nesvesno i novi mehanizmi odbrane“, možemo reći da su klasični mehanizmi „horizontalnog nesvesnog“ (uveli smo termine horizontalno i vertikalno nesvesno da bismo razlikovali nesvesno koje je posledica potiskivanja i nesvesno koje je posledica cepanja i „parcijalizma“ – mehanizma izbegavanja povezivanja, u kojem je individua nesvesna veza između svesnih aspekata uma) u velikoj meri zamenjeni mehanizmima vertikalnog nesvesnog, u kojem su uočeni novi, neopisani mehanizmi odbrane. Pored cepanja koje je već opisano u literaturi, i njemu pridruženih „primitivnih mehanizama odbrane“ (negacija, projekcija, introjekcija, projektivna identifikacija...), uočili smo i mehanizme koji se grupišu oko mehanizma parcijalizacije – sklonosti nepovezivanju.

Promene u egu, nepovezivanje, nerazmišljanje, fragmentacija, povezane su sa promenama u superegu, koji je skloniji nekritičkom gutanju introjekata i takođe fragmentaciji.

U ovom radu bavili smo se promenama u superegu, povezujući ih sa promenama u društvu, prateći kako su narcizam i individualizam kasnog dvadesetog veka, kroz vrednovanje sebičnosti, pohlepe, bogaćenja i eksploatacije, pripremili teren za razvijanje perverzno načina funkcionisanja „žmurenjem“ na različite devijacije. Nema sugestije da svaki, ili čak većina, pojedinaca lično pokazuje dinamiku u njenom kliničkom smislu. Ono što se sugerise jeste da društvo funkcionise sistemski na osnovu identifikovane dinamike i da će to zauzvrat uticati na pojedince i oblikovati njihovo ponašanje.

Sa promenama u tipičnom obliku povezanosti među ljudima ka parazitskom obliku povezivanja, promenama u egu i odnosu prema realnosti, postavili smo pitanje: šta je ostalo od superega? Da li je došlo do dekonstrukcije superega ili do nekih bitnih promena u njegovoj organizaciji?

Psihoanalitičari su bili toliko skloni da pronađu korene ljudske destruktivnosti u idu, navodnoj „zveri“ u čoveku, da su grubo propustili da prepoznaju njegove korene u jedinstvenom ljudskom superegu. Pratili smo razvoj psihoanalitičke misli, od rada sa klijentovim superegom u psihoanalitičkom procesu, od Aleksanderove i Ferencijeve ideje da superego treba demolirati, preko ideja Melanije Klajn da ga treba transformisati od primitivnih progoniteljskih formi ka superegu koji se zasniva na ljubavi prema objektu, istraživanja Money–Kyrle o fazama razvoja i transformacija nezrelih oblika superega u zrele, Rackerove teze da je ljubav prema sebi izvor moralnosti... No, dok su psihoanalitičari razmatrali da li u procesu psihoanalitičkog tretmana treba demolirati superego, ili ga transformisati, ili razvijati ljubav prema sebi kao osnovu savesti kako bi se ona, kroz ljubav prema drugima, formirala kao zrela moralnost, kultura je radila svoje i dovodila do promena u superegu kakve možemo videti danas kod velikog broja ljudi. Kakav je taj novi „postmoderni superego“?

Koncept postmodernog superega skovao je Slavoj Žižek kako bi uveo transformacije koje je uočio u moralnom ponašanju zapadnih društava na prelazu u novi milenijum. Prema postmodernistima, naše racionalne i naučne vrednosti samo su uspele da odvedu čovečanstvo u ratove i u još veće stanje siromaštva, predrasuda i ugnjetavanja. Postmodernizam karakteriše

skeptičan i nihilistički odnos prema univerzalnim pojmovima, kao što su pojmovi istine, stvarnosti i znanja, i prema svakom autoritetu. Da li je to demoliranje superega? Ono što su Aleksander i Ferenci smatrali poželjnim?

Autoriteti koji se ovde razmatraju nisu samo guverneri i organi za sprovođenje zakona, već i Bog(ovi), roditelji, učitelji i bilo ko ko bi mogao biti u poziciji moći nad nama. Ovaj odnos, umesto da bude obeležen poštovanjem, strahom i divljenjem, sada karakteriše bes, skepticizam, nepoverenje i neizvesnost. Ova patrijarhalna veza je u osnovi super-ega i zato Frankl tvrdi da je svedok „ubistva superega“. Slično, Žižek (1999) opisuje postmodernog subjekta kao sve više narcisoidnog, opsednutog slobodom, samoostvarenjem i uživanjem. Dok se Frankl radije fokusira na problem necenzurisanog oslobađanja instinktivnih impulsa, Žižek naglašava postmodernu kulturnu ideologiju koja leži u osnovi ovih impulsa. Oba autora se slažu da je došlo do preokreta tradicionalnih vrednosti i roditeljskog autoriteta zarad slobode i oslobođenja. Pitanje je, međutim, kakva je ta sloboda i ima li odgovornosti u njoj?

Stare vrednosti su demolirane, kao i stari superego koji se gradio unošenjem tih vrednosti, ali šta je ostalo? Da li je izgrađeno nešto novo, nove vrednosti, novi smisao, svrha...?

Pojavljuje se takozvano „novonormalno“ kao produkt „hipernormalizacije“ gotovo svega što je ranije smatrano devijacijom od normalnog. Ipak, postavlja se pitanje odakle porast anksioznosti kod ljudi, ako im više ne pretili strogi moralistički superego?

Žezus (1999) govori o tome da je moguće da ego ideal postane jači dok super-ego slabi, što dovodi do toga da pojedinci osećaju stid, a ne krivicu. Osim toga, imajući u vidu činjenicu da je ego-ideal u prošlosti često bio povezan sa narcizmom i da je postmoderni društvo opisano kao pretežno narcisoidno, moglo bi se sugerisati da je ego-ideal preuzeo komandu nad psihom na štetu superega. Ova hipoteza bi mogla da objasni kako anksioznost može opstati, iako je veza sa autoritetom oštećena.

Ako prihvatimo naglasak koji je postmodernizam stavio na individualizam i na obavezu da budemo slobodni, kao i na to kako je srušio sve moralne institucije, onda je razumljivo da pojedinci osećaju nedostatak moralnog kompasa. Sloboda donošenja sopstvenih izbora samo povećava neizvesnost i poteškoće u njihovom donošenju, posebno u poređenju sa jednostavnošću praćenja tradicije ili religioznog teksta koji unapred utvrđuje cilj života i način da se taj cilj postigne.

Odsustvo krivice ne znači nužno da je super-ego uništen. Ako uzmemo u obzir dvojni super-ego o kojem je govorila Melanija Klajn, gde su dobro i loše podeljeni mehanizmom cepanja, odsustvo krivice može značiti da smo suočeni sa primitivnim i sadističkim superegom, koji još nije dostigao depresivnu poziciju spajanja dobrih i loših objekata i potrebe za reparacijom, ili sa kolektivnom regresijom na paranoidno-šizoidnu poziciju.

Prema Žižeku (1999), postmoderni superego je doneo jednu posebnu i jedinstvenu obavezu — obavezu da budemo slobodni i da uživamo u životu. Ego ideal postaje diktator. Ako se pojedinci ohrabruju da imaju maksimalno zadovoljstvo uživajući u najvećoj meri, onda moraju da uživaju. U suprotnom, ako osećaju da su mogli više da uživaju ili ne mogu da uživaju, to će rezultirati osećanjem krivice za neuspeh u tome da se bude srećan i za neuspeh da se bude uspešan, što su diktati novog doba. Ako kultura više ne nameće obaveze, postmoderni pojedinci ih sada nameću sebi i osećaju se prinuđeni da uživaju u njima, jer su oni ti koji „biraju“ da ih ispune.

Postmoderni društvo je lažno permissivno jer je prepuno propisa i nameta pod lažnim izgovorom da nam obezbede sreću. Umesto krivice za neku nepravdu ili štetu načinjenu drugom ljudskom biću, moderni čovek će se pre osećati krivim što je pojeo nešto slatko dok drži dijete, što nije otišao u teretanu (narcistički diktat fizičkog izgleda) ili što nema šta atraktivno da stavi na Instagram ili neku drugu društvenu mrežu, što bi pokazalo kvalitet njegovog života.

Patrik MekGinis je konceptualizovao nove anksioznosti digitalnog doba: FOMO i FOBO. FOMO (Fear of Missing Out), strah da se ne propusti nešto, da se ne bude u toku, informisan, FOBO (Fear of Better Options), strah od odlučivanja za nešto, jer se uvek može pojaviti neka bolja opcija.

Novonormalni superego (ili ego ideal) je na većinu etičkih normi liberalan, dok je na neka „izabrana pitanja“ krajnje strog, dogmatičan i podložan učestvovanju u diktaturi. Možemo se zapitati kojem je gospodaru i za šta je baš takav potreban?

Libermanova zaključuje da je „novi superego“ zasnovan na drugačijem moralu, koji se temelji na narcisoidnosti.

Žezus (2020), prateći ponašanja ljudi u različitim zemljama za vreme pandemije COVID-19, pokušao je da dođe do nekih zaključaka o postmodernom superegu, videvši ga kao krhku strukturu koja se može vratiti u prethodna stanja (represivnog superega, poslušnog autoritetu) kad god je to potrebno ili kada postoji ozbiljna pretnja. Međutim, ni on nije siguran u svoj zaključak pa ostavlja i drugu mogućnost da poštovanje pravila COVID-a podržava ideju postmodernog super-ega, umesto da ukazuje na regresiju. Kao što je Lipovecki (2015) primetio, hipermoderna društva su razvila brigu za solidarnost i pravednost; stoga, ako su pravila COVID-a shvaćena kao nečija obaveza prema društvu, nečija obaveza da čini dobro i deluje moralno, izvršioci su mogli da podržavaju svoj individualni suverenitet tako što su prisvajali vladine direktive kao svoja lična uverenja. Ovo se može shvatiti kao način pokoravanja autoritetu bez njegovog priznavanja, bez ugrožavanja njihovog individualizma.

Vezano za ovakav Žezusov zaključak, postavljamo opravdano pitanje: Ovakav zaključak podrazumeva, ipak, da je autoritet, u slučaju pandemije, racionalan, da ne koristi pandemiju za bogaćenje, oduzimanje ljudskih prava, sprovođenje „medicinske diktature“. Da su sva takva mišljenja i upozorenja „teorije zavere“ plasirane od onih zaraženih „postmodernim super-egom“ koji iracionalno žele da sruše autoritet, pa makar ih to koštalo puno i makar time ugrožavali opštu bezbednost drugih ljudi i društva. Da li je regresija na stari „Frojdovski super-ego“ zapravo dobro rešenje u situacijama opasnosti (ispada kao da je to regresija na bolje)?

Rizikujući da zvučimo kao „teoretičari zavere“, može li se, makar u svrhe naučne sumnje i dopuštanja alternativnih mišljenja, postaviti pitanje vezano za to da li je autoritet, u slučaju pandemije i mera, zapravo sve otvorenije zao? Da li potpunom kontrolom medija i onemogućavanjem stručne polemike uvodi nove introjekte u superego ljudi, zahtevajući apsolutnu poslušnost? Superego koji kaže: „Možeš da radiš šta hoćeš, da budeš razuzdan, sebičan, narcističan, da ni u šta ne veruješ, da odbaciš sve moralne norme, vrednosti, Boga, sve kolektivne identitete i pripadnosti (nacionalni, porodični, polni,... pa i pripadnost ljudskoj vrsti na kraju). I dobro je da budeš takav. Sve ti je dozvoljeno, osim da ne budeš takav i da misliš i osporavaš moju agendu vladanja svetom.“ Izgleda da Žezus ne uzima u obzir, makar hipotetički, i tu alternativu. On nastavlja da objašnjava ponašanje onih koji su se bunili protiv vladinih mera, kršili ih, kao nesvesnu borbu sa očinskim autoritetom, probijanje agresivnih impulsa iz Id-a, ne ostavljajući mogućnost da su oni koji su se bunili u pravu, da to nije nikakva nesvesna borba sa

očinskim autoritetom, već racionalni, obavešteni otpor manipulaciji i oduzimanju ljudskih prava.

Ipak, Žezus (2020) uočava zbunjenost ljudi vezanu za to kome i čemu uopšte verovati. Dok je pod frojdovskim super-egom anksioznost uzrokovana izvesnošću šta ne smemo da radimo, pod postmodernim super-egom anksioznost dolazi od apsolutne neizvesnosti šta treba da radimo.

Kada pogledamo promene u superegu šire zajednice kroz prizmu neoliberalizma kao dominantne političke ideologije Zapada, možemo uočiti slične mehanizme fragmentacije kao i u egu pojedinca. Polarizacija društva postala je oštra, pri čemu se jedna strana okrenula rušenju tradicionalnih vrednosti i kolektivnih identiteta (levica, globalisti), dok druga nastoji da ih sačuva i ojača (desnica, suverenisti). Ove ideološke podele reflektuju se na svakodnevne socijalizacijske procese, koji oblikuju pojedinca kroz porodicu, obrazovanje i medije. Kroz procese introjekcije i identifikacije, pojedinci su sve više zbunjeni i fragmentirani, što onemogućava stvaranje koherentne slike objekta, sveta i vrednosti koje treba internalizovati.

U društvu je prisutna ozbiljna ambivalencija koja se reflektuje i na individualni nivo. Naime, ljudi teško mogu izgraditi koherentni sistem vrednosti jer je moralna slika sveta postala podeljena, fragmentirana i polarizovana. Dobri i loši aspekti vrednosti više ne komuniciraju međusobno, jer su razdvojeni mehanizmima cepanja i parcijalizacije. Svaka strana drži za sebe ono što je dobro, dok sve što je suprotno njenim vrednostima projektuje u druge. To dovodi do povrđivanja pojedinih, često nelogičnih i iracionalnih stavova koji nisu promišljeni, već se temelje na površinskim, emocionalnim reakcijama.

Tako se rađa problem moralnih sudova. S obzirom na to da su ovi sudovi često plod duboko ukorenjenih, ali nedomišljenih introjekcija, ljudi postaju isključivi u odbrani svojih stavova. Polarizacija se ne vidi samo kao ideološka borba, već kao duboko ukorenjena psihološka podela koja sprečava dijalog i zdravu diskusiju, čime se gubi sposobnost za donošenje kompleksnih etičkih zaključaka. Ovaj fenomen nije samo individualni, već je postao i društveni problem koji se prenosi kroz sve sfere društva.

U ovom fragmentiranom društvenom okruženju postavlja se pitanje: Kako da se snalazimo u svetu u kojem je istina relativizovana i moralna vrednost postaje subjektivna? Pitanje postojanja dobrog i zlog postaje pitanje vlastite pripadnosti, dok se istina sve više pretvara u narativ koji je oblikovan ideologijom. Svaka strana veruje da je „dobro“ na njihovoj strani, a „zlo“ na suprotnoj, što stvara duboku konfuziju i nesigurnost u svakodnevnom životu.

Na individualnom nivou, posledice ovog kolektivnog zbunjenja su jasne – mnogi ljudi, suočeni sa potpunom neizvesnošću o tome šta je ispravno, jednostavno se povlače u svoje „sigurne zone“, gde veruju da imaju kontrolu. No, to često znači i da postaju „korisni idioti“ – pojedinci koji postaju nesvesni sledbenici ideoloških narativa, ne postavljajući pitanja o njihovoj istinitosti ili etičkoj opravdanosti.

U takvom svetu, ulogu terapeuta ne možemo posmatrati samo u kontekstu individualnih problema klijenata. Naši klijenti dolaze sa izazovima koji nisu samo posledica njihovih unutrašnjih konflikata, već i šire društvene „radijacije“ koja se prenosi na njihov mikro svet. Kao terapeuti, suočavamo se sa pitanjem kako da održimo našu vrednosnu neutralnost, dok istovremeno ne zanemarujemo širu društvenu stvarnost. Da li su naši alati i tehnike dovoljni za suočavanje s ovom sveprisutnom konfuzijom?

U kontekstu O.L.I. Integrativne Psihodinamske Psihoterapije, razvijeni su specifični metodološki pristupi za rad na defragmentaciji Ega i Super-Ega. Cilj je razvoj celovitosti objekta, kao i sazrevanje introjekata – od primitivnih, sirovih introjekata do onih koji se mogu misaono obraditi, prihvatiti kroz svesnu identifikaciju ili, u suprotnom, odbaciti. Ovaj pristup nudi mogućnost za prevazilaženje polarizovanih, emocionalno nabijenih stavova i pruža klijentima alat za postizanje unutrašnje ravnoteže i izgradnju zdravijeg i koherentnijeg sistema vrednosti.

Literatura

- Alexander, F. (1925). A metapsychological description of the process of cure. *International Journal of Psycho-Analysis*, 6, 13–34.
- Bauman, Z. (1998). *Postmodernity and its discontents*. Polity Press.
- Bloom, P. (2010, May 3). The moral life of babies. *The New York Times Magazine*.
- Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. Heinemann.
- Bion, W. R. (1967). *Second thoughts*. Maresfield Library.
- Carveth, D. (2011). Review of A Dark Trace: Sigmund Freud on the Sense of Guilt by Herman Westerink. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 47(2), 213–215.
- Chang, K.-C., Hobbs, W. R., Roberts, M. E., i Steinert-Threlkeld, Z. C. (2022). COVID-19 increased censorship circumvention and access to sensitive topics in China. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(4).
- Edwards, H. S., i Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Pantheon Books.
- Ferenczi, S. (1928 [1927]). The elasticity of psycho-analytic technique. In M. Balint (Ed.), *Final contributions to the problems and methods of psychoanalysis* (pp. 87–101). Basic Books.
- Frankl, G. (2001). *Foundations of morality: An investigation into the origins and purpose of moral concepts*. Open Gate Press.
- Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle* (pp. 1–83). <https://doi.org/10.1037/11189-001>
- Freud, S. (1923). The ego and the id. In J. Strachey (Ed. i Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 19, pp. 1–66). Hogarth Press.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, volume XIX (1923–1925): The ego and the id and other works (pp. 1–66). Hogarth.
- Freud, S. (1930). *Civilization and its discontents*. In J. Strachey (Ed. i Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 21, pp. 57–146). Hogarth Press.
- Freud, S. (1933). *New introductory lectures on psychoanalysis*. In J. Strachey (Ed. i Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 22, pp. 3–182). Hogarth Press.
- Freud, S. (1958). Lines of advance in psychoanalytic therapy. In J. Strachey (Ed. i Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 17, pp. 157–168). Hogarth Press.
- Freud, S. (1974). Group psychology and the analysis of the ego. In J. Strachey (Ed. i Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 18, pp. 67–143). Hogarth Press.
- Freud, S. (1991). *On metapsychology*. Penguin Books.
- From, E. (1982). *Samerhil za i protiv*. In *Zbornik. Prosveta*.

- Fromm, E. (1984). *On disobedience: And other essays*. Routledge i Kegan Paul.
- Jacoby, R. (1975). *Social amnesia: A critique of contemporary psychology*. Beacon Press.
- Jacoby, R. (1983). *The repression of psychoanalysis: Otto Fenichel and the political Freudians*. Basic Books.
- Jesus, S. (2023). Freedom and anxiety: A psychoanalytic exploration of the super-ego in the postmodern era. *Trends in Psychology*.
- Jovanović, N. (1985). *Osnove psihoterapije i savetovanja: priručnik za vežbe*. Filizofski fakultetu u Beogradu, odsek za psihologiju.
- Jovanović, N. (1988). Psihoanalitički metod i analiza superega, *Zbornik radova Psihološkog Savetovališta Filozofskog Fakulteta u Beogradu, Prezentovano na teorijskom seminaru Beogradskog Psihoanalitičkog Društva 1*, 85–93.
- Jovanović, N. (2024). Vertikalno nesvesno i novi mehanizmi odbrane. *Uvidi - Časopis Evropske Asocijacije za Integrativnu Psihodinamsku Psihoterapiju*, 1, 48-70.
- Klein, M. (1937). *Love, hate and reparation*. Hogarth Press.
- Klein, M. (2002). *Love, guilt and reparation*. Simon i Schuster.
- Lieberman, J. (2019). *Clinical evolutions on the superego, body, and gender in psychoanalysis*. Routledge.
- Lieberman, J. S. (2017). Review of Usher, S. F. (2016). *Separation—individuation struggles in adult life: Leaving home*. Routledge. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 24, 227–230.
- Lifton, R. J. (1986). *The Nazi doctors: Medical killing and the psychology of genocide*. Basic Books.
- Lipovetsky, G. (1992). *Le crépuscule du devoir*. Gallimard.
- McGuinnis, P. (2004). Social theory at HBS: McGuinnis two fos. *Harbus*.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. Harper i Row.
- Money-Kyrle, R. (1952). Psychoanalysis and ethics. *International Journal of Psycho-Analysis*, 33, 395–403.
- Racker, H. (1966). Ethics and psychoanalysis and psychoanalysis of ethics. *International Journal of Psycho-Analysis*, 47, 63–71.
- Rosenfeld, H. A. (1952). Notes on the psychoanalysis of the super-ego conflict of an acute schizophrenic patient. *International Journal of Psychoanalysis*, 35, 138–140.
- Rucker, H. (1966). Ethics and psychoanalysis and psychoanalysis of ethics. *International Journal of Psycho-Analysis*, 47, 63–71.
- Rousseau, J.-J. (1754). *Discourse on inequality*. Kessinger Legacy Reprints.
- Sagan, E. (1988). *Freud, women, and morality: The psychology of good and evil*. Basic Books.
- Wood, R., Reinhardt, G. Y., Rezaee-Daryakenari, B., i Windsor, L. C. (2022). Resisting lockdown: The influence of COVID-19 restrictions on social unrest. *International Studies Quarterly*, 66(2).

Žižek, S. (1999). 'You may!'. *London Review of Books*, 21(6).

Sandra Jovanović
Psiholog i psihoterapeut
Eduktor OLI metoda⁷

Đorđe Civrić
Psiholog
Psihoterapeut OLI metoda u superviziji⁸

Razmatranja narcističke organizacije ličnosti iz ugla Kohutove psihologije selfa, Frojdovih psihoseksualnih stadijuma razvoja, OLI IPP i njihovih implikacija u psihoterapijskoj praksi

Prikaz slučaja "Z.D."

Sažetak

Rad istražuje narcističku organizaciju ličnosti kroz integrativnu prizmu tri psihodinamska pristupa: Kohutove psihologije selfa, Frojdovih psihoseksualnih stadijuma razvoja i OLI integrativne psihodinamske psihoterapije. Cilj rada je da demonstrira komplementarnost ovih pristupa u razumevanju i tretmanu narcističke problematike, kao i njihovu praktičnu primenu u kliničkom radu.

Teorijski deo rada analizira ključne koncepte svakog od pristupa dok je praktična primena ilustrovana kroz prikaz slučaja "Z.D.", koji demonstrira psihodinamski pristup u radu sa narcističkom organizacijom ličnosti. Analizirani su specifični izazovi u terapijskom procesu, uključujući rad sa transferom, otporima i narcističkim odbranama, kao i značaj empatijskog pristupa u izgradnji terapijskog saveza.

Rezultati rada ukazuju na značaj psihodinamskog pristupa u razumevanju i tretmanu narcističke organizacije ličnosti u cilju razvoja efikasnijih terapijskih intervencija. Rad doprinosi boljem razumevanju načina na koje se ova problematika manifestuje u kliničkoj praksi i nudi smernice za unapređenje terapijskog rada sa ovom problematikom.

Ključne reči: narcistička organizacija ličnosti, psihologija selfa, psihoseksualni razvoj, OLI psihoterapijski modalitet, integrativni pristup, psihodinamski pristup, introjekcija, analiza introjekata, prikaz slučaja

⁷ jovanovicsandra@hotmail.com

⁸ djordjecivricpsiholog@gmail.com

1. UVOD

Poslednje decenije dvadesetog i početak dvadeset prvog veka obeležio je značajan porast interesovanja za narcističku organizaciju ličnosti, kako u kliničkoj praksi i naučnoj literaturi, tako u opštem društvenom diskursu. Iako postoji veliki broj radova koji se bave narcističkim poremećajem ličnosti i fenomenom narcizma, u ovom radu fokusiraćemo se specifično na psihodinamiku narcizma, istražujući obrasce mišljenja, osećanja i ponašanja karakteristične za ove strukture ličnosti i vrednosti koje stoje iza njih. Posebnu pažnju posvetićemo funkciji obrazaca u održavanju narcističke ravnoteže i dobre slike o sebi, kao i načinima na koje psihoterapijski proces može pomoći klijentu da razvije zrelije mehanizme održavanja realističnog samopoštovanja i usvajanja drugačijeg sistema vrednosti.

Savremeno društvo, sa svojim fokusom na individualizam, društvene mreže i instant gratifikaciju, stvorilo je plodno tlo za razvoj i manifestaciju narcističkih obrazaca ponašanja (Twenge i Campbell, 2009). U kliničkoj praksi, terapeuti se sve češće susreću sa klijentima koji pokazuju kompleksnu simptomatologiju karakterističnu za narcističku organizaciju ličnosti, što stvara potrebu za dubljim razumevanjem ovog fenomena i razvojem efikasnih terapijskih pristupa (Levy et al., 2019).

Važno je naglasiti da narcizam nije isključivo patološki fenomen, već predstavlja univerzalni aspekt ljudske psihe koji se manifestuje u različitim stepenima i oblicima kod svakog pojedinca (Kohut, 1971). U psihoterapijskoj praksi, elementi narcističke organizacije ličnosti mogu se uočiti kod većine klijenata, bilo kao deo njihove karakterne strukture, bilo kroz narcističke odbrane koje se aktiviraju tokom terapijskog procesa. Ova univerzalnost narcističke dinamike čini njeno razumevanje neophodnim za svakog psihoterapeuta, bez obzira na njegovu primarnu teorijsku orijentaciju.

Rad sa klijentima koji imaju izraženu narcističku organizaciju ličnosti predstavlja poseban izazov za terapeute iz više razloga. Ovi klijenti često pokazuju snažne odbrane koje otežavaju pristup njihovom unutrašnjem svetu i autentičnim emocijama (Levy et al., 2019). Karakteristične su teškoće u uspostavljanju i održavanju terapijskog saveza. Izrazita vulnerabilnost na narcističke povrede može dovesti do iznenadnih prekida terapije ili intenzivnih "acting out" reakcija. Terapeuti se suočavaju sa složenim kontratransfernim odgovorima, od osećaja nekompetentnosti i bespomoćnosti do ljutnje i želje za konfrontacijom. Poseban izazov predstavlja održavanje empatijske povezanosti u situacijama kada se terapeut suočava sa klijentovom grandioznošću ili obezvređivanjem terapeuta, kao i pronalaženje prave mere u balansiranju između podržavanja zdravih narcističkih potreba i rada na patološkim obrascima.

Psihodinamski pristupi pokazuju se kao nezamenljivi u radu sa narcističkom organizacijom ličnosti jer jedini omogućavaju dubinsko razumevanje intrapsihičkih procesa, nesvesnih konflikata i razvojnih faktora koji leže u osnovi narcističke problematike. Njihova teorijska dubina i klinička sofisticiranost pružaju neophodan okvir za razumevanje složene dinamike narcističkih stanja i razvoj efikasnih terapijskih intervencija (Kernberg, 2014). Posebno je značajna sposobnost psihodinamskog pristupa da rasvetli način na koji rani razvojni obrasci i

objektni odnosi oblikuju trenutno funkcionisanje ličnosti, kao i njegova moć da kroz transferno-kontratransferni odnos omogući korektivno emocionalno iskustvo.

Zbog svega navedenog, razumevanje narcističke organizacije ličnosti zahteva širi pristup koji integriše različite teorijske perspektive. U ovom radu fokusiramo se na tri psihodinamska pristupa: Kohutovu psihologiju selfa, Frojdove psihoseksualne stadijume razvoja i OLI integrativnu psihodinamsku psihoterapiju. Ova tri pristupa, iako nastala u različitim istorijskim kontekstima i sa različitim teorijskim osnovama, pokazuju izuzetnu komplementarnost u razumevanju i tretmanu narcističke organizacije ličnosti.

Hajnc Kohut je svojim revolucionarnim konceptom psihologije selfa ponudio način razumevanja narcizma koji prevazilazi tradicionalno viđenje ovog fenomena kao patološkog (Kohut, 1971, 1977). Njegovo razumevanje selfobjektnih potreba i značaja empatijskog pristupa u terapiji postavilo je temelje za humaniji i efikasniji tretman narcističkih klijenata. Kohutovi koncepti grandioznog selfa, idealizovanog roditeljskog imaga i blizanačkog alterega pružaju dragocen okvir za razumevanje razvoja i održavanja narcističke organizacije ličnosti.

Sa druge strane, Frojdova teorija psihoseksualnog razvoja, sa svojim fokusom na oralni, analni i falični narcizam, omogućava nam da razumemo dublje korene narcističkih obrazaca i njihovu povezanost sa ranim razvojnim fazama (Freud, 1914/1957, 1923/1961). Takođe, razumevanje narcističkog ponosa i sistema vrednosti narcističkog karaktera predstavljaju nezaobilazan okvir u radu sa ovom populacijom.

OLI integrativna psihodinamska psihoterapija donosi savremeniju integrativnu perspektivu koja posebnu pažnju posvećuje emocionalnim kompetencijama i "kontraveštinama". Ovaj pristup pruža nove alate za rad sa narcističkom organizacijom ličnosti, istovremeno integrišući uvide tradicionalnih psihodinamskih teorija sa savremenim razumevanjem emocionalnog razvoja i funkcionisanja ličnosti.

Motiv za pisanje ovog rada proizilazi iz kliničkog iskustva koje ukazuje na potrebu za integracijom različitih teorijskih perspektiva u radu sa narcističkom organizacijom ličnosti. Cilj rada je da kroz teorijsku analizu i prikaz slučaja "Z.D." demonstriramo kako se ovi različiti pristupi mogu komplementarno koristiti u terapijskoj praksi.

Rad je strukturiran tako da najpre pruža detaljan teorijski pregled sva tri teorijska pristupa, nakon čega sledi analiza njihovih praktičnih implikacija u terapijskom radu. Centralni deo rada predstavlja prikaz slučaja koji ilustruje kako se teorijski koncepti manifestuju u praksi i kako se različite terapijske intervencije mogu integrisati u koherentan terapijski pristup. Posebna pažnja posvećena je analizi transfera, odbrana, introjekata i procesa promene, kao i specifičnostima rada sa narcističkom vulnerabilnošću.

Kroz integraciju teorije i prakse, ovaj rad nastoji da doprinese boljem razumevanju narcističke organizacije ličnosti i pruži smernice za efikasniji terapijski rad sa ovom kompleksnom populacijom. Verujemo da kombinovanje uvida iz pomenutih pristupa može značajno unaprediti našu sposobnost da pomognemo klijentima sa narcističkom organizacijom ličnosti u njihovom putu ka psihološkom rastu i razvoju.

2. TEORIJSKI DEO

2.1. Kohut i psihologija selfa

Kohut je dao izuzetno značajan doprinos razumevanju narcizma, redefinišući ga kao razvojni proces koji, u zdravoj formi, vodi ka formiranju realističke slike o sebi i drugima (Kohut, 1971). Za razliku od tradicionalnog, patološkog shvatanja, Kohut konceptualizuje zdrav narcizam kao osnovu za razvoj zrelog samopoštovanja i realističnih ideala.

Prema teoriji psihologije selfa, narcistički sektor ličnosti predstavlja univerzalnu strukturu prisutnu kod svih ljudi. Međutim, nepovoljni razvojni uticaji mogu dovesti do njegove patološke organizacije, koja se manifestuje kroz nerealistične predstave o sebi i značajnim drugima, kao i kroz intenzivnu upotrebu odbrambenih mehanizama koji održavaju te distorzije (Kohut i Wolf, 1978).

Kohut identifikuje dva ključna stuba narcističkog sektora ličnosti koji se formiraju tokom normalnog razvoja:

1. *Grandiozni-egzibicionistički self*, koji kroz optimalan razvoj evoluira u zdravu samoasertivnost i realistično samopoštovanje
2. *Idealizovani roditeljski imago*, koji predstavlja internalizovanu sliku roditelja i njihovih vrednosti, a koji se kroz razvoj transformiše u realistične internalizovane vrednosti i ideale

Šta ovo znači? Svi se mi rađamo nerealistični, sa osećajem onipotencije i nesvesni svojih i roditeljskih svarnih mogućnosti. Razvojni proces podrazumeva postepenu transformaciju ove inicijalne infantilne onipotencije i idealizacije. Kroz seriju manjih optimalnih frustracija i razočaranja, dete postepeno modifikuje nerealistične predstave o sebi i roditeljskim figurama (Kohut, 1984). U zdravom razvoju, ova razočaranja bivaju kompenzovana realističnim dostignućima u domenu grandioznog selfa i realističnom procenom roditeljskih kapaciteta i vrednosti – nismo baš svemogući i superiorni, ali smo dovoljno dobri tj. imamo osećaj lične vrednosti koji ne moramo da nadopunjujemo lažnim predstavama.

Sa druge strane, patologija narcističkog sektora može se manifestovati na dva načina: kroz fiksaciju na grandioznost u domenu grandioznog selfa, ili kroz deficite nastale usled fiksacije na arhaične idealizacije drugih u domenu idealizovanog roditeljskog imaga. Razumevanje ovih razvojnih putanja ključno je za planiranje psihoterapijske intervencije koja će facilitirati razvoj zrelijih, realističnijih struktura bipolarnog selfa.

2.1.1. Grandiozni self

Kohutova teorija psihologije selfa posebnu pažnju posvećuje razvoju grandioznog selfa, koji kroz optimalan razvoj evoluira u samoasertivni pol bipolarnog selfa (Kohut, 1971). Ova transformacija se manifestuje kroz tri ključna aspekta: regulaciju samopouzdanja, kapacitet za uživanje u fizičkim i mentalnim aktivnostima i sposobnost za realizaciju ciljeva i ambicija.

Transformacija arhaičnog grandioznog selfa odvija se primarno kroz proces roditeljskog ogledanja (mirroring). Kohut (1984) naglašava da adekvatan roditeljski odgovor prepoznaje i reflektuje autentične talente i veštine deteta, šaljući poruku o njegovoj vrednosti i kapacitetima.

Neadekvatno ogledanje može rezultirati različitim formama patologije u domenu samoasertivnih ambicija kao što su deficiti u regulaciji samopouzdanja, nemogućnost doživljaja zadovoljstva u aktivnostima i teškoće u održavanju ciljeva i osećaja svrhe. Vrste neadekvatnog ogledanja su sledeće:

Deficit ogledanja - Karakteriše ga potpuno odsustvo refleksije detetovih kvaliteta i komunicira poruku o nepostojanju vrednosti. Poruka koja se šalje je “nisi interesantan, vredan”.

Selektivno ogledanje - Fokusira se isključivo na roditeljski vrednovane karakteristike i često reflektuje roditeljske neispunjene ambicije. Roditelji često izgovaraju “vidi ga, isti ja” dok u sebi nesvesno misle “on će postići ono što ja nisam i time me nadopuniti” a poruka koja se šalje je “vrediš samo kad si ono što ja želim da budeš”.

Negativno ogledanje - Aktivno obezvređuje detetove karakteristike i potencijale a može biti direktno ili kroz poređenje sa neželjenim modelima. Kritika u formi “šta se time igraš kao neka devojčica” ili “što si tako tupava, uvek zabrljaš, pogrešiš...”.

Nekritičko ogledanje - Podržava grandiozne predstave koje ometa razvoj realističnog self-koncepta. Veličanje deteta uz izjave “sve što uradiš je super, fenomenalno, genijalno...”

Indirektno ogledanje - Manifestuje se kroz posrednu komunikaciju. Na primer kad dete čuje pohvale samo kad se roditelj hvali drugima ili kad drugi kažu da je roditelj ponosan na njih. Može voditi preteranoj osetljivosti na socijalne evaluacije i obraćanje pažnje šta će drugi reći o njima.

Svaki od ovih obrazaca ogledanja proizvodi specifične deficite u formiranju zrelog bipolarnog selfa i razvoju realističnog samopoštovanja (Kohut, 1984). U kliničkoj praksi, različiti obrasci neadekvatnog ogledanja manifestuju se kroz:

- Povrede slike o sebi
- Neautentična ponašanja usmerena ka dobijanju pozitivnog ogledanja
- Prenaglašavanje određenih karakteristika radi osiguranja pripadnosti
- Preokupaciju socijalnom evaluacijom

2.1.2. Idealizovani roditeljski imago

Pored razvoja grandioznog selfa, razvojni put idealizovanog roditeljskog imaga predstavlja drugi ključnih procesa u formiranju zdrave ličnosti. Kohut (1971) ističe da se, u optimalnim razvojnim uslovima, ovaj imago transformiše u nekoliko suštinskih psihičkih funkcija. Pre svega, razvijaju se kapaciteti za samoumirenje i samozadovoljenje, koji omogućavaju osobi da

održava psihičku ravnotežu i u odsustvu spoljašnje podrške. Uporedo s tim, formira se i kapacitet za doživljaj entuzijazma i investiranje u ideale.

U procesu sazrevanja, arhaični idealizovani roditeljski imago prolazi kroz značajne transformacije unutar idealizovanog self-objekt matriksa. Kako navode Kohut i Wolf (1978), ovaj proces rezultira formiranjem zrelog pola bipolarnog selfa. Karakteristike ovog zrelog stanja uključuju razvoj realističnih ideala i funkcionalnih samoregulatornih mehanizama koji osobi omogućavaju adaptivno funkcionisanje.

Kada govorimo o patološkom razvoju, neadekvatno zadovoljenje self-objektnih potreba može dovesti do značajnih deficita u domenu samoregulacije. Ovi deficiti se manifestuju kroz različite forme psihološke nestabilnosti, uključujući difuznu anksioznost, poremećaje spavanja i disregulaciju ishrane. Posebno je karakteristično kontinuirano nesvesno očekivanje eksterne regulacije od strane idealizovanih figura, što ukazuje na nedovoljno internalizovane regulatorne funkcije.

Nedostatak samoregulacije se takođe ispoljava i kroz nekontrolisane porive ka adikcijama, perversijama i krivičnim delima. Neretka je i nesposobnost uzbudivanja zbog nečega, investiranja u nešto ili ostvarivanje ideala sa posvećenošću. U pokušaju prevazilaženja ovih deficita, često se razvijaju različiti *kompensatorni mehanizmi*. Jedan od najčešćih je kompulzivna idealizacija, koja se manifestuje kroz konstantno traženje idealizovanih figura i podložnost manipulaciji od strane harizmatičnih vođa. Ovaj mehanizam pokazuje posebnu kompatibilnost sa grandioznim strukturama ličnosti. Drugi značajan kompensatorni mehanizam je preuzimanje roditeljske uloge, gde osoba kroz preterana žrtvovanja i self-negaciju nesvesno pokušava da dobije željenu gratifikaciju.

Kohut (1984) je u svojim kasnijim radovima identifikovao tri glavna izvora patološkog razvoja: neusklađenost temperamenata roditelja i deteta, roditeljsku nemogućnost empatskog odgovora i izuzetno visoke self-objektne potrebe deteta. Ovi faktori značajno utiču na formiranje self-objektnih deficita i kasniju narcističku vulnerabilnost.

Self-objekti, koje Kohut (1971) definiše kao psihičke ekstenzije selfa, imaju fundamentalnu ulogu u razvoju self-regulatornih funkcija. Kada postoje deficiti u ovom domenu, osoba manifestuje stalnu potragu za self-objektnim gratifikacijama, izražen strah od ponavljanja ranih trauma i značajne teškoće u održavanju intimnih odnosa.

U kliničkom kontekstu, rad sa klijentima koji pokazuju deficite u domenu idealizovanog roditeljskog imaga zahteva posebnu pažnju. Terapijski proces karakteriše razvoj idealizujućeg transfera, koji predstavlja ključni element u rekonstrukciji self-regulatornih funkcija. Poseban fokus stavlja se na postepenu integraciju realističnih ideala i razvoj adaptivnijih mehanizama samoregulacije.

2.1.3. Blizanački alterego kao treća selfobjektna potreba

U kasnijim fazama svog teorijskog rada, Kohut (1984) je identifikovao i treću fundamentalnu selfobjektnu potrebu - potrebu za blizanačkim alteregom. Ova potreba se manifestuje kroz duboku čežnju za doživljajem suštinske sličnosti sa drugim ljudskim bićima.

Kada govorimo o razvojnem značaju, blizanački alterego ima nekoliko ključnih funkcija u psihološkom sazrevanju deteta. Pre svega, on potvrđuje bazičnu ljudskost deteta kroz iskustvo pripadnosti i sličnosti sa drugima. Takođe facilitira razvoj talenata kroz procese identifikacije sa značajnim drugima koji poseduju slične sposobnosti ili interesovanja. Važna funkcija blizanačkog alterega je i to što omogućava sigurnu eksploraciju različitosti, pružajući detetu stabilnu bazu iz koje može istraživati svoje jedinstvene karakteristike. Dodatno, on gradi značajan most između grandioznog selfa i idealizovanog roditeljskog imaga, pomažući u integraciji ovih važnih struktura selfa.

U okolnostima optimalnog razvoja, blizanačka potreba prirodno evoluiru u nekoliko važnih psiholoških kapaciteta. Razvija se sposobnost za duboku empatsku povezanost sa drugima, kao i kapacitet za formiranje i održavanje autentičnih međuljudskih odnosa. Takođe se formira realističan doživljaj pripadnosti koji nije opterećen preteranom potrebom za identičnošću niti strahom od različitosti.

Međutim, kada postoje deficiti u zadovoljenju blizanačke potrebe, mogu se javiti različite patološke manifestacije. One često uključuju intenzivan doživljaj različitosti od drugih ljudi, značajne teškoće u formiranju i održavanju intimnih veza, kao i kompulzivno traganje za "srodnom dušom" koje može ometati formiranje realističnih odnosa.

U kliničkom kontekstu, blizanački transfer ima svoje specifične manifestacije koje je važno prepoznati. One se najčešće ispoljavaju kroz izraženu potrebu klijenta za doživljajem fundamentalne sličnosti sa terapeutom. Ovo se može manifestovati kroz pojačan fokus na zajedničke karakteristike i iskustva, kao i kroz izražen strah od različitosti koji može otežavati terapijski proces.

2.2. Frojd i psihoseksualni stadijumi razvoja

Manifestacije narcističke grandioznosti pokazuju značajnu varijabilnost koja je determinisana dvoma ključnim faktorima: prirodom ogledajućeg odgovora koji je postavljao kriterijume vrednosti tokom razvoja, kao i specifičnom fazom psihoseksualnog razvoja u kojoj su nastale narcističke povrede (Freud, 1914/1957; Kohut, 1971).

Narcistički ponos, kao defanzivni mehanizam protiv osećaja inferiornosti, može biti investiran u različite aspekte selfa, što je direktno povezano sa vrednosnim sistemom ogledajuće sredine i dominantnim razvojnim potrebama deteta (Reich, 1933/1972). Ove investicije mogu se manifestovati kroz:

- Moralne kvalitete (naglašena čestitost i urednost)
- Fizičke attribute (izgled, snaga)
- Relacione karakteristike (dominacija ili submisivnost)
- Bihevioralne obrasce (izražena agresivnost ili naglašena pasivnost)

- Seksualni identitet ("maskulina potentnost" ili "moralna čistota")

Paradoksalno, čak i naizgled negativne karakteristike mogu postati osnova narcističkog ponosa. Kernberg (1975) ističe da pozicija "žrtve" ili demonstrativna skromnost mogu služiti kao izvori narcističkog zadovoljstva. Ključna karakteristika je ekstremnost u manifestaciji određene osobine - bilo da je reč o preteranoj ekspresiji ili inhibiciji - što osobu izdvaja od "prosečnih drugih" (McWilliams, 2011).

Važno je napomenuti da narcistički ponos može imati manifestni ili latentni karakter, što je posebno vidljivo kod tzv. "stidljivih" ili prikrivenih narcisa (Masterson, 1993). Ova distinkcija ima značajne implikacije za dijagnostiku i terapijski pristup.

2.2.1. Oralni, analni i falički narcizam

Svaka faza psihoseksualnog razvoja nosi specifične dominantne potrebe, orijentaciju i načine zadovoljenja, kroz koje se formiraju karakteristični sadržaji narcističkog ponosa, kao i specifični tipovi narcističkih povreda, inferiornosti i odbrambenih mehanizama (Freud, 1914/1957). Faza psihoseksualnog razvoja značajno utiče na sadržaj narcističkog sektora ličnosti, način njegovog ispoljavanja, posebnu osetljivost na određene narcističke povrede i načine odbrane. U kontekstu povezanosti faza psihoseksualnog razvoja sa razvojem narcizma, možemo govoriti o *oralnom*, *analnom* i *faličkom narcizmu*, što je koncept koji su razmatrali brojni teoretičari (Freud, 1924; Ikonen, 1998; Chasseguet-Smirgel, 1964; Jovanović i sar., 2013).

Oralni narcizam se karakteriše osećajem onnipotencije, savršenstva i prava na neograničeno zadovoljenje potreba (Kernberg, 1975). Za ovu fazu razvoja karakterističan je nedostatak diferencijacije sebe i objekta, što je posebno izraženo kod graničnog poremećaja ličnosti. Grandiozni self, koji predstavlja odbranu od dubokog osećaja gubitka celovitosti, spojenosti, praznine i neutoljive gladi, ispunjen je slikom sebe kao vrhovnog bića koje samim postojanjem zaslužuje zadovoljenje svih potreba bez truda (Chasseguet-Smirgel, 1964). Idealizovana roditeljska slika doživljava se kao produžetak selfa, čija je primarna funkcija da bude na usluzi. Ovo se često manifestuje kroz potragu za "onim pravim" ili "onom pravom". Narcistička povreda, bilo kroz nezadovoljenje ogledanja grandioznog selfa kao savršenog bića ili kroz odstupanje objekta od potpune posvećenosti selfu, često rezultira snažnom zavišću, glađu, obezvređivanjem i mržnjom, kao i osećajem praznine (Jovanović i sar., 2013).

Analni narcizam se fokusira na kontrolu, "čistotu", marljivost, pedantnost, perfekcionizam i urednost kao ključne komponente narcističkog ponosa (Reich, 1972). Kao odbrana od zahteva analne faze, moguć je i razvoj suprotnih vrednosti i osobina koje postaju sadržaj narcističkog ponosa: kontra volja, suprotstavljanje zahtevima, inat i tvrdoglavost. Narcistička povredljivost prvenstveno je vezana za potencijalni gubitak ili nepriznavanje ovih vrednosti, kao i gubitak kontrole nad selfom ili objektom (Ikonen, 1998). Grandiozni self manifestuje se kroz sliku savršene preciznosti i kontrole, ili alternativno, kroz ideju potpune "slobode" i nepokornosti. Idealizovana roditeljska slika predstavlja objekt koji visoko vrednuje i demonstrira ove osobine.

Falički narcizam se karakteriše narcističkim ponosom vezanim za osećaj moći, posebno seksualne potencije kod muškaraca ili seksualne zavodljivosti i poželjnosti kod žena, kao i moći nad suprotnim polom i rivalima istog pola (Freud, 1924; Chasseguet-Smirgel, 1964). Narcistička povreda primarno se doživljava kao "kastacija", odnosno gubitak potencije i ugleda.

U kliničkoj praksi, ključno je prepoznavanje specifičnih narcističkih potreba klijenta, njihove osetljivosti na narcističke frustracije određenog tipa, odbrambenih reakcija na te frustracije i kompenzatornih mehanizama (McWilliams, 2011). Od posebnog je značaja identifikacija specifičnih aspekata slike o sebi i osećaja vrednosti na koje je klijent posebno osetljiv. Kod osoba narcističke strukture, centralna dinamika odvija se oko održavanja osećaja sopstvene vrednosti i ravnoteže u narcističkom sektoru ličnosti. Ovaj intenzivan fokus često rezultira poremećajem u izgradnji sistema vrednosti koji bi se temeljio na uzajamnosti sa drugim ljudima (Jovanović i sar., 2013).

2.2.2. Sistem vrednosti kod narcističke strukture ličnosti

Sistem vrednosti osoba sa narcističkom strukturom ličnosti karakterišu dve fundamentalne motivacije koje usmeravaju njihovo ponašanje i odlučivanje (Kernberg, 2004). Prva je intenzivna potreba za pažnjom, divljenjem i potvrdom superiornosti, dok je druga defanzivni poriv za zaštitom krhkog ega i održavanjem grandiozne slike o sebi (Kohut, 1971).

Patološki narcizam se može konceptualizovati kao oblik psihološke zavisnosti od spoljnih izvora samopotvrđivanja. Ova zavisnost fundamentalno menja moralni kompas individue, stvarajući vrednosni sistem koji značajno odstupa od normativnog etičkog okvira zasnovanog na principu uzajamnosti (McWilliams, 2011). Za razliku od genitalne karakterne strukture koja, prema Frojdu, internalizuje etičke principe poput Kantovog kategoričkog imperativa ("Postupaj prema onoj maksimi za koju možeš poželjeti da postane opšti zakon" ili "postupaj uvek prema ljudskosti u sebi i u drugim bićima uvek kao prema cilju, a nikad kao prema sredstvu"), pregenitalne strukture, uključujući i narcističku, razvijaju distinktivan set vrednosti (Freud, 1914/1957).

Prema savremenim istraživanjima (Jansen, 2021), narcistički vrednosni sistem karakterišu sledeći elementi:

Primat imidža i spoljašnjeg izgleda - Materijalni uspeh, fizička privlačnost i socijalni status predstavljaju primarne izvore samopouzdanja i samopoštovanja. Zavisno od specifične forme narcizma (oralni, analni, falički), manifestacije mogu varirati od materijalizma do naglašene askeze ili nekonvencionalnosti.

Selektivno poštovanje - Karakteriše ga rigidno pridržavanje samo onih vrednosti koje podržavaju narcistički ponos, uz zanemarivanje tuđih perspektiva i granica. Ova karakteristika često rezultira omalovažavanjem drugih i narušavanjem njihovog ličnog integriteta.

Instrumentalni odnos prema istini - Istina se relativizuje i podređuje narcističkim potrebama, što se manifestuje kroz različite forme distorzije realnosti i negiranja činjenica koje ugrožavaju grandioznu sliku o sebi.

Ekstremna egocentričnost - Svet se interpretira isključivo kroz prizmu sopstvenih potreba i važnosti, što rezultira nemogućnošću suštinske empatije i autentičnog povezivanja sa drugima.

Instrumentalna lojalnost - Odnosi se posmatraju kroz prizmu utilitarnosti, što rezultira površnim vezama iz interesa koje se lako prekidaju kada prestanu da služe narcističkim potrebama.

Potreba za kontrolom - Manifestuje se kroz intenzivnu potrebu za kontrolom sopstvenog imidža i ponašanja drugih, često kroz manipulaciju u odnosima.

Ovakav vrednosni sistem kreira specifičan obrazac traženja pomoći - osobe sa narcističkom strukturom tipično se javljaju za psihoterapijsku pomoć u trenucima kada se uruši njihov grandiozni self-koncept ili kada izgube kontrolu nad izvorima narcističke gratifikacije (Kohut, 1977). Paradoksalno, upravo je njihov vrednosni sistem taj koji ih onemogućava u građenju autentičnih odnosa koji bi mogli pružiti realističniju osnovu za samopoštovanje i sigurnost.

Rekonstrukcija ovakvog vrednosnog sistema predstavlja jedan od centralnih izazova u psihoterapijskom radu sa narcističkom strukturom ličnosti, zahtevajući temeljnu transformaciju internalizovanih obrazaca vrednovanja sebe i drugih (McWilliams, 2011).

2.2.3. Falicizam kao defanzivna organizacija

U svojoj značajnoj studiji o faličkim odbranama, Ikonen (1998) istražuje različite načine na koje se falicizam manifestuje kao defanzivna organizacija protiv izazova edipalne faze razvoja. Njena analiza otkriva složenu mrežu psiholoških mehanizama koji oblikuju odnos prema sebi i drugima.

Jedan od ključnih aspekata ovog fenomena je problem *egocentričnosti nasuprot uzajamnosti*. Važno je razumeti da se uzajamnost ranog detinjstva fundamentalno razlikuje od genitalne uzajamnosti - dok je prva data kao inherentna karakteristika ranog razvoja, druga predstavlja razvojno dostignuće koje zahteva psihološku zrelost (Freud, 1923/1961). Uzajamnost je integralni deo genitalne veze između odraslih osoba, a predstava o njoj je duboko utkana u koncepciju genitalne seksualnosti kod osoba koje su dostigle ovaj nivo razvoja. Ova koncepcija podrazumeva doživljaj komplementarnosti genitalnih organa, kao i spremnost oba partnera za seksualni čin kroz pripremu celokupnog organizma i učešće u pregenitalnim aktivnostima. Nedostatak ove vrste uzajamnosti može značajno narušiti seksualno zadovoljstvo ili čak učiniti koitus nemogućim (Mitchell, 2002).

Posebno značajan aspekt falične problematike je *odbrana od osećaja seksualne neadekvatnosti deteta*. Jovanović (2013) primećuje da deca, nezavisno od spoljašnjih ograničenja, spontano opažaju svoju seksualnu neadekvatnost u odnosu na roditelje. Mali dečak se oseća neefikasnim u seksualnom činu, nesposobnim da ostavi utisak ili impresionira, dok devojčica razvija strah od potencijalnog oštećenja. Za oba pola, ova seksualna neadekvatnost predstavlja značajnu narcističku povredu čije prevazilaženje zahteva intenzivan psihološki rad. Ovaj rad često rezultira formiranjem takozvanih primarnih fantazija: kod dečaka se razvija doživljaj da mora biti efikasan i impresivan da bi postao muškarac, dok kod devojčice dominira ideja da mora biti sposobna da izdrži i pati da bi postala žena.

Nasilnost se često javlja kao specifičan oblik odbrane od ovog ranog narcističkog poniženja. Kako objašnjava Kernberg (1995), pokazivanje snage i potencije, kako u seksualnoj tako i u drugim sferama života, često služi kao način olakšavanja ovog ranog narcističkog poniženja. Mnogi ljudi provode značajan deo života tražeći ovakva olakšanja. Kroz falusno poistovećivanje seksualnosti i destruktivnosti, različiti oblici dominacije i podčinjavanja počinju da se doživljavaju kao dokazi seksualne moći ili potencije. Ovo razumevanje je ključno za shvatanje različitih manifestacija nasilnosti u ljudskom ponašanju.

Konačno, falicizam značajno oblikuje i naše *predstave o moći*. Najimpresivnije manifestacije moći često se vezuju za fenomene koji se nalaze na širokoj skali destrukcije, invazije, pobede i osvajanja. U ovom kontekstu, uzajamnost koja uzima u obzir drugu stranu često se interpretira kao znak slabosti ili lukavstva. Kada se moć konstruiše kao falusna, javlja se uverenje da je falicizam nezamenljiv preduslov za posedovanje moći i inicijative u svetu (Benjamin, 1988). Ovo često rezultira rigidnom dihotomijom gde se uzajamnost doživljava kao pretnja faličkom integritetu - stvara se polarizovana percepcija da se mora biti ili u dominantnoj ili u podređenoj poziciji.

2.3. OLI integrativna psihodinamska psihoterapija

OLI integrativna psihodinamska psihoterapija predstavlja savremeni psihoterapijski pristup koji integriše saznanja četiri ključne psihoanalitičke škole: klasične psihoanalitičke teorije (psihologije nagona), Ego psihologije, psihologije objektnih odnosa i self psihologije. Akronim OLI (Otkrivanje Lične Istine - Otklanjanjem Lažnih Informacija) reflektuje orijentaciju ovog pristupa.

Teorijska distinktivnost OLI pristupa ogleda se u integrativnom karakteru. Osnovu za integraciju različitih teorijskih okvira, metoda i tehnika pruža model bazičnih emotivnih kompetencija. Fundamentalna pretpostavka pristupa je da se psihološka promena ne može ostvariti bez razvoja bazičnih sposobnosti za obradu emocija, koje funkcionišu kao izvršni programi psihe u obradi emotivnih informacija (Jovanović i sar., 2013).

2.3.1. Sposobnost za ljubav i rad

Jovanović i saradnici (2013) centralni fokus OLI pristupa stavljaju na razvoj dve kompleksne sposobnosti: sposobnosti za ljubav i sposobnosti za rad. Ove sposobnosti se konceptualizuju kao kompozitne strukture sastavljene od pomenutih emotivnih kompetencija. Autori identifikuju *osam bazičnih emotivnih kompetencija*, od kojih su sve relevantne za razumevanje narcističke organizacije ličnosti:

- *Celovitost objekta* - kod narcističke organizacije manifestuje se kroz karakterističnu rascepljenost doživljaja selfa i drugih na idealizovane i obezvređene aspekte.
- *Neutralizacija* – deficit se ogleda u burnim agresivnim i libidinoznim porivima koji se ne mogu neutralizovati i staviti u službu Ega.

- *Konstantnost objekta* - deficit se ogleda u nestabilnosti reprezentacija selfa i značajnih drugih, što je u osnovi narcističke vulnerabilnosti.
- *Tolerancija na ambivalenciju* - narcistička struktura pokazuje izrazite teškoće u integraciji suprotstavljenih aspekata self i objekt reprezentacija.
- *Mentalizacija* - često kompromitovana kod narcističke organizacije, što se manifestuje kroz teškoće u refleksivnom procesiranju emotivnih iskustava i razumevanju mentalnih stanja drugih.
- *Tolerancija na frustraciju* – kod narcističke organizacije posebno se ogleda u lakoj povredljivosti i netoleranciji na nezadovoljenje selfobjektnih, narcističkih potreba, besu i potrebi za osvetom kad su te potrebe uskraćene.
- *Volja* – deficit se ogleda u snažnoj volji da se manipuliše voljom drugih u svrhu zadovoljenja sopstvenih potreba ili u nedostatku volje da se ispune skriveni grandiozni ciljevi kod “stidljivih narcisa”.
- *Inicijativa* - kod narcističkih struktura ličnosti inicijativa je često na štetu drugih, usmerena na dominaciju nad drugima.

Ove kompetencije su posebno značajne jer njihovi deficiti direktno korespondiraju sa ključnim karakteristikama narcističke organizacije ličnosti kao što su nestabilnost samovrednovanja, teškoće u održavanju kohezivnog selfa, problemi u regulaciji samopouzdanja i karakteristični obrasci u interpersonalnim odnosima. Razumevanje deficita u ovim bazičnim emotivnim kompetencijama omogućava preciznije razumevanje psihodinamike narcističkog funkcionisanja, jasniju konceptualizaciju terapijskih ciljeva i efikasniji odabir terapijskih intervencija.

Epistemološki, OLI pristup se može definisati kao saznavna procedura usmerena ka detekciji i korekciji disfunkcionalnih uverenja o sebi i svetu. U kontekstu narcističke problematike, ovo je posebno značajno jer omogućava rad na korekciji karakterističnih narcističkih distorzija u doživljaju selfa i drugih.

2.3.2. Kontraveštine

Pored emociomalnih kompetencija, *kontraveštine* predstavljaju još jedan od centralnih koncepata OLI integrativne psihodinamske psihoterapije. One se manifestuju kao složeni obrasci mišljenja, emocija i ponašanja koji dovode do specifičnih psiholoških stanja i odnosa sa drugima, kroz koje osoba izvlači nezdrave emocionalne koristi. Ove koristi, iako trenutno umanjuju psihičku napetost, dugoročno ne vode razvoju, već pre predstavljaju oblik “psihološkog parazitiranja”.

Za razliku od klasičnih odbrambenih mehanizama, iako ih u sebe uključuju, kontraveštine su kompleksnije strukture koje služe kao zamena za bazične emocionalne sposobnosti. One se

razvijaju u situacijama kada osoba pokušava da reši važne razvojne zadatke na naizgled lakši način, izbegavajući neophodan napor i bol koji prati psihološki razvoj. Suštinski, one predstavljaju pokušaj da se "ne plati cena" razvoja i da se "živi na foru", što dugoročno vodi ka stagnaciji umesto ka separaciji i individuaciji (Jovanović i sar., 2013).

Važno je razumeti da ljudi nikada ne razvijaju veštine koje ničemu ne služe, naglašavaju autori. Svako ponašanje je odraz određene veštine i strategije, i nijedna strategija nije loša sama po sebi - vrednuje se u odnosu na cilj kojem služi. Ljudi su, zapravo, eksperti za probleme koje imaju. Da nisu, ne bi mogli da postižu iste rezultate iz dana u dan. Tako je, na primer, depresivna osoba ekspert za pravljenje depresije, a osoba sa paničnim napadom za stvaranje panike. Oni precizno znaju kakve misli da neguju, kakav telesni stav da zauzmu, i kako da dišu da bi postigli određeno stanje. Naravno ovo sve uglavnom rade nesvesno, ističu autori.

Osnovni uzrok razvoja kontraveština leži u nepoverenju - prema sebi, drugima, životu i životnim zakonima. One u sebi nose fundamentalne zablude, poput verovanja da će nas drugi više voleti što savršeni ili bezgrešni izgledamo, ili da se ljubav može dobiti manipulacijom. Ovo je, naravno, jedna od najvećih ljudskih zabluda, jer je istina često upravo suprotna - što smo iskreniji u priznavanju svojih ljudskih slabosti, to nas drugi lakše prihvataju i vole (Jovanović i sar., 2013).

U slučajevima kada se bazične emocionalne sposobnosti, koje možemo posmatrati kao ego funkcije, ne razvijaju svojim prirodnim ritmom ili zastanu na određenom stadijumu, umesto njih se razvijaju ove kompromisne tvorevine koje nazivamo kontraveštinama. One štite ego od neposrednog bola, ali to čine na račun daljeg razvoja. Umesto zrelih sposobnosti koje mogu istovremeno štititi ego od psihičkog bola i podsticati razvoj, razvijaju se "vrši posao" veštine koje dugoročno imaju visoku psihološku cenu.

U terapijskom procesu, ključno je prepoznati i jasno definisati ove kontraveštine. Tek kada osoba shvati kako stvara svoj problem, može početi da radi na razvoju veština koje bi vodile ka nečemu razvojno konstruktivnijem. Pa tako i uočavanje stereotipnih obrazaca ponašanja - kada osoba uvek pokreće iste stvari, sa sličnim ishodom, tumači na isti način i donosi slične zaključke - može ukazivati na reprodukciju kontraveština koje vode stagnaciji. Osoba ostaje u stanju nezadovoljstva jer iz njega izvlači određenu sekundarnu dobit, a taj način adaptacije joj je poznat i time se doživljava kao sigurniji.

Pozitivan znak promene u terapiji je kada se kod klijenta pojavi radoznalost vezana za samoistraživanje i "požuda za funkcijom" - uživanje u novim načinima funkcionisanja i potreba da se otkrivaju, uvežbavaju i primenjuju novi obrasci ponašanja. Ovo ukazuje na promenu smeru inicijative od održavanja kontraveština ka razvoju bazičnih emocionalnih sposobnosti.

U kontekstu narcističke organizacije ličnosti, kontraveštine imaju posebno važnu ulogu jer predstavljaju sofisticirane obrasce kojima osoba pokušava da održi grandioznu sliku o sebi i izbegne suočavanje sa narcističkim povredama. Osobe sa narcističkom strukturom ličnosti često razvijaju izuzetno složene kontraveštine koje služe održavanju njihovog krhkog selfa. Ove kontraveštine se manifestuju kroz različite obrasce ponašanja koji na površini mogu izgledati kao izraz snage i superiornosti, dok zapravo maskiraju duboku nesigurnost i ranjivost.

Neke od tipičnih kontraveština kod narcističke strukture ličnosti uključuju razvijanje posebne veštine u održavanju grandiozne fasade, manipulativne obrasce kojima se drugi drže na "sigurnoj" distanci uz istovremeno korišćenje za narcističko snabdevanje, kao i složene mehanizme projekcije kojima se vlastite neprihvatljive karakteristike pripisuju drugima. Ove kontraveštine često postaju toliko sofisticirane da predstavljaju svojevrsno "umeće" - osoba postaje ekspert u održavanju narcističke strukture, često nesvesna cene koju plaća u vidu nemogućnosti razvijanja autentičnih odnosa i istinskog self-razvoja.

U terapijskom radu sa narcističkom strukturom ličnosti, razumevanje kontraveština je od ključnog značaja. One predstavljaju most između teorijskog razumevanja narcizma (bilo kroz Kohutovu psihologiju selfa, Frojdove psihoseksualne stadijume ili druge pristupe) i praktičnog terapijskog rada. Prepoznavanje i rad sa kontraveštinama omogućava terapeutu da razume kako narcistička osoba aktivno održava svoju strukturu ličnosti, što je preduslov za planiranje efektivnih terapijskih intervencija.

Posebno je značajno razumeti da su ove kontraveštine kod narcističke strukture često *ego-sintone* - osoba ih doživljava kao deo svog identiteta i može pokazivati snažan otpor prema njihovom preispitivanju. Zato je u terapijskom procesu neophodno pažljivo balansiranje između empatijskog razumevanja funkcije koju ove kontraveštine imaju za osobu i postepenog rada na njihovoj transformaciji u zdravije obrasce funkcionisanja. OLI pristup, sa svojim integrisanim razumevanjem različitih terapijskih modaliteta, omogućava fleksibilnost u radu sa ovim složenim obrascima, prilagođavajući intervencije specifičnim potrebama i kapacitetima klijenta sa narcističkom strukturom ličnosti.

3. IMPLIKACIJE U PRAKSI

3.1. Kohut i značaj empatije

U radu sa narcističkom organizacijom ličnosti, Kohutovo razumevanje narcističkih povreda i uloge empatije predstavlja temelj terapijskog pristupa koji značajno oblikuje psihoterapijsku praksu (Kohut, 1971).

Empatija ima dvojaku ulogu u terapijskom procesu - služi kao primarno sredstvo razumevanja klijentovog subjektivnog iskustva i njegovih selfobjektnih potreba, ali i kao ključni isceljujući faktor koji omogućava reparaciju narcističkih povreda kroz obezbeđivanje korektivnog emocionalnog iskustva (Stolorow, Brandchaft, i Atwood, 1987). Kroz empatsko razumevanje, terapeut prepoznaje i odgovara na nezadovoljene selfobjektne potrebe klijenta, bilo da su one vezane za ogledanje, idealizaciju ili alterego iskustva (Kohut, 1984).

U praktičnom radu, terapeut mora biti posebno senzitivan na suptilne znake narcističkih povreda koje se mogu manifestovati kroz različite forme otpora ili prekida u terapijskom odnosu. Kohut (1971) je naglašavao da je za uspešan terapijski proces ključno održavanje empatske pozicije čak i kada klijent pokazuje grandioznost ili obezvređivanje. Ova doslednost u empatskom pristupu omogućava postepenu internalizaciju terapeutovih funkcija i razvoj stabilnijih self struktura.

Razumevanje prirode narcističkih povreda i značaja empatije direktno oblikuje zadatke psihoterapijskog procesa, od uspostavljanja inicijalnog odnosa do rada na izgradnji stabilnijih self struktura (Ornstein i Kay, 1990). Ovi uvidi vode ka specifičnim terapijskim intervencijama koje će biti detaljnije razmatrane u narednim odeljcima.

3.2. Zadaci psihoterapijskog procesa

Psihoterapijski rad sa osobama narcističke strukture ličnosti može se konceptualizovati kroz tri međusobno povezana zadatka koji predstavljaju prirodnu progresiju terapijskog procesa. Svaki od ovih zadataka nosi svoje specifične izazove i zahteva pažljivo prilagođen pristup.

3.2.1. Uspostavljanje terapijskog odnosa

Uspostavljanje autentičnog terapijskog odnosa predstavlja poseban izazov u radu sa narcističkom strukturom ličnosti. Ovaj proces je kompleksan zbog vrednosne orijentacije klijenta i njegove potrebe da očuva grandioznost koja često počiva na nestabilnim osnovama. Da se podsetimo, prema Kohutovoj teoriji, narcistička patologija proizilazi iz nedostatka roditeljske empatije tokom razvoja, što rezultira neadekvatnim kapacitetom za regulaciju samopouzdanja u odraslom dobu.

Pa tako klijenti sa narcističkom strukturom često pokazuju intenzivan strah od gubitka narcističkog ponosa i suočavanja sa osećanjem inferiornosti. Ravnopravan odnos za njih predstavlja značajnu pretnju jer odstupa od poznate dihotomije superiornost-inferiornost, pri čemu uzajamnost često ne postoji kao internalizovano relaciono iskustvo. Dodatni otpor stvara ideja o napuštanju razvijenih obrazaca ponašanja, kontraveština i manipulativnih obrazaca koji

nose značajne sekundarne dobiti. A nedostatak veština za uspostavljanje autentičnih odnosa može voditi u depresivnost i samoprezir, što dodatno komplikuje terapijski proces.

Zbog svega pomenutog, Kohut predlaže da terapeut empatički doživi svet sa klijentove tačke gledišta da bi se klijent osetio shvaćenim. Interpretacije se koriste da bi pomogle klijentu da razume svoja ponekada intenzivna osećanja prema terapeutovom neuspehu da empatiše i da bi klijent razumeo zašto treba da povрати stabilnost i komfor nakon povrede zbog bilo kog propusta u empatiji selfobjekta. Kako se uvidi razvijaju, klijent počinje da shvata zašto je te male empatičke propuste doživljavao tako duboko i burno.

3.2.2. Prepoznavanje narcističke vulnerabilnosti

Nakon uspostavljanja inicijalnog terapijskog saveza, proces se prirodno kreće ka prepoznavanju i prihvatanju narcističke vulnerabilnosti. Ovo je posebno osetljiva faza koja zahteva pažljivo doziranje intervencija. Klijenti obično prvo iznose osećaj povređenosti slike o sebi, često praćen ljutnjom, besom ili stidom, ili strahom da će biti povređeni i "raskrinkani". Važno je razumeti da narcističku strukturu vode dve ključne potrebe: potreba za divljenjem kao kompenzacija osećaja bezvrednosti i potreba da se očuva ta idealizovana slika.

Klijentovo prepoznavanje odbrambenih mehanizama mora biti postupno i pažljivo vođeno. Terapeut treba da bude svestan koliko je ova situacija teška za klijenta i da spreči da proces osvešćivanja bude doživljen kao "provaljivanje" ili "raskrinkavanje". Suočavanje sa stvarnošću bez uobičajenih odbrana može biti izuzetno zastrašujuće za klijenta koji odjednom uviđa nesigurnost svojih odnosa i nedostatak autentičnih veza.

3.2.3 Izgradnja novog sistema vrednosti

Finalna faza terapijskog procesa usmerena je ka razvoju autentičnijih obrazaca relacionosti i rekonstrukciji sistema vrednosti. Ovaj proces obično počinje kroz sam terapijski odnos, koji služi kao model za nove obrasce povezivanja, da bi se kasnije postepeno generalizovao na druge odnose u kojima je to moguće. Bez konkretnog iskustva uzajamnosti i međusobnog poštovanja unutar terapijskog odnosa, teško je očekivati promenu u drugim životnim sferama.

Poseban izazov u ovoj fazi predstavlja otpor socijalnog okruženja prema promeni. Ljudi sa kojima je klijent bio u odnosu često pokazuju nepoverenje prema njegovim promenama, bilo zbog prethodnih negativnih iskustava ili zbog toga što im je odgovarao njegov raniji način funkcionisanja. Terapeut treba da pomogne klijentu da razvije realističan stav prema ovim izazovima i da gradi nove odnose zasnovane na autentičnosti.

U skladu sa Kohutovim modelom, ključno je da terapeut održava empatičko razumevanje klijentovog subjektivnog iskustva kroz sve ove faze, omogućavajući postepeni razvoj nedostajućih self-funkcija. Interpretacije se koriste selektivno i primarno služe da pomognu klijentu u razumevanju svojih intenzivnih reakcija na empatičke propuste i razvoju stabilnijih unutrašnjih struktura.

3.3. Transferi kao odgovori na selfobjektne potrebe

U normalnom razvoju, roditelji ispunjavaju selfobjektne potrebe deteta kroz dva fundamentalna procesa: reflektovanje detetovih osećanja i misli čime mu pružaju osećaj vrednosti i razumevanja, kao i kroz prihvatanje detetove potrebe da roditelja vidi kao zaštitnika. Tokom psihoterapije osoba sa narcističkom strukturom ličnosti, ove selfobjektne potrebe se manifestuju kroz različite forme selfobjektnog transfera, koje predstavljaju pokušaj reparacije ranog razvojnog deficita (Kohut, 1971).

Ogledalni transfer nastaje kada analitičar preuzima funkciju građenja strukture koju klijent još nije razvio. Kohut (1972) naglašava da je narcističnom klijentu neophodno ogledanje koji nije dobio, ili nije dobio u dovoljnoj meri, kako bi izgradio strukturni deo selfa. U ovom transferu, intervencije koje se ne doživljavaju kao pohvalne mogu dovesti do osećaja bezvrednosti i narcističke povrede. Wolf (1988) ističe da neempatične intervencije terapeuta mogu nenamerno reaktivirati ranu traumu, povrediti self i rezultirati anksioznošću praćenom privremenom fragmentacijom kohezije klijentovog selfa.

Narcistički bes, koji Kohut (1972) posebno izdvaja, može se javiti kao reakcija na udar po arhajičnoj grandioznosti ili traumatično razočaranje u idealizovanu figuru. Ovaj reaktivni oblik agresije može biti izrazito destruktivan i persitira dok god je self ozbiljno ranjiv i sklon fragmentaciji.

U procesu normalnog razvoja, dete postupno internalizuje roditeljske funkcije samoregulacije kroz proces transmutujuće internalizacije (Kohut, 1984). Kod narcističnih klijenata ovaj proces je bio ometen, što rezultira potrebom da koriste terapeuta za samoregulaciju usled nerazvijenog kapaciteta za istu (Mitchell i Black, 1995). U *idealizujućem transferu*, klijent terapeutu pripisuje idealizovane karakteristike poput izuzetne snage, superiorne inteligencije i nepogrešivosti u procenama. Ornstein (1974) naglašava da je preuranjeno razbijanje ovih idealizacija štetno za terapijski proces i može dovesti do prekida terapije.

Blizanački (alter ego) transfer predstavlja specifičnu formu narcističkog transfera gde analizant ima potrebu da se osloni na analitičareve funkcije koje doživljava kao slične svojim. Kohut (1984) opisuje ovaj transfer kao potrebu za "psihološkim dvojnikom" koji potvrđuje realnost klijentovog psihološkog iskustva. U ovom transferu dominira intenzivna potreba za potvrđivanjem sličnosti i strah od različitosti, što može voditi ka težnji za fuzionisanjem kroz sličnost.

Fuzioni transfer, prema Baker i Baker (1987), predstavlja najarhaičniji oblik transfera. U ovoj konstelaciji, druga osoba se doživljava kao deo selfa, pri čemu klijent zauzima poziciju omnipotentnog tiranina. Granice između selfa i objekta su zamagljene, a svaki pokušaj separacije ili isticanja različitosti može dovesti do intenzivne anksioznosti i narcističkog besa.

3.4 Odbrane kod narcističke strukture ličnosti

U procesu psihoterapije, odbrane se neminovno pojavljuju kao zaštitni mehanizmi od ponavljanja negativnih iskustava. Kernberg (1975) ističe da osobe sa narcističkom strukturom ličnosti karakteriše posebna konstelacija primitivnih odbrana koje služe održavanju grandiozne

slike o sebi i zaštiti od narcističkih povreda. Ove odbrane su duboko ukorenjene u ranom razvoju i predstavljaju fundamentalne načine održavanja psihološke ravnoteže.

Poricanje predstavlja najprimitivniji oblik odbrane koji podrazumeva potpuno ignorisanje svesnosti o bolnom stimulusu ili činjenici. McWilliams (2011) pravi važnu distinkciju između poricanja i potiskivanja – dok se potiskivanje odnosi na unutrašnje sadržaje, poricanje se odnosi na ignorisanje spoljašnje realnosti. Kod narcističnih klijenata, poricanje služi održavanju idealizovane slike o sebi i izbegavanju suočavanja sa sopstvenim ograničenjima. Posebno je izraženo u situacijama koje bi mogle ugroziti grandioznu sliku o sebi ili izazvati narcističku povredu.

Distorzija realnosti podrazumeva značajnu izmenu i transformaciju spoljašnje realnosti kako bi odgovarala potrebama osobe. Prema Kernbergu (1975), ova odbrana je karakteristična za narcističku organizaciju ličnosti i manifestuje se kroz selektivnu interpretaciju događaja i iskrivljavanje tuđih motiva i namera. Klein (1946) je opisala kako distorzija realnosti služi održavanju splitting-a i idealizacije, koji su ključni mehanizmi u narcističkoj organizaciji ličnosti. Kroz distorziju realnosti, narcistični klijenti održavaju iluziju o sopstvenoj posebnosti i superiornosti.

Projekcija podrazumeva eksternalizaciju neprihvatljivih unutrašnjih osećanja i njihovo pripisivanje drugim osobama. Rosenfeld (1971) je posebno istakao kako narcistični klijenti projektuju vlastitu agresiju, osećanja neadekvatnosti i zavist. Ovaj mehanizam služi očuvanju grandiozne slike o sebi kroz eksternalizaciju svih nepoželjnih aspekata selfa. Projekcija je posebno vidljiva u terapijskom odnosu, gde klijenti često projektuju sopstvene destruktivne impulse i osećanja zavisnosti na terapeuta.

Razumevanje ovih odbrambenih mehanizama je ključno za procenu stepena narcističke patologije, planiranje terapijskih intervencija i rad sa otporima u terapiji. Terapeut mora biti posebno pažljiv u interpretaciji ovih odbrana, jer preuranjena ili neempatična konfrontacija može dovesti do intenziviranja odbrana ili prekida terapije.

4. PRIKAZ SLUČAJA "Z.D."

U nastavku sledi prikaz slučaja psihoterapijskog rada sa klijentom sa narcističkom organizacijom ličnosti. Prikaz slučaja biće opisan iz ugla psihoterapeutkinje i autora rada - Sandre Jovanović. U cilju zaštite poverljivosti u ovom prikazu slučaja klijenta ćemo oslovljavati inicijalima "Z.D." ili samo "klijent".

4.1. Osnovne informacije o klijentu

4.1.1. Osnovni podaci

Klijent je muškarac star 45 godina. Trenutno živi u Beogradu, u sopstvenom stanu sa suprugom i sinom. Profesionalno funkcioniše u "sivoj zoni" ekonomije, uz izraženu ambivalenciju prema formalnom zaposlenju. Njegov socijalni život je pretežno instrumentalizovan i organizovan oko poslovnih interesa, sa приметnim nedostatkom autentičnih prijateljskih odnosa.

Klijent pokazuje karakteristike narcističke organizacije ličnosti, što se manifestuje kroz složene obrasce u relacionom funkcionisanju, poslovnom životu i socijalnim odnosima.

4.1.2. Primarna porodica

Klijent potiče iz dvočlane primarne porodice, gde je kao jedina odrastao uz oba roditelja do svoje sedamnaeste godine, kada mu je preminuo otac. Porodična dinamika bila je obeležena dominantnom majčinom figurom i pasivnim, povučenim ocem.

Odnos sa ocem karakteriše emocionalna distanca i devaluacija očeve ličnosti. Klijent oca opisuje kao osobu "u senci majke", profesionalno neostvarenu i bez izraženog autoriteta u porodici. Značajno je primetiti odsustvo emocionalne reakcije na očevu smrt u adolescenciji i emotivno udaljavanje iz odnosa sa ocem koji nije uspeo da funkcioniše kao adekvatan model za identifikaciju.

Majčina figura dominira narativom o detinjstvu kao i trenutnim relacijama. Opisuje je kao "čoe'ek ženu" - izrazito sposobnu i vrednu, ali emocionalno distanciranu i strogu osobu koja je preuzela sve tradicionalno muške uloge u porodici. U opisu majke izostaju ženske karakteristike. Rana iskustva sa majkom karakteriše nedostatak emotivne dostupnosti i posvećivanja vremena njegovim razvojnim potrebama ("nije imala vremena da se baka njime") što je rezultiralo razvijanjem adaptivnih obrazaca ponašanja ("krivinarene") koje je prvo koristio u školi, a kasnije i u poslovnim aktivnostima.

Posebno značajan momenat u odnosu sa majkom predstavlja epizoda javnog posramljivanja pred vršnjacima u periodu adolescencije. Ovo iskustvo i danas izaziva intenzivne emocionalne reakcije, što sugeriše značajnu narcističku povredu u kritičnom razvojnom periodu kada je klijent pokušavao da uspostavi nezavisni identitet.

Aktuelni odnos sa majkom obeležen je složenom emocionalnom dinamikom i duboko ukorenjenim obrascima moći. Klijent doživljava majčino ponašanje kao izrazito kontrolišuće i preplavljujuće zahtevima, što stvara konstantnu napetost u njihovoj interakciji. Rani obrasci odnosa sa majkom nesvesno se ponavljaju u sadašnjim porodičnim relacijama, stvarajući

začarani krug disfunkcionalnog ponašanja. Kada je reč o postavljanju zdravih granica prema majci, klijent se suočava sa značajnim izazovima, pri čemu ga preplavljuje snažno osećanje krivice. Ovome doprinosi i majčino stavljanje u poziviju žrtve („igra na kuknjavu“). U situacijama kada oseti sopstvenu nemoć u odnosu sa majkom, klijent reaguje intenzivnim (narcističkim) besom, koji služi kao odbrana od dublje povrede i osećanja bespomoćnosti.

Posebno je značajan obrazac triangulacije koji se uspostavlja između klijenta, njegove majke i supruge, gde majčino "pomaganje" postaje mehanizam za uspostavljanje kontrole, što provocira suprugino negodovanje. Značajnu narcističku povredu doživljava kad mu supruga skrene pažnju da nema hrabrosti da se suprotstavi majci, što stvara nove partnerske konflikte i aktivira klijentove narcističke odbrane, bes i agresiju.

4.1.3. Sekundarna porodica

Klijent živi u sopstvenom stanu sa suprugom i sinom. Partnerska dinamika obeležena je učestalim konfliktima i supruginim pretnjama razvodom. Klijentova percepcija odnosa oscilira između idealizacije rane faze veze u kojoj su bili sreći kao „bitanga i princeza“ i trenutne devaluacije partnerke. Značajno je primetiti da je sam izbor supruge bio delimično motivisan profilom "dobre devojke" i njenim „neiskustvom“ u partnerskim odnosima, što je služilo kao zaštita od potencijalnih narcističkih povreda kroz poređenje sa prethodnim partnerima. Kaže da ne bi mogao ni da zamisli da njegova žena bude sa nekim drugim, čak ni posle njega.

U odnosu se manifestuju obrasci kontrolišućeg i nasilnog ponašanja, koji se posebno aktiviraju u situacijama koje klijent doživljava kao narcističke povrede. Fizičko nasilje se javlja kao reakcija na suprugino neslaganje ili odbijanje, praćeno posesivnim ponašanjem i kontrolom komunikacije. Emocionalno nasilje se ispoljava kroz obezvređivanje i manipulaciju, posebno u situacijama kada klijent oseća da mu je ugrožena pozicija moći.

Seksualni život para reflektuje šire relacione obrasce, sa izraženim nedostatkom uzajamnosti i empatije partnerkinih potreba. Seksualnost se često instrumentalizuje kao potvrda maskuliniteta, uz primetnu distorziju realnosti u interpretaciji partnerkinog odbijanja. Suprugin nedostatak želje za seksom, koja je vremenom posljajala sve manja, klijent obrazlaže njenom neugodnošću zbog njegovog prevelikog polnog organa. Detaljnijim istraživanjem partnerske intime saznajemo da klijent ne posvećuje ni vreme ni pažnju za pripremu za seksualni čin što stvara neagodu kod supruge i smanjuje želju.

Raspodela moći u odnosu manifestuje se kroz klijentovu izraženu potrebu za dominacijom, prvenstveno kroz finansijsku moć (on "donosi meso na sto"). Prisutna je kontinuirana devaluacija supruginog doprinosa domaćinstvu i porodici („radi za bednu prosvetnu platu“ ili „vodi računa o detetu, ali će od njega da napravi razmaženog kretena“), uz značajnu distorziju realnosti u proceni reciprociteta u odnosu.

Posebno je značajan obrazac u kojem klijent doživljava suprugu kao narcistički produžetak self-reprezentacije. Ovo se manifestuje kroz nezadovoljstvo supruginom težinom nakon porođaja zbog straha od socijalne procene. Prisutna je i intenzivna potreba za potvrdom kroz suprugino bezuslovno odobravanje. Ovo je posebno vidljivo u situaciji renoviranja stana u kojoj je

suprugina kritika na posao koji je uradio rezultirala fizičkim nasiljem u vidu udaranja šamara pred majstorima.

U odnosu se jasno uočava replikacija obrazaca iz primarne porodice, posebno kroz rigidno shvatanje rodnih uloga. Upotreba kontrole i dominacije služi kao odbrana od vulnerabilnosti, što predstavlja direktnu paralelu sa ranim relacionim iskustvima. Značajno je napomenuti da su stavovi koje klijent ispoljava u odnosu na maskulinitet i rodne odnose u značajnoj meri oblikovani patrijarhalnom sredinom u kojoj je odrastao, što dodatno komplikuje proces uspostavljanja zdravijih relacionih obrazaca.

4.1.4 Posao i socijalni odnosi

U profesionalnoj sferi klijent manifestuje duboku ambivalenciju između konvencionalnog zaposlenja sa stabilnim prihodima i neregularnih aktivnosti u "sivoj ekonomskoj zoni". Ova ambivalencija reflektuje unutrašnji konflikt između principa realnosti i principa zadovoljstva, karakterističan za narcističku organizaciju ličnosti.

Sa jedne strane postoji mogućnost "odgovornog, odraslog dosadnjakovića sa kravatom", koji uživa benefite stabilnog zaposlenja. Sa druge strane, privlači ga uloga slobodnjaka sa nestabilnim prihodima koji se oslanja na povremene nelegalne trgovinske aktivnosti. Ova dilema se manifestuje kroz teškoće u pravljenju funkcionalnog poslovnog plana - njegovi planovi su ili previše neodređeni, ili podložni stalnim promenama. Kroz izjavu da želi "i jare i pare" manifestuje se narcistička fantazija o prevazilaženju osnovnih životnih zakonitosti. Želi „rizičan” posao bez stvarnog rizika i veliku zaradu uz minimalan trud.

Klijent je razvio specifičan stil poslovnog i socijalnog funkcionisanja koji se zasniva na zastrašivanju i kontroli. Njegov pažljivo konstruisan imidž ima za cilj da uliva strahopoštovanje, što postiže kroz složen sistem manipulativnih strategija. Ove strategije se manifestuju kroz nekoliko karakterističnih obrazaca. Namerno stvara situacije u kojima drugi postaju njegovi dužnici, koristi zastrašujuće narative o posledicama nepoštovanja dogovora, često pribegava prozivanju i omalovažavanju drugih, a sve to uz održavanje emotivne distance koja mu omogućava očuvanje pozicije moći. Ovakav način funkcionisanja služi kao odbrana od sopstvene ranjivosti, ali istovremeno ga sprečava u formiranju autentičnih odnosa. Značajan deo poslovnog i socijalnog života odvija se u kafanskoj atmosferi, gde alkohol služi kao "čarobni napitak" koji facilitira kontakte i održava željeni imidž.

Uprkos prvobitnoj tvrdnji o "gomili drugara", tokom terapije se ispostavilo da klijent nema autentične prijateljske odnose. Njegovi socijalni kontakti su dominantno instrumentalizovani i organizovani oko poslovnih interesa. Vremenom je počeo da isključuje čak i porodične prijatelje iz svog života, strahujući da bi bliskost mogla razotkriti njegove slabosti.

Sa godinama se razvilo izraženo osećanje usamljenosti, praćeno strahom od "loše karme" i zabrinutošću da će u slučaju nemoći ostati bez podrške. Ova zabrinutost ukazuje na postepeni razvoj uvida u cenu održavanja njegovih relacionih obrazaca.

Karakteristično je intenzivno izbegavanje negativnih ogledanja, uz fokusiranje na održavanje željenog imidža pred "nebitnim ljudima", dok zanemaruje odnose sa osobama do čijeg mu je

mišljenja stvarno stalo. Ovaj obrazac jasno ilustruje nestabilnost narcističke grandioznosti i potrebu za njenim stalnim održavanjem kroz spoljašnje potvrde.

4.2. Osnovne teškoće i razlog dolaska na terapiju

Klijent se javio za pomoć zbog izražene anksioznosti koja se manifestovala kroz različite strahove, posebno izražene u socijalnom kontekstu što, kako je rekao, njemu nije svojstveno. Primaran je bio strah od gubitka kontrole i zabrinutost da će drugi primetiti njegovu vulnerabilnost, što je stvaralo dodatni pritisak. Ovaj pritisak ogledao se i u strahovima vezanim za rad srca, koji su se manifestovali kroz učestalo merenje pritiska i repetitivne posete lekarima radi EKG pregleda.

U početnoj fazi terapeutkinja je bila stavljena u poziciju idealizovane "doktorke" koja treba da preuzme odgovornost za njegovo izlečenje. Ovaj obrazac je ukazivao na dublje relacije potrebe koje su se krile iza somatskih manifestacija anksioznosti.

Značajan aspekt klijentove problematike odnosio se i na upotrebu alkohola. Tokom terapije saznajemo da je alkohol imao funkciju regulacije anksioznosti i održavanje grandiozne slike o sebi, posebno u kontekstu kafane koja je predstavljala njegov primarni prostor socijalizacije. Razvoj alkoholizma i rođenje deteta stvorili su dodatnu motivaciju za terapijski rad. Alkohol je služio kao sredstvo održavanja socijalnog funkcionisanja, ali je istovremeno narušavao porodične odnose i zdravlje.

U profesionalnoj sferi dominirao je duboki unutrašnji konflikt između potrebe za sigurnošću i stabilnošću sa jedne strane, i otpora prema konvencionalnom načinu života sa druge. Ovaj konflikt se manifestovao kroz ambivalentan odnos prema poslu i teškoće u donošenju odluka o profesionalnoj budućnosti.

Tokom terapijskog procesa, inicijalni simptomi su se postepeno preveli u interpersonalnu problematiku. Klijentov način uspostavljanja odnosa, kroz zastrašivanje drugih ili njihovu instrumentalizaciju kao self-objekata, ukazivao je na dublje deficite u sposobnosti za bliske i iskrene relacije kontakte. Posebno je bio izražen deficit u sposobnosti samoregulacije i samoumirivanja, praćen nesvesnim očekivanjem da će idealizovana roditeljska figura magično preuzeti ove funkcije.

Sa produbljivanjem terapijskog rada, klijent je počeo da artikuliše dodatne ciljeve koji su se odnosili na razvoj autentičnijeg selfa. Ovo je uključivalo potrebu za diferencijacijom sopstvenih interesovanja i stabilnijim doživljajem selfa koji ne bi bio toliko zavisao od spoljašnjih potvrda. Uvid u površnost svojih odnosa doveo je do prepoznavanja duboke usamljenosti koja se maskirala socijalnim kontaktima u kafani i upotrebom alkohola. Prisutna je bila i egzistencijalna problematika, manifestovana kroz strah od starosti i smrti. Dodatnu motivaciju za promenu predstavljala je i nova uloga oca, koja je kroz kao zabrinutost oko ostavljanja negativnog primera detetu zahtevala reorganizaciju prioriteta i vrednosti.

Terapijski ciljevi su se kristalisali oko potrebe za reparacijom grandioznog selfa, razvoja autentičnijih samoasertivnih ambicija i zrelijeg samopoštovanja. Kao ključne motivacione faktore za promenu klijent je identifikovao: hronični osećaj neadekvatnosti, konstantnu potrebu

za potvrđivanjem, nemogućnost uživanja u aktivnostima, nedostatak istrajnosti u ciljevima, usamljenost i želju za ostavljanjem pozitivnog primera svom sinu.

4.3. Opšti ton odnosa

Dinamika terapijskog odnosa sa klijentom manifestovala se kroz obrasce koji jasno oslikavaju narcističku organizaciju ličnosti. Od samog početka, njegov stav prema terapijskom procesu bio je obeležen dubokom ambivalencijom koja se ispoljavala kroz različite forme odbrana i karakteristične obrasce ponašanja i komunikacije.

U terapijskom odnosu, klijent je često koristio procenjivačko-mangupski pogled i nepoverljivo čkiljenje kao formu distance, uz pokušaje relativizacije terapeutske kompetencije kroz pitanja o privatnom životu terapeuta. Otpor prema emocionalnom povezivanju bio je inicijalno maskiran izjavama o "emocionalnoj nepismenosti", što se kasnije transformisalo u eksplicitnije izražavanje straha od emocionalnog rada.

Klijentova nelagodnost u vezi sa traženjem pomoći bila je konstantno prisutna u terapijskom prostoru. Posebno je bio izražen obrazac osciliranja između grandioznosti, koja se manifestovala kroz njegove ideje o tome kako bi on sam mogao biti terapeut, i osećanja inferiornosti koja su se javljala zbog same potrebe za terapijom.

Njegova percepcija terapeutske uloge kao "nekoga ko iz sigurne pozicije govori ljudima šta je dobro za njih" otkrivala je projekativnu identifikaciju sopstvene potrebe za kontrolom i superiornom pozicijom. Klijent je izjavio da to već radi u kafani i pristao da na trenutak zameni ulogu sa terapeutom. Ova tehnika omogućila je klijentu direktnu konfrontaciju sa sopstvenim obrascima ponašanja i uvid u kompleksnost terapeutske pozicije. Posebno je bilo značajno što je dovela do manifestacije narcističke povrede kada klijent nije uspeo da održi zamišljenu superiornu poziciju terapeuta.

Proces uspostavljanja terapijskog odnosa pratio je očekivane izazove karakteristične za rad sa narcističkom organizacijom ličnosti. Bili su prisutni intenzivni otpori uzrokovani pretnjom gubitka narcističkog ponosa, strahom od osećanja inferiornosti iza kojih stoji uverenje „ili si gore ili si dole“. A pokazivanje emocija tuge i straha kao znak „slabosti“ donosilo je olakšanje praćeno osećajem stida - da je ispao „šonja“. Dodatni izazov predstavljala je neophodnost napuštanja dobro uhodanih manipulativnih obrazaca ponašanja, kao i duboki strah od potencijalne izdaje i retraumatizacije u trenutku kada bi se klijent emocionalno otvorio.

Uprkos ovim izazovima, terapijski savez se postepeno razvijao ka većem poverenju. Klijentova spremnost da, iako uz verbalizovani otpor i "gundanje", ipak pristupa emocionalnom materijalu, ukazivala je na postepeno formiranje stabilnijeg radnog saveza. Posebno značajan pomak predstavljala je njegova rastuća sposobnost da verbalizuje strah od emocionalnog rada ("nateraćes me da se osećam loše"), što je označilo važan napredak od početnog poricanja emocionalnog iskustva ka njegovom postepenom prihvatanju i istraživanju.

4.4. Tok terapije

4.4.1 Prvi kontakt i uspostavljanje odnosa

Prvi kontakt i prva seansa sa klijentom predstavljaju upečatljiv uvid u kompleksnu dinamiku koja će obeležiti celokupan terapijski proces. Tokom inicijalnog telefonskog razgovora manifestovao se karakterističan obrazac uspostavljanja odnosa - klijent je komunicirao sa prenaplašenom familijarnošću i pseudohumorom. Iza površne nezainteresovanosti nazirao se dobro utvrđen odbrambeni mehanizam obezvređivanja terapijskog procesa.

Scena prvog susreta dodatno je osvetlila složenost klijentove psihološke organizacije. Klijent se pojavio u garderobi koja je delovala kao svojevrсна kamuflaža. Nosio je trenerku sa kapuljačom, a glava mu je bila duboko utonula u kragu duksa. Brzo je prošao pored mene i ušao u sobu iza sebe ostavljajući miris losiona za posle brijanja i alkohola. Njegovo neverbalno ponašanje - nervozno osvrtnje i pokušaji da ostane neupadljiv – govorili su o dubokoj ambivalenciji prema terapijskom procesu. Međutim, nakon brzog ulaska u terapijski prostor, došlo je do značajne promene u njegovom držanju. Manifestovao je potrebu za kontrolom situacije kroz specifično teritorijalno ponašanje, zauzimajući čitav trosed i pažljivo postavljajući svoje lične stvari u gotovo ritualizovanom maniru.

Značajan trenutak desio se već na početku prve seanse. Klijent, suočen sa mojim naizgled jednostavnim pitanjem o razlogu dolaska na terapiju, reagovao je prvo zbunjeno, a potom i iznenadnom verbalnom agresijom ("Znaš ti da ja mogu, bre, tebe da polomim?"). Njegova pretnja nosila je posebnu težinu zbog regresivnih elemenata u glasu – pubertetski prizvuk koji je mogao ukazivati na aktivaciju razvojnih trauma. U tom kritičnom trenutku, moj spontani odgovor, koji je kombinovao profesionalnu distancu kroz persiranje sa suptilnim, blagim osmehom („Hoćete da popričamo o tome zašto biste želeli da me polomite?“), doveo je do transformacije u klijentovoj poziciji - od otvoreno agresivne, preko zbunjene, do konačno opuštenije ("Opasna si ti...").

Ova inicijalna interakcija otvorila je nekoliko značajnih hipotetičkih pravaca. Postalo je jasno da klijent koristi zastrašivanje kao primarnu strategiju u uspostavljanju odnosa, što je ukazivalo na postojanje dublje anksioznosti koja se maskira agresivnim nastupom. Posebno je bio indikativan obrazac brzog prelaska sa grandioznosti na vulnerabilnost kada bi se susreo sa neočekivanom reakcijom - fenomen koji će se pokazati ključnim za razumevanje njegove relacione dinamike.

U narednim susretima, uspostavljanje terapijskog saveza odvijalo se kroz moje pažljivo balansiranje između održavanja čvrstih profesionalnih granica i kreiranja dovoljno sigurnog prostora za postepeno pojavljivanje klijentove vulnerabilnosti. Iako prve seanse nisu uključivale direktnije suočavanje sa uočenim obrazcima ponašanja, one su postavile fundamentalni okvir za razumevanje klijentove psihološke strukture i anticipaciju budućih terapijskih izazova.

Posebno značajno bilo je prepoznavanje kako klijentova potreba za zastrašivanjem drugih direktno korespondira sa njegovim ličnim, duboko potisnutim strahovima. Ova dinamika je postala jedna od centralnih radnih hipoteza koja je usmeravala dalji terapijski rad. Postepeno su se iskristalisali i početni terapijski ciljevi - razvoj kapaciteta za prepoznavanje i regulaciju agresivnih impulsa, rad na razumevanju obrazaca uspostavljanja odnosa, kao i istraživanje izvora anksioznosti koja stoji iza grandioznog ponašanja.

Kroz ove početne susrete postalo je očigledno da će ključni izazov terapijskog procesa biti stvaranje uslova u kojima klijent može postepeno napuštati rigidne odbrambene obrasce i razvijati kapacitet za autentičnije relacioniranje. Prva faza terapije tako je postavila temelje za dugoročni rad na transformaciji duboko ukorenjenih obrazaca funkcionisanja, istovremeno nagovestivši kompleksnost i izazove koji će pratiti proces promene.

4.4.2. Proces promene

Period rekonstrukcije u terapijskom procesu obeležio je složen rad sa narcističkom dinamikom klijenta. U početnim sesijama, klijent je pokazivao snažan otpor prema emocionalnom istraživanju, često se krijući iza izjava poput "ne znam ti ja to sa emocijama" i namerno se predstavljajući emocionalno nekompetentnijim nego što zaista jeste. Ova strategija služila je kao štit od potencijalnih narcističkih povreda i način održavanja grandiozne slike o sebi.

Značajan deo terapijskog rada bio je usmeren na njegove odnose sa suprugom, posebno u domenu seksualnosti. Kada sam ga na početku terapije zamolila da opiše svoju suprugu, opisao ju je kroz nekoliko nepovezanih fizičkih karakteristika („visoka, crna kosa, ima dobru sisu i dupe...“). Zanimljivo je da je muškarce inače opisivao toliko slikovito da sam imala osećaj da bih mogla da ih prepoznam na ulici. Kada sam mu dala povratnu informaciju kako sam je zamislila njegovu kao "crnu periku na visini od 180cm, jednu sisu i dupe, sve tako lebdeće i nepovezano", nasmejao se, što je označilo prvi pomak ka uvidu u njegov način objektivizacije supruge i nemogućnost da je vidi kao celovitu osobu.

Klijent je inicijalno zastupao rigidne stavove o muško-ženskim odnosima, tvrdeći da "ženama nije ni stalo toliko do seksa kao muškarcima". Kroz pažljivo testiranje realnosti i analizu konkretnih situacija, počeo je da uviđa kako njegov pristup intimnosti stvara začarani krug nezadovoljstva. Primera radi, priznao je da uopšte ne priprema ženu za seksualni čin ni psihički ni fizički, očekujući da ona "skoči u zagrljaj" čim on dođe kući iz kafane.

Preokret u odnosu sa suprugom se dogodio tokom letnjeg odmora, kada je počeo da primenjuje koncept uzajamnosti o kojem smo razgovarali. Primetio je da je njegova žena postala mnogo prijemčivija za intimnost kada joj je posvetio pažnju - išao s njom na plažu, namazao joj leđa, prošetao sa njom. Paradoksalno, ovo pozitivno iskustvo izazvalo je kod njega anksioznost jer se "nije osećao kao muškarac" kada je žena inicirala intimnost. Ovaj trenutak zbunjenosti i ranjivosti iskoristili smo za dalji rad na njegovim rigidnim uverenjima o rodnim ulogama.

Upotreba "kontraveština" zastrašivanja i manipulacije u građenju i održavanju odnosa predstavljala je svojevrsnu zamenu za razvoj zrelih emocionalnih veština. Klijent je vremenom počeo da uviđa cenu ovakvog pristupa životu. Priznao je da je, kada sve sagleda, usamljen jer među ljudima sa kojima provodi silno vreme nema nijednog pravog prijatelja. Plašio se da pusti bilo koga dovoljno blizu da vidi njegove slabosti, održavajući imidž osobe koja uliva strahopoštovanje, ali po cenu autentičnih odnosa.

Kroz preispitivanje "emocionalnog računovodstva" iz OLI integrativne psihodinamske psihoterapije, klijent je počeo da osvešćuje stvarne "troškove" svojih obrazaca ponašanja. Ovo se posebno pokazalo u analizi njegove poslovne situacije. Njegova osnovna dilema oko posla

bila je izbor između uloge "odgovornog, odraslog dosadnjakovića sa kravatom" ili "slobodnjaka" koji živi od danas do sutra. Izvlačeći sekundarne dobiti od "krivarenja", došli smo do uvida da njegova percepcija slobode u neformalnom poslovanju nije realna - zapravo je morao stalno da bude u toku i provodio je mnogo vremena u "zasedi", sedeći sa nebitnim ljudima u bespotrebnim razgovorima po kafićima.

Posebno značajan je bio rad na njegovom odnosu prema hedonizmu. Tvrdio je da je "veliki hedonista" i da kroz neformalne poslove uspeva da "učari nešto od zabave" bez ulaganja napora. Međutim, kroz analizu konkretnih situacija, počeo je da uviđa paradoks svog "hedonizma" - sedeo je "kao na iglama" sa ljudima koje ne voli, pio da bi se opustio, a posle osećao krivicu i strah. Ovo je vodilo ka važnom uvidu da pravo uživanje ne bi trebalo da zahteva toliki napor i da proizvodi negativne posledice.

Značajan deo procesa promene odnosio se na njegov odnos prema alkoholu, koji je koristio kao "čarobni napitak" za sticanje samopouzdanja. Kako je sam rekao, kada popije "vrate mu se muda", ali je istovremeno prepoznavao da se tada istresa na ženi i narušava svoje zdravlje. Kada je trezan, osećao se jadno ili depresivno, a piće je imalo antistres i anksiolitički učinak. Vremenom je ipak uspeo da prestane sa pijenjem i svede boravak u kafićima na minimum.

Prelomni trenutak u terapiji nastupio je kada je klijent počeo da povezuje svoje obrasce ponašanja sa dubokim strahom od bezvrednosti. Priznao je da se plaši da će "svi videti da je on jadan". Na pitanje ko su ti "svi", otkrio je da su to zapravo ljudi do čijeg mu je mišljenja stalo (majka, žena i porodični prijatelji) - upravo oni kojima je posvetio najmanje pažnje, fokusirajući se umesto toga na "nebitne" ljude sa kojima je lakše održavati "imidž".

U kasnijoj fazi terapije, klijent je počeo da otkriva i razvija svoje autentične interese koje je dugo potiskivao. Priznao je da je nekada voleo da ide na pecanje i u prirodu, pa čak i da piše pesme, što je krio od drugih. Napravili smo razliku između njegovog konstruisanog imidža i autentičnih želja. Kada je opisao kakav bi voleo da bude - neko ko se oseća ispunjeno, opušteno i kreativno - potpuno se ozario, mada se odmah zatim "vratio u realnost" i izrazio strah kako bi takav prošao u životu.

Završnu fazu terapije obeležilo je bavljenje egzistencijalističkim temama - strahom od smrti i smislom života. Nakon čitanja Jalomove knjige "Gledanje u sunce", koju sam mu preporučila, došao je do uvida da je smisao u ostavljanju nečeg iza sebe. Ovo je dovelo do konkretnih promena u njegovom životu - posvetio se više porodici i kreativnim hobijima, a u svoj život je vratio i porodične prijatelje koje je ranije otuđio.

Kroz ceo proces, klijent je postepeno razvijao kapacitet za prepoznavanje i prihvatanje sopstvene ranjivosti, kao i sposobnost za stvaranje autentičnijih odnosa. Posebno značajno je bilo što je uspeo da integriše prethodno potisnute aspekte svoje ličnosti, što je ukazivalo na postepenu transformaciju rigidnih narcističkih obrazaca.

4.5. Analiza introjekata

Detaljna analiza klijentovih introjekata otkriva složenu mrežu internalizovanih predstava koje su oblikovale njegov unutrašnji svet i aktuelno funkcionisanje. U središtu ove dinamike nalaze

se introjekti formirani kroz odnos sa majkom, koji su posebno značajni za razumevanje njegove psihičke strukture. Dominantna figura u ovoj konstelaciji je introjekt "brkate žene" - predstava majke kao samostalne i snažne osobe koja odbacuje svaki znak ranjivosti ili emotivnosti. Paralelno sa ovim, formiran je i introjekt "čoeck žene", koji predstavlja majku kao hraniteljku i zaštitnicu porodice, na izrazito maskulin način.

Ova dva majčinska introjekta stoje u konstantnom konfliktu sa drugim internalizovanim predstavama, stvarajući složenu dinamiku unutrašnjih sukoba. Posebno je značajan konflikt između majčinog negativnog vrednovanja oca kao "bezvrednog" i klijentovog otepljenog, pozitivnog iskustva sa ocem. Ovaj fundamentalni rasep se manifestuje u njegovom sadašnjem roditeljstvu, gde na suprugu projektuje pretpostavljenu nesposobnost uticaja na decu, vođen strahom da bi emocionalna toplina mogla voditi ka poziciji "kauča" ili "papuče" - poziciji koju je majka pripisivala ocu.

Posebno je značajno kako njegov unutrašnji negativni introjekt muškarca, formiran kroz majčinu kastraciju oca, aktivno podriva njegove pokušaje da razvije topao odnos sa vlastitom porodicom. Ova dinamika ilustruje kako rani introjekti nastavljaju da oblikuju sadašnje odnose i ponašanje, stvarajući začarani krug u kojem prošlost konstantno ometa mogućnosti za nove, zdravije obrasce relacioniranja.

4.6. Analiza transfera

Transferna dinamika koja se razvila tokom terapijskog procesa pruža duboki uvid u klijentovu intrapsihičku organizaciju i obrasce njegovih relacija. Sam početak terapije obeležen je značajnom transfernom manifestacijom. Kako je sam rekao, izbor mene kao mlađe terapeutkinje bio je motivisan verovanjem da će lakše "izaći na kraj" sa mlađom ženom. Ova dinamika reflektuje njegov ustaljeni obrazac umanjivanja drugih radi očuvanja vlastitog osećaja moći, istovremeno otkrivajući ambivalentan odnos prema terapeutu kao figuri koja je istovremeno i pretnja i izvor pomoći - obrazac koji evocira njegov odnos sa majkom.

Kako je terapija napredovala, manifestovali su se i drugi transferni obrasci koji su dodatno osvetlili klijentovu unutrašnju dinamiku. U određenim trenucima bio je prisutan idealizujući transfer, gde je terapeut doživljavana kao "doktorica" koja može "mahati čarobnim štapićem" i rešiti probleme. Nakon neuspelog pokušaja zastrašivanja koji je služio kao "inicijalna kapisla", ali i još nekoliko situacija u kojima je rekao da sam „porasla u njegovim očima“, došlo je do interesantne transferne transformacije - terapeutkinja je počela da biva percipirana kao "muškarac u telu žene" ili "žena sa muškim mozgom". Ova transformacija predstavljala je klijentov način da razreši konflikt između potrebe za pomoći i potrebe za očuvanjem samopoštovanja.

Posebno je značajna epizoda kada me je klijent "izguglao" i pokazao intenzivno interesovanje za moje hobije, naročito one koje je doživljavao kao "muške". Ovo je predstavljalo pokušaj ucelovljenja mene kao figure terapeuta, ali i eksternalizaciju njegovog unutrašnjeg konflikta oko rodni uloga i identiteta. Kroz ovu dinamiku postepeno se razvijala njegova sposobnost da žensku osobu sagleda kao celovitu ličnost, a ne samo kao parcijalni objekt.

U kasnijim fazama terapije manifestovali su se i ogledalni transferi, izraženi kroz potrebu za potvrđivanjem vlastite perfektnosti i traženje eksplicitne validacije. Takođe je bio prisutan i blizanački transfer, manifestovan kroz ideju o "zajedničkom psihologiziranju", gde se klijent identifikovao sa svojim analitičkim funkcijama.

Rad sa transferom omogućio je postepeno integrisanje podeljenih predstava o ženskom i muškom, kao i početak rada na emotivnoj ekspresiji bez parališućeg straha od gubitka maskulinog identiteta. Kroz ovaj proces, klijent je počeo da prepoznaje i prihvata vlastitu emotivnost, posebno u kontekstu narcističke vulnerabilnosti i osetljivosti na percipiranu uvredu ili nepoštovanje. Ova transferna dinamika je tako postala ključni instrument u procesu psihološke promene i integracije.

ZAKJUČAK

Analiza slučaja "Z.D." potvrđuje višestruku vrednost integrativnog pristupa u razumevanju i tretmanu narcističke organizacije ličnosti. Kroz prizmu različitih teorijskih perspektiva - Kohutove psihologije selfa, Frojdovih psihoseksualnih stadijuma razvoja i OLI integrativne psihodinamske psihoterapije - dobijamo kompleksniju i nijansiraniju sliku koja značajno unapređuje terapijski rad.

Posebno značajan aspekt u radu sa narcističkom organizacijom ličnosti predstavlja Kohutovo razumevanje empatije, koja ima dvojaku ulogu - služi kao primarno sredstvo razumevanja klijentovog subjektivnog iskustva i njegovih selfobjektnih potreba, ali istovremeno deluje i kao ključni isceljujući faktor. Kroz empatsko razumevanje, terapeut prepoznaje i odgovara na nezadovoljene selfobjektne potrebe klijenta, bilo da su one vezane za ogledanje, idealizaciju ili alterego iskustva.

Faze psihoseksualnog razvoja daju nam polaznu osnovu za bolje prepoznavanje specifičnih konflikata vezanih za faličku fazu razvoja, pozadinskih strahova i odbrana koje klijent gradi protiv njih i koje boje sadržaj njegovog narcističkog ponosa. Sa druge strane, znanja vezana za razvoj emocionalnih kompetencija, prepoznavanje i rad sa "kontraveštinama" i "emocionalnim računovodstvom" iz OLI metode pomažu nam da prepoznamo disfunkcionalne obrasce klijenta, životnu filozofiju i uverenja koja stoje iza njih, i pronađemo način da mu pomognemo da ih sam prepozna i promeni.

Terapijski proces sa osobama narcističke strukture ličnosti, koji smo u primeru rada sa klijentom "Z.D." pokušali slikovito da približimo, pokazuje se kao složen put koji zahteva pažljivo balansiranje između različitih zadataka. Početna faza uspostavljanja terapijskog odnosa nosi posebne izazove zbog fundamentalne vrednosne orijentacije klijenta i njegove potrebe da očuva grandioznost. Ravnopravan odnos često predstavlja značajnu pretnju jer odstupa od poznate dihotomije superiornost-inferiornost. Prepoznavanje i prihvatanje narcističke vulnerabilnosti predstavlja posebno osetljivu fazu koja zahteva pažljivo doziranje intervencija, dok izgradnja novog sistema vrednosti podrazumeva postepeni razvoj autentičnih obrazaca relacionosti.

Rad sa transferima kao odgovorima na selfobjektne potrebe pokazao se kao ključni element uspešne terapije. Različite forme selfobjektnog transfera - ogledalni, idealizujući i blizanački -

predstavljaju pokušaj reparacije ranog razvojnog deficita. Posebnu pažnju zahteva rad sa narcističkim besom koji se može javiti kao reakcija na udar po arhajskoj grandioznosti ili traumatično razočarenje u idealizovanu figuru.

Razumevanje složene konstelacije odbrana karakterističnih za narcističku strukturu ličnosti - od poricanja i distorzije realnosti do projekcije - pokazalo se kao neophodno za procenu stepena narcističke patologije i planiranje terapijskih intervencija. Posebno je važno da interpretacija ovih odbrana bude pažljivo dozirana i empatički usklađena, jer preuranjena ili neempatična konfrontacija može dovesti do intenziviranja odbrana ili prekida terapije.

Iskustvo rada sa ovim slučajem potvrđuje da integrativni pristup koji kombinuje različite teorijske perspektive omogućava sveobuhvatnije razumevanje i efikasniji terapijski rad. Uspešna terapija narcističke organizacije ličnosti zahteva ne samo teorijsko razumevanje, već i specifične veštine u radu sa transferom, odbranama i otporima, uz kontinuirano održavanje empatijske povezanosti koja omogućava postepeni razvoj stabilnijih self struktura i autentičnijih odnosa.

LITERATURA

Baker, H. S., i Baker, M. N. (1987). Heinz Kohut's self psychology: An overview. *American Journal of Psychiatry*, 144(1), 1-9.

Benjamin, J. (1988). *The bonds of love: Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. Pantheon Books.

Chasseguet-Smirgel, J. (1964). *Female sexuality: New psychoanalytic views*. London: Karnac Books.

Freud, S. (1957). On narcissism: An introduction. In J. Strachey (Ed. i Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 67-102). Hogarth Press. (Original work published 1914)

Freud, S. (1961). The ego and the id. In J. Strachey (Ed. i Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 19, pp. 1-66). Hogarth Press. (Original work published 1923)

Ikonen, P. (1998). On phallic defense. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 21, 136-150.

Jansen, M. (2021). Understanding the narcissistic value system.

Jovanović, N., Kontić, A., Senić, R., i Jovanović, S. (2013). *Sposobnost za ljubav i rad - O.L.I. integrativna psihodinamska psihoterapija*. Beograd: Beoknjiga.

Kernberg, O. F. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. Jason Aronson.

Kernberg, O. F. (1995). *Love relations: Normality and pathology*. Yale University Press.

Kernberg, O. F. (2004). *Aggressivity, narcissism, and self-destructiveness in the psychotherapeutic relationship: New developments in the psychopathology and psychotherapy of severe personality disorders*. Yale University Press.

Kernberg, O. F. (2014). An overview of the treatment of severe narcissistic pathology. *International Journal of Psychoanalysis*, 95(5), 865-888.

Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99-110.

Kohut, H. (1971). *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. International Universities Press.

Kohut, H. (1972). Thoughts on narcissism and narcissistic rage. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 27(1), 360-400.

Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. International Universities Press.

Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* University of Chicago Press.

Kohut, H., i Wolf, E. S. (1978). The disorders of the self and their treatment: An outline. *International Journal of Psycho-Analysis*, 59, 413-425.

Levy, K. N., Meehan, K. B., Cain, N. M., i Ellison, W. D. (2019). Narcissism in the DSM. In A. E. Wenzel (Ed.), *The SAGE encyclopedia of abnormal and clinical psychology* (pp. 2168-2172). SAGE Publications.

Masterson, J. F. (1993). *The emerging self: A developmental, self, and object relations approach to the treatment of the closet narcissistic disorder of the self*. Brunner/Mazel.

McWilliams, N. (2011). *Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process* (2nd ed.). Guilford Press.

Mitchell, S. A. (2002). *Can love last?: The fate of romance over time*. W.W. Norton.

Mitchell, S. A., i Black, M. J. (1995). *Freud and beyond: A history of modern psychoanalytic thought*. Basic Books.

Ornstein, P. H. (1974). On the psychology of the self: Further advances in self psychology. *International Journal of Psychoanalysis*, 55, 115-121.

Ornstein, P. H., i Kay, J. (1990). Development of psychoanalytic self psychology. In *Development and vulnerabilities in close relationships* (pp. 147-161).

Reich, W. (1972). *Character analysis* (3rd ed.) (V. R. Carfagno, Trans.). Farrar, Straus and Giroux. (Original work published 1933)

Rosenfeld, H. (1971). A clinical approach to the psychoanalytic theory of the life and death instincts: An investigation into the aggressive aspects of narcissism. *International Journal of Psychoanalysis*, 52, 169-178.

Stolorow, R. D., Brandchaft, B., i Atwood, G. E. (1987). *Psychoanalytic treatment: An intersubjective approach*. The Analytic Press.

Twenge, J. M., i Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. Free Press.

Wolf, E. S. (1988). *Treating the self: Elements of clinical self psychology*. Guilford Press.

Dr.sc. Jovana Trbojević Jocić⁹
Doktor psiholoških nauka i
psihoterapeut O.L.I. integrativnog psihodinamskog pravca

Prikaz knjige „Psihoterapijske tehnike za razvoj bazičnih emocionalnih kompetencija“

Razumevanje, obrada i upravljanje emocijama predstavljaju temelj kvalitetnog ličnog, društvenog i/ili profesionalnog života. Knjiga *Psihoterapijske tehnike za razvoj bazičnih emocionalnih kompetencija* nudi sveobuhvatan i praktičan vodič za unapređenje emocionalnih kompetencija, oslanjajući se na principe OLI integrativnog psihoterapijskog pristupa. Autorke nas vode kroz tehnike koje omogućavaju dublje razumevanje sopstvenih osećanja, stvarajući prostor za lični rast i razvoj, bolje međuljudske odnose i postizanje (profesionalnih) ciljeva.

U prvom delu knjige autorke se fokusiraju na dve fundamentalne i međusobno povezane sposobnosti koje čine osnovu ljudskog razvoja i funkcionisanja: sposobnost za ljubav i sposobnost za rad. Nakon što definišu ove ključne dimenzije, autorke ih dalje razrađuju kroz prizmu sedam užih bazičnih emocionalnih kompetencija, koje predstavljaju suštinske alate za razumevanje, izražavanje i regulaciju emocija: 1. celovitost objekta; 2. sposobnost za neutralizaciju i mentalizaciju; 3. konstantnost objekta; 4. tolerancija na ambivalenciju; 5. tolerancija na frustraciju; 6. sposobnost za volju i 7. sposobnost za inicijativu.

Pre svake emocionalne kompetencije u tekstu se nudi jasno objašnjenje njenog značaja, praktične svrhe i uloge u svakodnevnom životu. Na jednostavan i pristupačan način, čitaocima se ukazuje šta konkretna kompetencija predstavlja, kako se ona može razvijati i, što je možda najvažnije, čemu može da doprinese u ličnom, emocionalnom, društvenom i profesionalnom kontekstu. Ovakav metodološki pristup ne samo da olakšava razumevanje svake pojedinačne kompetencije, već pruža i širu sliku o tome kako se one međusobno povezuju i nadopunjuju. Na taj način, čitalac stiže jasnoću o važnosti ovih emocionalnih kompetencija, dok knjiga postaje ne samo priručnik za razvoj emocionalne inteligencije, nego i vodič za integraciju ovih veština u svakodnevni život.

Prva kompetencija obrađena u knjizi jeste celovitost objekta, poznata i kao „lepak“ naše psihe, jer „spaja“ i održava njen balans i stabilnost. Ova emocionalna kompetencija odnosi se na mogućnost da sebe i druge doživljavamo kao složene i celovite ličnosti, koje u sebi nose i pozitivne i negativne osobine. Razumevanje i prihvatanje ove ideje omogućava nam da se oslobodimo pojednostavljenog, crno-belog pogleda na svet, gde su drugi često viđeni ili kao idealizovani uzori ili kao potpuno negativne figure – što je karakteristično za rane faze emocionalnog razvoja.

Razvijanjem celovitosti objekta, dolazimo do dubljeg uvida u ljudsku prirodu, što nam omogućava da se povežemo s drugima na zreliji i stabilniji način. Ova kompetencija igra ključnu ulogu u izgradnji autentičnih i trajnih međuljudskih odnosa, jer podstiče emocionalnu fleksibilnost, toleranciju i sposobnost sagledavanja svih nijansi ljudskog ponašanja. Upravo

⁹ Jovana.trbojevic88@gmail.com

kroz ovu sposobnost dolazimo do značajnog napretka u ličnom razvoju i kvalitetnijem razumevanju samih sebe i drugih. U tom kontekstu, autorke pružaju raznovrstan izbor tehnika koje su osmišljene da podstaknu i unaprede razvoj ove emocionalne kompetencije. Ove tehnike uključuju praktične pristupe i vežbe koje pomažu pojedincima da prevaziđu jednostrane i polarizovane poglede na sebe i druge, te da izgrade dublje razumevanje složenosti ljudskih odnosa. Kroz primenu ovih metoda, čitaoci imaju priliku da razviju emocionalnu stabilnost, samopouzdanje i sposobnost za stvaranje zrelih i uravnoteženih međuljudskih odnosa.

Dalje, knjiga se bavi konstantnošću objekta, ili stabilizatorom psihe, odnosno sposobnošću da našu psihi održimo stabilnu. Konstantnost se objašnjava i kao održavanje stabilnih i doslednih ličnih granica, čak i u situacijama kada su one testirane ili ugrožene. Ova veština podrazumeva jasnu svest o sopstvenim potrebama, vrednostima i ograničenjima, kao i sposobnost da se te granice komuniciraju i zaštite u međuljudskim odnosima. Konstantnost omogućava pojedincu da ostane dosledan u odnosu prema sebi i drugima, bez obzira na spoljne pritiske ili emocionalne izazove. To uključuje sposobnost da se kaže "ne" kada je potrebno, da se prepoznaju situacije koje nisu u skladu s ličnim vrednostima i da se izbegne preuzimanje odgovornosti za osećanja ili postupke drugih. U tom kontekstu, tehnike u knjizi jesu usmerene na jačanje unutrašnje stabilnosti, razvijanje svesti o sopstvenim potrebama i ograničenjima, kao i na efikasno komuniciranje granica u različitim životnim situacijama.

Sposobnosti za neutralizaciju i mentalizaciju predstavljaju ključne aspekte emocionalne zrelosti, koje autorke knjige temeljno razrađuju. Kroz sposobnost neutralizacije, pojedinac održava svoje mišljenje uravnoteženim i razumnim, tako što kontroliše i preoblikuje svoje instinktivne emocije. Ove emocionalne energije se transformišu u neutralne, koje omogućavaju racionalno razmišljanje, efikasno rešavanje problema i donošenje promišljenih odluka. Sposobnost mentalizacije, s druge strane, predstavlja kapacitet pojedinca da razmišlja o svom unutrašnjem svetu, kao i sposobnost da razume da i drugi ljudi imaju svoja uverenja, želje i namere. Ova veština omogućava dublje povezivanje sa sopstvenim emocijama i mislima, ali i sa emocionalnim stanjima drugih, što doprinosi boljoj empatiji i izgradnji zdravih međuljudskih odnosa. Mentalizacija je ključna za pravilno tumačenje socijalnih situacija i donošenje promišljenih odluka, temeljenih na razumevanju motiva i ponašanja drugih.

U daljem tekstu knjige, autorke objašnjavaju sposobnost tolerancije na ambivalenciju. Ona suštinski omogućava pojedincima da se nose sa emocionalnim kontradikcijama i nesigurnostima u svom životu, kao i u međuljudskim odnosima. Odnosno, to je sposobnost da se odluči, da se krene ka nečemu, ili od nečega, uzimajući u obzir sve aspekte naše odluke, kao i preuzimanje odgovornosti za njih. Tehnike koje autorke predlažu oslanjaju se na postepeni rad na razumevanju i prihvatanju unutrašnjih kontradikcija, sa ciljem povećanja emocionalne fleksibilnosti, ali istovremeno i stabilnosti.

Sposobnost za toleranciju frustracije odnosi se na našu sposobnost da se nosimo sa neočekivanim životnim situacijama i/ili neprijatnim emocijama. Naime, osobe sa niskom tolerancijom na frustraciju imaju niz poteškoća u suočavanju sa preprekama koje stoje na putu ka postizanju cilja ili završavanja određenih zadataka. Ili jednostavnije rečeno, koliko brzo ili sporo "pucamo" u naboju emocija. U tom kontekstu, autorke knjige prepoznaju važnost učenja/uvežbavanja tolerancije na frustraciju kao ključne sposobnosti za emocionalnu zrelost i uspešno suočavanje s izazovima. Knjiga nudi niz praktičnih tehnika i vežbi koje pomažu u razvoju ove sposobnosti. Kroz konkretne primere i alate, čitaoci se upućuju kako da prepoznaju sopstvene obrasce reagovanja na prepreke, kako da povećaju kapacitet za suočavanje s

neprijatnim emocijama i kako da izgrade veću emocionalnu fleksibilnost. Vežbe su osmišljene tako da pomognu u postepenom jačanju tolerancije na frustraciju, čime se unapređuju i druge važne životne veštine, poput rešavanja problema, prilagođavanja promenama i očuvanja unutrašnje stabilnosti u teškim situacijama.

U završnom delu knjige, autorke se posvećuju razmatranju sposobnosti volje i inicijative. Sposobnost volje ogleda se u snazi i spremnosti pojedinca da uloži napor i istraje u ostvarivanju svojih razvojnih ciljeva, uprkos izazovima i preprekama. Jaka volja omogućava nam da preuzmemo kontrolu nad svojim životima, da izgradimo zdrave razvojne navike i da se odbranimo od trenutnih iskušenja, u cilju ostvarivanja dugoročnih ciljeva. U tom kontekstu, prikazane su različite tehnike koje omogućavaju pojedincima da razvijaju sposobnost ulaganja napora u postizanje svojih ciljeva, kao i da postanu otporniji na iskušenja koja mogu ometati njihov napredak. Kroz ove tehnike, čitaoci mogu da nauče kako da stvore dugoročne razvojne navike i kako da efikasnije upravljaju svojim željama i potrebama, usmeravajući energiju ka ostvarivanju važnih životnih ciljeva. Sa druge strane, autorke naglašavaju značaj sposobnosti inicijative, opisujući je kao tendenciju da se nešto otpočne, pokrene, voljnost da se preduzme prvi korak, ali podrazumevajući i odgovornost da se u tome istraje. Prikazane tehnike u ovom delu fokusiraju se na podsticanje aktivnog pristupa životnim izazovima, razvijanje sposobnosti da prepoznamo i preduzmemo prve korake, čak i kada su okolnosti nesigurne. Tehnike uključuju rad na samospoznaji i identifikaciji ličnih ciljeva, kao i vežbe koje pomažu u izgradnji unutrašnje motivacije, prevazilaženju straha od neuspeha i razvijanju hrabrosti da se preduzmu akcije.

Kroz čitavu knjigu, autorke jasno naglašavaju međusobnu povezanost svih gorenavedenih kompetencija, ukazujući na to da one nisu izolovani procesi, već čine skladan i integrisan sistem koji omogućava emocionalni rast i razvoj. Sposobnosti volje, inicijative, neutralizacije, mentalizacije i drugih osnovnih emocionalnih kompetencija su usko povezane i podržavaju jedna drugu u procesu postizanja emocionalne ravnoteže i zrelosti. Svaka od ovih tehnika doprinosi jačanju drugih, stvarajući tako sveobuhvatan okvir za unapređenje emocionalnih veština. Razvijanje ovih sposobnosti omogućava pojedincima da efikasno upravljaju svojim emocijama, izgradnju stabilnih međuljudskih odnosa i postizanje ličnih ciljeva. Kroz integraciju ovih tehnika, pojedinci mogu postići sveobuhvatan i održiv emocionalni razvoj.

Literatura

Cmiljanović, O. i J. Škorić (2024). Psihoterapijske tehnike za razvoj bazičnih emocionalnih kompetencija. Novi Sad: Centar za nestalu i zlostavljano decu